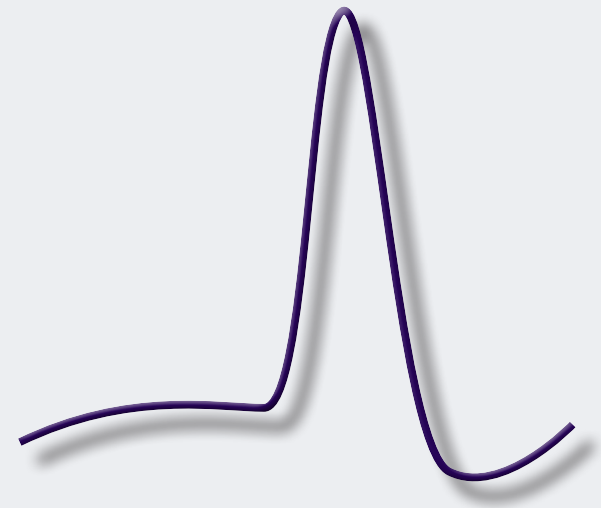

UDRUGA STUDENATA PSIHOLOGIJE
PSIRIUS

I M P U L S

ČASOPIS
UDRUGE STUDENATA
PSIHOLOGIJE
PSIRIUS

ISSN 2459-749X
UDK 159.9
Volumen 4, 2020

IMPULS
Godišnji časopis radova studenata psihologije Filozofskog fakulteta u Rijeci
Volumen: 4
ISSN 2459-749X
UDK 159.9
mail: impuls.psirius@gmail.com

NAKLADNIK:
Udruga studenata psihologije Psirius
Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka
mail: usp.psirius@gmail.com

UREDNIŠTVO:
Viktorija Ivančić
Domina Kljaković-Gašpić
Lucija Ljubić
Barbara Paušak
Karla Pilat

GRAFIČKO UREĐENJE I PRIPREMA ZA TISAK:
Viktorija Ivančić
Lucija Ljubić

DIZAJN NASLOVNICE:
Karmen Vučetić

NAKLADA: 200 primjeraka

TISAK:
Tiskara Dvornik

MJESTO I DATUM OBJAVLJIVANJA (TISKANO I ONLINE IZDANJE)
Rijeka, 31. siječnja 2020.

Dragi čitatelji,

U rukama držite četvrti broj časopisa Impuls, časopisa Udruge studenata psihologije Psirius. Autori radova, studenti su Odsjeka za psihologiju pri Filozofskom fakultetu u Rijeci i Odjela za psihologiju u Zadru.

Naš cilj je na jedno mjesto okupiti radove studenata psihologije koji dobro predstavljaju znanstveni i istraživački rad u psihologiji, a proizvod su višemjesečnog rada.

Smatramo da je važno studentima pružiti platformu za objavu radova. Objava rada u studentskom časopisu dobar je poticaj ali i nagrada nakon uloženog truda u biranje teme, pretraživanje literature, provedbe istraživanja i pisanje samog rada.

Želimo promovirati znanstveni i istraživački rad od samog početka studija i pružiti studentima početnih godina mjesto gdje mogu potražiti inspiraciju za temu preglednog rada, ideju za istraživački nacrt ili uvid u to što ih čeka na višim godinama studija.

Obzirom na širok spektar tema u ovom broju, smatramo da će ovaj broj biti zanimljiv, osim našim studentima, i svim ljubiteljima psihologije. U ovom broju dotaknut ćemo se područja kognitivne, biološke, organizacijske i razvojne psihologije te inteligencije.

Potrudili smo se uvrstiti što raznolikije radove s različitih godina studija kako bismo obuhvatili što veći opseg znanja i vještina koje studenti moraju posjedovati za produkciju ovakvih radova.

Na kraju, zahvaljujemo svima koji su na bilo koji način doprinijeli stvaranju ovogodišnjeg broja časopisa, a posebno profesorima Odsjeka za psihologiju koji su svojim mentorstvom podrška razvoju studentskog interesa za znanstveni rad u odabranim područjima. Njihovi savjeti, podrška i trud nas potiču na nastavak ove avanture zvane Impuls.

Želimo Vam ugodno čitanje,

Do sljedećeg izdanja - Vaš Impuls tim

Sadržaj

Utjecaj rješivosti, izgovorljivosti i duljine anagrama na procjenu truda kojeg je potrebno uložiti u rješavanje anagrama

Tamara Balja, Domina Kljaković-Gašpić, Tonka Milošević _____ 6

Jezični razvoj

Tiziana Srdoč _____ 15

Inteligentno dojenje: povezanost dojenja majčinim mlijekom s kasnijim kognitivnim funkcioniranjem

Lucija Ljubić _____ 19

Cyberloafing: determinante i posljedice

Kevin Kutnjak _____ 32

Pristranost gledanja unatrag: Utjecaj generiranja alternativa na procjenu vjerojatnosti silovanja

Ana Bubrić _____ 32

Transseksualnost iz perspektive filma *Ma Vie En Rose*

Tiziana Srdoč _____ 44

Motivacija za volontiranjem

Iva Barbarić, Mila Podgornjak, Marija Magdalena Šamal, Tea Tončević _____ 49

Utjecaj rješivosti, izgovorljivosti i duljine anagrama na procjenu truda kojeg je potrebno uložiti u rješavanje anagrama

Tamara Balja, Domina Kljaković-Gašpić, Tonka Milošević

(tbalja@ffri.hr ; dkgašpic@ffri.hr ; tmilosevic@ffri.hr)

Rad je nastao u sklopu kolegija Kognitivna psihologija pod vodstvom dr. sc. Igora Bajškanskog dr.sc Valnee Žauhar.

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati utjecaj karakteristika anagrama (rješivost, izgovorljivost, duljina) na procjenu koliko bi truda trebalo uložiti u rješavanje istih. U istraživanju su sudjelovala 33 studenata (3 muškog i 30 ženskog spola) preddiplomskog studija psihologije Filozofskog fakulteta u Rijeci, u dobi od 18 do 24 godine. Zadatak ispitanika bio je procijeniti koliko bi truda trebali uložiti u rješavanje pojedinog anagrama. Provedena je trosmjerna analiza varijance s ponovljenim mjerenjima na faktorima rješivosti, izgovorljivosti i duljine anagrama. Dobiveni su statistički značajni glavni efekti rješivosti i izgovorljivosti anagrama, kao i njihova značajna interakcija na procjene ulaganja truda. Procjene ulaganja truda općenito su bile više za nerješive nego za rješive anagrame, no unutar nerješivih anagrama procjene su bile više za teško izgovorljive u odnosu na lako izgovorljive anagrame, dok unutar rješivih anagrama ta razlika nije dobivena. Nadalje, dobiven je statistički značajan glavni efekt duljine anagrama, te interakcija duljine i rješivosti anagrama na procjene ulaganja truda. Pri tome, procjene su bile više za duge anagrame u usporedbi s kratkima i kod rješivih i kod nerješivih anagrama, međutim razlika u procjenama bila je veća kod rješivih anagrama. Ovi rezultati u skladu su s očekivanjima te pokazuju da ljudi pouzdano koriste podražajno-specifične znakove rješivosti i duljine anagrama, dok izgovorljivost predstavlja obmanjujući znak težine rješivosti anagrama i navodi ispitanike na davanje viših procjena ulaganja truda. U budućim istraživanjima bilo bi poželjno usporediti stvarno ulaganje truda i vremena prilikom rješavanja anagrama te ispitati odnos između procjena i izvedbe.

Uvod

Rješavanje problema započinje inicijalnom procjenom je li problem uopće rješiv i koliko teško bi ga bilo riješiti (Ackerman i Thompson, 2014). Doživljaj problema kao teško rješivog ili nerješivog može dovesti do odustajanja od rješavanja izrazito važnih i rješivih problema (De Neys, Rossi i Houde, 2013). S druge strane, doživljaj nerješivog problema kao rješivog može dovesti do uzaludnog ulaganja intelektualnog truda u njegovo rješavanje (Kruglanski i sur., 2012). Različiti znakovi mogu se koristiti za inicijalnu procjenu rješivosti i težine rješivosti različitih zadataka. Neki znakovi mogu biti valjani, a neki nevaljani prediktori stvarne rješivosti zadatka. Nadalje, unutar valjanih znakova korištenih za rješavanje problema, neki od njih mogu biti ispravno korišteni, dok drugi ne. Topolinski, Bakhtiari i Erle (2016) u svome su istraživanju koristili izgovorljivost anagrama kao znak njihove rješivosti; dobro je utemeljen efekt da lako izgovorljivi anagrami (primjerice beno, korišten u našem istraživanju) zahtijevaju više vremena za rješavanje od teško izgovorljivih anagrama (primjerice anagram encsu), što je dobiveno i u istraživanju Novicka i Shermana (2008). Taj i drugi nalazi ukazuju na to da je izgovorljivost anagrama irelevantan prediktor rješivosti same po sebi, pa čak i

negativan prediktor lakoće procesa rješavanja (Novick i Sherman, 2008). Izgovorljivost je utjelovljenje općenitijeg psihološkog mehanizma poznatog kao fluentnost procesiranja, definirano kao lakoća i uspješnost u procesiranju različitog materijala. Fluentnost procesiranja pokazala se kao rasprostranjen prosudbeni znak koji se koristi za prosudbu istinitosti (Unkelbach, 2007) ili ispravnosti (Thompson i sur., 2013). Osobito u meta-rasudivanju fluentnost je moćan prosudbeni znak (Thompson i Ackerman, 2014), kao što je slučaj kod procjena vlastitog znanja (Koriat i Levy-Sadot, 2001) ili razumijevanja i uvida (Topolinski, 2014). Zajednički nazivnik spomenutih efekata fluentnosti je taj da visoka u usporedbi s niskom fluentnošću signalizira uspjeh u obradi i kognitivnom ovladavanju (Topolinski, 2010). Uzevši sve u obzir, izgovorljivost kao utjelovljenje fluentnosti procesiranja za koju je utvrđeno da utječe na metakognitivne prosudbe, vjerojatno će biti korištena kao znak za prosudbu u spontanom pristupu rješavanja anagrama. Uz izgovorljivost, u istraživanju Topolinskog i suradnika (2016) manipuliralo se rješivošću anagrama i njihovom duljinom kao potencijalnim posredujućim faktorima koji mogu stupiti u interakciju s izgovorljivošću. Uobičajeno se pokazuje da se kraći anagrami lakše rješavaju od duljih (Novick i Sherman, 2008). U istraživanju Topolinskog i suradnika (2016) lako izgovorljivi anagrami češće su procjenjivani kao lakše i brže rješivi u odnosu na teško izgovorljive anagrame, kao što su i rješivi procjenjivani lakšima za riješiti od nerješivih anagrama. Osim toga, prosudbe ulaganja truda i vremena potrebnog za rješavanje bile su niže za kraće u odnosu na dulje anagrame, što je u skladu s nalazom da kraći anagrami zahtijevaju manje vremena za rješavanje od duljih (Mayzner i Tresselt, 1958). Naposljetku, ispitanici su pouzdano diskriminirali rješive od nerješivih anagrama, čak i kada su prezentirani samo 500 milisekundi (Topolinski i sur., 2016). Uzevši sve u obzir, rezultati podupiru pretpostavke Ackerman i Thompson (2014) vezane uz prosudbe rješivosti problema, koje su temeljene na znakovima, sličnima kod ostalih metakognitivnih procjena. Točnost predikcije tih znakova ovisi o valjanosti znakova za sam zadatak; za rješivost i duljinu anagrama, ispitanici su koristili pouzdane podražajno-specifične znakove, dok je izgovorljivost bio obmanjujući znak težine rješivosti anagrama.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati utjecaj karakteristika anagrama na procjenu ulaganja truda u njihovo rješavanje.

Problem istraživanja: Ispitati utjecaj duljine, rješivosti i izgovorljivosti anagrama na procjenu ulaganja truda u njihovo rješavanje.

Hipoteze: Očekuju se glavni efekti izgovorljivosti, rješivosti i duljine anagrama na procjene ulaganja truda u njihovo rješavanje. Procjene ulaganja truda bit će niže za lako izgovorljive u odnosu na teško izgovorljive anagrame. Nadalje, bit će niže za rješive, nego za nerješive anagrame. Također, bit će niže za kraće u odnosu na dulje anagrame.

Očekuje se statistički značajna interakcija rješivosti i duljine anagrama na procjene ulaganja truda, pri čemu će procjene biti niže za kratke i duge rješive anagrame u odnosu na nerješive. Ne očekuju se preostale dvosmjerne interakcije niti trosmjerna interakcija.

Metoda

Ispitanici: U istraživanju su sudjelovala 33 ispitanika (30 žena i 3 muškarca) u dobi od 18 do 24 godine. Svi ispitanici bili su studenti Odsjeka za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Rijeci.

Pribor:

Za potrebe istraživanja formirana je lista s 32 anagrama. Lista je formirana na sljedeći način: u početku su formirane četiri kategorije od po 16 podražaja; u prvoj su bili lako izgovorljivi rješivi anagrami, u drugoj teško izgovorljivi rješivi anagrami, u trećoj lako izgovorljivi nerješivi anagrami i u posljednjoj teško izgovorljivi nerješivi anagrami. Iz spomenute četiri kategorije uzeta su 32 anagrama na način da je podjednako zastupljena svaka kategorija, te je lista sadržavala po dvije verzije svake riječi (npr. beno kao rješiv i lako izgovorljiv anagram i njobe kao nerješiv i lako izgovorljiv anagram). Manipuliralo se i duljinom anagrama, podjednak je broj kratkih (sastoje se od 4 ili 5 slova) i dugih (sastoje se od 7 ili 8 slova) anagrama unutar liste. U Prilogu 1. nalazi se tablica anagrama te su masnim slovima otisnuti anagrami koji su korišteni u istraživanju.

U istraživanju su anagrami prezentirani putem PowerPoint prezentacije. Ispitanici su procjene ulaganja truda davali na obrascu za odgovore.

Postupak istraživanja:

S ciljem ispitivanja utjecaja karakteristika anagrama (rješivost, izgovorljivost, duljina) na procjenu ulaganja truda u njihovo rješavanje provedeno je istraživanje u jednoj od učionica Filozofskog fakulteta u Rijeci. Ispitanicima je u uputi rečeno da će im pomoću PowerPoint prezentacije biti prezentirani anagrami. Zadatak ispitanika bio je za svaki anagram, na skali od 1 do 7, procijeniti koliko misle da bi trebali uložiti truda u rješavanje tog anagrama, s time da 1 znači „izrazito malo truda“, a 7 „izrazito puno truda“. Ispitanici pritom anagrame nisu rješavali. Nakon upute slijedila su dva pokušaja za vježbu kako bi ispitanici dobili dojam o brzini davanja procjene u eksperimentalnim pokušajima. Prije prvog podražaja prikazana je fiksacijska točka u trajanju od 1 sekunde. Prezentacija svakog anagrama trajala je 2 sekunde, kao i pauza između prezentacije dva anagrama. Ispitanicima je također rečeno da procjene zaokružuju što brže budući da su se anagrami brzo izmjenjivali. Anagrami su bili prikazani na sredini platna crnom bojom i fontom 60, na bijeloj pozadini.

Zavisna varijabla:

Procjena ulaganja truda operacionalizirana kao procjena ispitanika koliko misle da bi trebali uložiti truda u rješavanje anagrama na skali od 1 do 7, pri čemu 1 znači „izrazito malo truda“, a 7 znači „izrazito puno truda“

Nezavisne varijable:

N1 - duljina anagrama operacionalizirana na dvije razine kao kratki (4 ili 5 slova) i dugi (7 ili 8 slova) anagrami

N2 - izgovorljivost anagrama operacionalizirana na dvije razine kao lako izgovorljivi (npr. beno) i teško izgovorljivi anagrami (npr. encsu)

N3 - rješivost anagrama operacionalizirana na dvije razine kao rješivi (anagrami složeni od riječi, npr. ožak - koža) i nerješivi (anagrami složeni od nerješivog seta slova, npr. žaćo)

Rezultati

U ovom je istraživanju ispitan utjecaj rješivosti, izgovorljivosti i duljine anagrama na procjenu ulaganja truda u njihovo rješavanje. Za provjeru normalnosti distribucije podataka korišten je Kolmogorov-Smirnov test koji je pokazao da podaci značajno ne odstupaju od normalne distribucije. Prikupljene procjene ulaganja truda deskriptivno su obrađene računanjem aritmetičke sredine kao mjere centralne tendencije i standardne devijacije kao mjere varijabiliteta te su dobivene vrijednosti prikazane u Tablici 1.

Tablica 1. Deskriptivni podaci procjena ulaganja truda s obzirom na rješivost, izgovorljivost i duljinu anagrama

RJEŠIVOST	IZGOVORLJIVOST	DULJINA	M	SD
Nerješivi	Teško izgovorljivi	Kratki	3.73	1.32
		Dugi	5.30	1.08
	Lako izgovorljivi	Kratki	3.34	1.21
		Dugi	4.68	1.17
Rješivi	Teško izgovorljivi	Kratki	2.33	1.20
		Dugi	4.41	1.03
	Lako izgovorljivi	Kratki	2.33	0.91
		Dugi	4.33	1.13

Dobiveni podaci obrađeni su pomoću trosmjerne analize varijance (2x2x2) s ponovljenim mjerenjima na faktorima rješivosti, izgovorljivosti i duljine anagrama. Rezultati su prikazani u Tablici 2.

Tablica 2. Rezultati trosmjerne analize varijance (2x2x2) s ponovljenim mjerenjima na faktorima rješivosti, izgovorljivosti i duljine anagrama

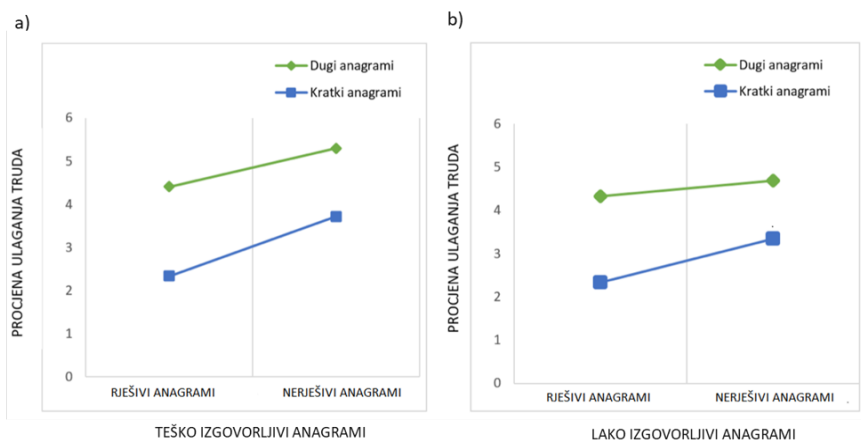
IZVOR VARIJABILITETA	df	F	p
Rješivost	1,32	51.58	<.01
Izgovorljivost	1,32	7.55	<.01
Duljina	1,32	133.48	<.01
Rješivost*izgovorljivost	1,32	6.83	<.05
Rješivost*duljina	1,32	8.91	<.01
Izgovorljivost*duljina	1,32	1.06	>.05
Rješivost*izgovorljivost*duljina	1,32	0.32	>.05

Dobiveni su statistički značajni glavni efekti rješivosti i izgovorljivosti anagrama na procjene ulaganja truda. Također, dobivena je i njihova interakcija. Duncanov post-hoc test pokazao je da su procjene ulaganja truda općenito više za nerješive anagrame nego za rješive anagrame, no unutar nerješivih anagrama procjene su više za teško izgovorljive ($M=4.51$; $SD=1.10$) u odnosu na lako izgovorljive anagrame ($M=4.01$; $SD=1.10$), dok unutar rješivih anagrama ta razlika nije dobivena (teško izgovorljivi anagrami: $M=3.37$; $SD=0.86$; lako izgovorljivi anagrami: $M=3.33$; $SD=0.81$).

Osim toga, dobiven je statistički značajan glavni efekt duljine anagrama, te dvosmjerna interakcija duljine i rješivosti anagrama. Duncanov post-hoc test pokazao je da su procjene ulaganja truda najniže za rješive kratke anagrame ($M=2.33$; $SD=0.81$), nešto više za nerješive kratke anagrame ($M=3.53$; $SD=1.20$), još više za rješive duge anagrame ($M=4.37$; $SD=1.00$) i najviše za nerješive duge anagrame ($M=4.99$; $SD=1.08$). Prema tome, podjednak je obrazac rezultata dobiven za rješive i nerješive anagrame: procjene ulaganja truda više su za duge nego za kratke anagrame. Međutim, razlika među procjenama unutar rješivih anagrama ($M=2.04$; $SD=1.16$), veća je od razlike među procjenama unutar nerješivih anagrama ($M=1.45$; $SD=0.90$; $t = 2.98$, $df = 32$, $p < .01$).

Na Slici 1. prikazane su (a) prosječne procjene ulaganja truda za teško izgovorljive anagrame s obzirom na rješivost i duljinu anagrama, te (b) prosječne procjene ulaganja truda za lako izgovorljive anagrame s obzirom na rješivost i duljinu anagrama.

Slika 1. Prosječne procjene ulaganja truda s obzirom na izgovorljivost, rješivost i duljinu anagrama

Diskusija

Provedeno je istraživanje s ciljem ispitivanja utjecaja karakteristika anagrama na procjenu ulaganja truda u njihovo rješavanje. Statističkom analizom dobiven je značajan glavni efekt rješivosti anagrama na procjene ulaganja truda. Kao i u istraživanju Novicka i Shermana (2008), ispitanici su uspješno diskriminirali između anagrama koji su rješivi i onih koji to nisu, te su davane veće procjene ulaganja truda za anagrame formirane iz nerješivog seta slova u odnosu na anagrame formirane iz smislenih riječi. Također, dobiven je statistički značajan glavni efekt duljine anagrama na procjenu ulaganja truda; za kraće je anagrame procjenjivano da zahtijevaju manje truda da bi bili riješeni u odnosu na dulje anagrame. Spomenuto je u skladu s nalazom Toplinskog i suradnika (2016), kao i s općenitim nalazom da je doista potrebno manje vremena da bi se riješili kraći anagrami u odnosu na dulje anagrame (Mayzner i Tresselt, 1958), što upućuje na to da je duljina anagrama korištena kao valjan znak kod procjenjivanja truda kojeg bi bilo potrebno uložiti u rješavanje anagrama.

Dobivena je i interakcija rješivosti i duljine anagrama na spomenutu procjenu. U našem su istraživanju ispitanici procijenili da bi najmanje truda bilo potrebno uložiti kod rješivih kratkih anagrama, a najviše kod nerješivih dugih anagrama. Međutim, procijenili su i da bi više truda trebalo uložiti kod rješivih dugih anagrama nego kod nerješivih kratkih. Ovakav nalaz ne potvrđuje postavljenu hipotezu i nije u skladu s nalazima Toplinskog i suradnika (2016). Naime, u tom su istraživanju procjene ulaganja truda za kratke i duge rješive anagrame bile niže u odnosu na procjene za nerješive anagrame. Suprotno tome, u našem su istraživanju dobiveni slični obrasci rezultata za rješive i nerješive anagrame: procjene su bile više za duge u usporedbi s kratkim anagramima, međutim razlika među procjenama unutar rješivih anagrama bila je veća od razlike među procjenama unutar nerješivih anagrama. Ovakav nalaz sugerira da je dužina anagrama istaknutiji znak od rješivosti. Nekonzistentnost dobivenih rezultata upućuje na to da je međudjelovanje rješivosti i duljine anagrama potrebno dodatno istražiti.

Nadalje, dobiven je statistički značajan glavni efekt izgovorljivosti na procjene ulaganja truda, pri čemu su procjene bile značajno više za teško izgovorljive anagrame nego za lako izgovorljive anagrame. Navedeni rezultat u skladu je s nalazima Toplinskog i suradnika

(2016) u čijem su istraživanju lako izgovorljivi anagrami češće procjenjivani kao rješivi te da zahtijevaju manje truda i vremena da bi ih se riješilo u odnosu na teško izgovorljive anagrame. Pretpostavlja se da je proces u podlozi tih nalaza taj da izgovorljivost anagrama signalizira lakoću rješavanja jer je ona utjelovljenje općenitijeg zakona, fluentnosti procesiranja, za koju je uočeno da utječe na metakognitivne procjene u istom smjeru. Zanimljivo je da je ovaj nalaz u kontrastu s generalnim nalazom koji je dobiven i u istraživanju Novicka i Shermana (2008), a koji ukazuje na to da lako izgovorljivi anagrami zapravo zahtijevaju više vremena da bi bili riješeni u usporedbi s teško izgovorljivim anagramima; spomenuto bi značilo da je i u našem istraživanju izgovorljivost sistematski korištena u krivom smjeru kod predviđanja truda kojeg bi ispitanici trebali uložiti u rješavanje pojedinih anagrama. Međutim, u našem istraživanju, iako nije bila očekivana, dobivena je i interakcija rješivosti i izgovorljivosti anagrama na procjenu ulaganja truda, pri čemu su procjene ulaganja truda značajno više za teško izgovorljive u odnosu na lako izgovorljive anagrame samo unutar nerješivih anagrama.

Topolinski i suradnici (2016) nalaze dobivene u svom istraživanju povezuju s prethodno dobivenim demonstracijama intuitivnih procjena problemskih značajki ili sadržaja pamćenja koji ne mogu biti svjesno detektirani ili verbalno izrečeni; primjer toga je "osjećaj blizine rješenja" tijekom rješavanja problema uvidom u istraživanjima Metcalfe (1986a; 1986b) ili "osjećaja poznatosti" (Koriat i Levy-Sadot, 2001). Točnost metakognitivnih prosudbi kod rasuđivanja određena je valjanošću korištenih znakova na kojima se temelje, stoga su one, kao i prosudbe meta-memorije, često netočne (Ackerman i Thompson, 2014). U provedenom istraživanju kod rješivosti i duljine anagrama, ispitanici su koristili pouzdane podražajno-specifične znakove, dok je izgovorljivost obmanjujući znak težine rješivosti anagrama. Ispitanici su koristili laku izgovorljivost anagrama kao znak lakoće njihove rješivosti, stoga je vjerojatno da bi kod stvarnog rješavanja anagrama laka izgovorljivost potaknula pojedince da manje resursa usmjere u proces rješavanja problema, što bi rezultiralo dužim vremenom za rješavanje anagrama lake izgovorljivosti u usporedbi s anagramima teške izgovorljivosti (Topolinski i sur., 2016).

Buduća istraživanja trebala bi se usmjeriti na proučavanje opisanih efekata, pri tome koristeći veći broj anagrama, kao i veći uzorak ispitanika, što su u našem istraživanju moguće potencijalni nedostaci. Isto tako, u budućem bi se istraživanju, osim same procjene ulaganja truda, moglo uključiti i rješavanje anagrama, te rezultate (točnost i potrebno vrijeme za rješavanje) povezati s procjenama. Nadalje, potencijalni nedostatak moguće je i taj što neki ispitanici nisu dobili dobar dojam o brzini kojom je potrebno davati svoje procjene (trebali su izrazito brzo dati svoju procjenu) što je rezultiralo nedostajućim procjenama za neke anagrame, slučajnim preskakanjem redova na protokolu, dvostruko zaokruženim procjenama na pojedinim skalama i naposljetku, mogućim pomicanjem rezultata i narušavanjem valjanosti pojedinih protokola. Opisano bi se moglo ispraviti individualnom provedbom istraživanja s jasnijom uputom ispitanicima, većim brojem pokušaja za vježbu kroz koje bi ispitanici stekli dobar dojam o brzini izmjena anagrama.

Zaključak

Ispitan je utjecaj rješivosti, izgovorljivosti i duljine anagrama na procjene ulaganja truda u njihovo rješavanje. Rezultati su u skladu s očekivanjima te pokazuju da ljudi pouzdano koriste podražajno-specifične znakove rješivosti i duljine; davane su veće procjene ulaganja truda za anagrame formirane iz nerješivog seta slova u odnosu na anagrame formirane iz smislenih riječi, te je za kraće anagrame procjenjivano da zahtijevaju manje truda da bi bili

riješeni u odnosu na dulje anagrame. Spomenuti rezultati impliciraju da su duljina i rješivost anagrama korišteni kao valjani znakovi kod procjenjivanja potrebnog truda uloženog u rješavanje anagrama. S druge strane, procjene ulaganja truda bile su niže za lako izgovorljive u odnosu na teško izgovorljive što je u suprotnosti s nalazima koji pokazuju da lako izgovorljivi anagrami zapravo zahtijevaju više truda za rješavanje u usporedbi s teško izgovorljivim anagramima. Ovaj rezultat implicira da izgovorljivost predstavlja obmanjujući znak težine rješivosti anagrama i navodi ispitanike na davanje viših procjena ulaganja truda. U budućim istraživanjima dalo bi se usporediti stvaran stupanj ulaganja truda i vremena uloženog u rješavanje anagrama te usporediti dobiveno s prethodno danim procjenama kako bi se mogla bolje promotriti veza između procjena i izvedbe.

Literatura

Ackerman, R. i Thompson, V. A. (2014). Meta-reasoning: What can we learn from meta-memory? U: A. Feeney i V. A. Thompson (Ur.), Reasoning as memory. Sussex, UK: Psychology Press.

De Neys, W. Rossi, S. i Houdé, O. (2013). Bats, balls, and substitution sensitivity: Cognitive misers are no happy fools. *Psychonomic Bulletin & Review*, 20, 269–273.

Koriat, A. i Levy-Sadot, R. (2001). The combined contributions of the cue-familiarity and accessibility heuristics to feelings of knowing. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 27(1), 34.

Kruglanski, A. W., Bélanger, J. J., Chen, X., Köpetz, C., Pierro, A. i Mannetti, L. (2012). The energetics of motivated cognition: A force-field analysis. *Psychological review*, 119(1), 1.

Mayzner, M. S. i Tresselt, M. E. (1958). Anagram solution times: A function of letter order and word frequency. *Journal of Experimental Psychology*, 56(4), 376.

Metcalfe, J. (1986a). Feeling of knowing in memory and problem solving. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 12(2), 288.

Metcalfe, J. (1986b). Premonitions of insight predict impending error. *Journal of experimental psychology: Learning, memory, and cognition*, 12(4), 623.

Novick, L. R. i Sherman, S. J. (2008). The effects of superficial and structural information on online problem solving for good versus poor anagram solvers. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 61(7), 1098-1120.

Thompson, V. A., Turner, J. A. P., Pennycook, G., Ball, L. J., Brack, H., Ophir, Y. i Ackerman, R. (2013). The role of answer fluency and perceptual fluency as metacognitive cues for initiating analytic thinking. *Cognition*, 128(2), 237-251.

Topolinski, S. (2010). Moving the eye of the beholder: Motor components in vision determine aesthetic preference. *Psychological Science*, 21(9), 1220-1224.

Topolinski, S. (2014). A processing fluency-account of funniness: Running gags and

spoiling punchlines. *Cognition & emotion*, 28(5), 811-820.

Topolinski, S., Bakhtiari, G. i Erle, T. M. (2016). Can I cut the Gordian tkok? The impact of pronounceability, actual solvability, and length on intuitive problem assessments of anagrams. *Cognition*, 146, 439-452.

Unkelbach, C. (2007). Reversing the truth effect: Learning the interpretation of processing fluency in judgments of truth. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 33(1), 219.

Prilog 1. Odabrani anagrami

Redni broj	Riječi	Rješivi (lako izgovorljivi)	Rješivi (teško izgovorljivi)	Nerješivi (lako izgovorljivi)	Nerješivi (teško izgovorljivi)
0.	kuća	aćuk	ćkua	ćukt	ućkt
1.	nebo	beno	obne	njobe	bnjoe
2.	list	silt	tsil	hlis	hsli
3.	koža	ožak	žkoa	žaćo	ćzoa
4.	sunce	encus	encsu	đenus	đsneu
5.	kraj	rajk	arjk	kajc	jkca
6.	smeće	ćemes	eesćm	srmeć	mćesr
7.	biljka	kiblja	aikljb	filjak	ikljfa
8.	torba	barot	otabr	taboš	oabšt
9.	podloga	dogopal	aodoglp	palidog	gdlaaip
10.	zavjesa	jazaves	ezvjsaa	zervajs	rsvaejz
11.	životinja	njitožavi	tnjvaižoi	tovidinja	ioatdvnji
12.	mineral	niralme	aeinrml	nerilaz	rlziaen
13.	stolnjak	njolstak	njloatsk	sanjktov	njksoatv
14.	tenisice	cestieni	eiictsen	cenhites	iesnceth
15.	računalo	čulonara	črlnuaoa	orgulanč	oulčnrag
16.	spomenik	kimespon	ipknmse	mopsifek	msofkei

Jezični razvoj

Tiziana Srdoč

(tsrdoc@ffri.hr)

Rad je nastao u sklopu kolegija Uvod u psihologiju pod vodstvom profesora dr. sc. Asmira Gračanina.

Sažetak

Jezik je dio svih aspekata ljudskog života. Svaki dan koristimo se govorom kao primarnim načinom komunikacije licem u lice, dok nam pisana riječ omogućuje da zabilježimo i očuvamo našu povijest te prenesemo naša znanja kroz generacije. No kako bi to uspješno činili, moramo savladati načela zvuka, značenja, strukture i svakodnevne upotrebe jezika. Kako nam to uspijeva zbunjujuće je i fascinantno pitanje koje pokreće više teorijskih rasprava i istraživanja nego i jedna druga tema u razvojnoj psihologiji. Ovim radom podcrtane su neke od najznačajnijih empirijskih i teorijskih spoznaja u domeni jezičnog razvoja. Naše razmatranje ovog plodnog područja usmjerava se na opis tipičnog pravca jezičnog razvoja, počevši od djetetovih najranijih sposobnosti prepoznavanja, preko djetetovih prvih riječi, rečenica i složenijih izraza, pa do jezične kompetencije kakvu pokazuju odrasli. U radu su prikazana i neka od predloženih objašnjenja usvajanja jezika te rezultati istraživanja koji ih podupiru.

Uvod

Jezik, najveće univerzalno ljudsko dostignuće, primaran je način izražavanja subjektivnih stanja i doživljaja među članovima ljudske zajednice (Nolen-Hoeksema, Fredrickson, Loftus i Wagenaar, 2009). Bez obzira na njihovu kulturu, rasu ili inteligenciju, sva djeca na svijetu u normativnim uvjetima usvajaju jezik, u istoj dobi i po istom rasporedu. S druge strane, čak i vrlo sofisticirana računala imaju problema s interpretacijom govora, razumijevanjem pisane riječi i vođenjem produktivnog razgovora. Jezik se tijekom ranog djetinjstva razvija nevjerovatnom brzinom. Ono što čini proces usvajanja jezika još izuzetnijim jest to što mala djeca nisu nikada eksplicitno podučavana jeziku. Tijekom svoje prve četiri godine života djeca vrlo lako usvoje temelje svoga materinskog jezika, bez knjige, poduke u školi ili učenja. Izloženost jeziku, ili kako se to stručno naziva input, temelj je za razvoj dječjeg jezika (Wise i Sevcik, 2012). Za početak ćemo, kako bismo raspravili različite jezične vještine koje djeca savladavaju, razlučiti četiri osnovne sastavnice jezika, a zatim ćemo za svaku od njih raspraviti što se, kako i kada razvija.

Sastavnice jezika

Jezik se sastoji od nekoliko podsustava koji se odnose na glasove, značenje, strukturu i svakodnevnu upotrebu. Iako struktura jezika ide od jednostavnijeg prema složenijem, sve njegove sastavnice imaju jednaku funkcionalnu važnost. Stoga jezični razvoj podrazumijeva ovladavanje svim sastavnicama i njihovo kombiniranje u fleksibilan komunikacijski sustav.

Razumijevanje govora započinje glasovima koje čujemo, pridavanjem značenja tim glasovima u obliku riječi, kombiniranjem riječi u rečenicu i izvlačenjem značenja iz te rečenice (Nolen-Hoeksema i sur., 2009). Prva sastavnica jezika, fonologija, bavi se proučavanjem različitih govornih glasova, njihove artikulacije te odnosom govornih glasova i značenja. Temeljni element govora je fonem, glasovni kontrast koji bi, ako se promijeni, promijenio značenje riječi.

Svaki jezik ima različit skup fonema. Upravo radi toga ponekad imamo poteškoće prilikom izgovaranja riječi nekog stranog jezika (Vasta, Haith i Miller, 2005).

Sljedeća sastavnica, semantika, odnosi se na proces usvajanja riječi i njihova značenja. Kada djeca jednom progovore, njihove riječi često ne znače isto što i odraslima. Ne samo da djeca moraju naučiti na tisuće različitih riječi koje odrasli izgovaraju, već moraju naučiti i da su to riječi različitih vrsta, poput onih koje stoje za objekte, radnje i stanja. Imajući to na umu, možemo zaključiti kako je učenje riječi proces koji je blisko povezan s razvojem pojmova kod djece (Vasta i sur., 2005).

Kad jednom savladavanje rječnika započne, djeca kombiniraju riječi i mijenjaju ih na smislene načine. Gramatika, treća sastavnica jezika, uključuje dva glavna dijela: sintaksu, pravila prema kojima su riječi organizirane u rečenice, i morfologiju, koja se bavi promjenama u obliku riječi, sklanjanjem i sprežanjem, promjenama koje ukazuju na rod, broj, padež, vrijeme, način, lice, glagolski vid te mnoga druga značenja (Berk, 2013).

Naposlijetku, posljednja sastavnica kojom dijete treba ovladati, pragmatika, odnosi se na pravila koja omogućuju uspostavljanje prikladne i učinkovite komunikacije (Berk, 2013). Znati jezik prilagoditi različitim socijalnim situacijama vještina je koja se postiže iskustvom. Jedno od prvih pravila uspješne komunikacije koje djeca usvajaju je naizmjeničnost razgovora (Vasta i sur., 2005). Druga su pravila nešto teža i usvajaju se kasnije. Neke rečenice formulirane kao pitanja mogu imati zapravo namjeru direktive, na primjer: "Možeš li mi dodati olovku?". U takvoj situaciji koristimo se pravilom "očiglednosti odgovora", a njega djeca ne usvoje do pete godine (Abbeduto, Davies i Furman, 1988).

Dojenčaka dob

Zanimljivo je spomenuti da engleska riječ *infancy* potječe od latinske riječi *infans*, što znači odsutnost govornih sposobnosti. Upravo ta riječ služi za definiciju čovjeka u njegovim prvim godinama života. No, danas znamo da se jezik kao sustav počinje razvijati puno prije, čak i u prenatalnom razdoblju, a djeca tijekom prve i druge godine života razviju mnoge važne govorne vještine. Fetus je izložen zvučnim podražajima otprilike od 20 tjedna trudnoće (Berk, 2014) te se po prvi put susreće s govorom još u maternici. Novorođenčad od rođenja pokazuje zadivljujuće sposobnosti procesiranja govora. Već dva dana stara novorođenčad pokazuje znakove prepoznavanja i preferencije ljudskog govora nad ostalim zvukovima (Dehaene-Lambertz, Dehaene i Hertz-Pannier, 2002), majčinog glasa nad drugim ženskim glasovima (DeCasper i Fifer, 1980) i svog materinjeg jezika nad nepoznatim jezicima (Moon, Cooper i Fifer, 1993). Djeca od rođenja posjeduju i sposobnost razlikovanja širokog raspona fonema, sposobnost koja im omogućuju da usvoje bilo koji jezik ili jezike kojima su izložena, čak i ako su različiti od jezika kojima su se njihove majke služile tijekom trudnoće (Gervain, 2018). Do kraja prve godine života dojenčad izgubi sposobnost razlikovanja glasovnih kontrasta kojima nisu bila izložena te se pod utjecajem iskustva izoštrava diskriminacija fonema značajnih za njihov jezik (Nolen-Hoeksema i sur., 2009). U razgovoru s malom djecom, odrasli mijenjaju aspekte svog govora i to na konstruktivan način koji pridonosi učenju. Odrasli koriste takozvani majčinski govor sastavljen od kratkih rečenica visoke, iznimno naglašene intonacije i jasnog izgovora. Kada govore o predmetima i situacijama, majke ih imenuju te u svojim opisima i komentarima često koriste ponavljanje. Takav govor rijetko sadrži gramatičke greške i obično je usmjeren na događaje koji su ovdje i sada (Hoff-Ginsberg, 1986).

Prije nego što djeca progovore svoju prvu riječ, ona komuniciraju svoja stanja i namjere kroz geste, facijalne ekspresije i vokalizaciju. Dječji predverbalni glasovi slijede dosta predvidiv razvojni pravac. Oko drugog mjeseca djeca počinju proizvoditi jednosložne voka-

lne zvukove poznate kao gukanje – a, o i povremeno kombinaciju suglasnika i samoglasnika kao npr. gu. U dobi od oko šest mjeseci javlja se ponavljano slogovanje, gdje dijete spaja nekoliko jednakih slogova, npr. babababa (Vasta i sur., 2005). Do prve godine života, većina se djece koristi s desetak riječi i može razumjeti njih 50. Oko druge godine života, djeca počinju komunicirati kroz takozvani telegrafski govor, izraze koji sadrže samo dvije značajne riječi, dok se nepotrebne funkcijske riječi poput članova i prijedloga, ili u hrvatskom jeziku pomoćnih glagola, ispuštaju (Wise i Sevcik, 2012).

Predškolska dob

Ispočetka djeca sporo usvajaju riječi, jednu do tri na tjedan, kako rastu, stopa usvajanja riječi se postepeno povećava, te će u dobi od 6 godina raspolagati s približno 10000 riječi (Ganger & Brent, 2004). To pripisujemo procesu brzog mapiranja. Postoje dokazi da djeca prirodno povezuju objekte i nazive, odnosno da već nakon vrlo kratke izloženosti mogu povezati novu riječ s pojmom na koji se odnosi (Vasta i sur., 2005). Međutim u ovoj fazi važnu ulogu u stjecanju riječi ima i modeliranje; što više roditelji govore djetetu, to brže raste njegov rani rječnik (Dunham i Dunham, 1992). Između druge i treće godine života djeca usvajaju temeljni poredak riječi u rečenici svog materinskog jezika (Berk, 2014). Djeca od tri i pol godine ovladala su gramatičkim pravilima sklanjanja i sprezanja, koja počinju prekomjerno generalizirati, katkad ih primjenjujući i na one imenice i glagole koji su zapravo nepravilni, na primjer možemo ih čuti da kažu "Vidi čovjeke" (Vasta i sur., 2005). Do kraja predškolske dobi, djeca kompetentno koriste većinu gramatičkih tvorbi svog materinskog jezika, a ostvaruju i značajan napredak u interakciji s vršnjacima. U dobi od četiri godine svoj govor već prilagođavaju dobi, spolu i društvenom statusu slušatelja (Berk, 2014). Roditelji mogu na razne načine poduprijeti učenje jezika kod svoje djece: ponavljanjem, proširivanjem i prepravljanim njihovih izjava, komentiranjem njihovih aktivnosti, postavljanjem pitanja što, gdje i tko, koja podupiru stalnu uporabu jezika i interakciju, te čitanjem slikovnica i priča za djecu (Hoff-Ginsberg, 1986). Upravo su konverzijske razmjene između roditelja i djeteta jedan od najboljih prediktora ranog jezičnog razvoja i kasnijeg školskog uspjeha (Walker, Greenwood, Hart i Carta, 1994).

Školska dob

Premda manje očito nego u ranijoj dobi, rječnik, gramatika i pragmatika nastavljaju svoj razvoj i tijekom školske dobi. Od početka osnovne škole do njezina završetka rječnik djeteta se učeterostruči i na kraju iznosi oko 40000 riječi. Kako bi to bilo moguće, djeca u prosjeku svakog dana nauče 20 novih riječi, što je brzina rasta rječnika koja prelazi onu u ranom djetinjstvu (Berk, 2013). Budući da je pisani jezik leksički različitiji i složeniji od govornog jezika, sposobnost čitanja koja se usvaja u ovoj dobi iznimno doprinosi ovako naglom rastu djetetovog rječnika (Wise i Sevcik, 2012). Također, dok su predškolska djeca osjetljiva na ritam i ostale promjene u zvuku riječi, djeca školske dobi mogu prepoznati sve glasovne kontraste neke riječi. Fonološka svjesnost sposobnost je i vještina neophodna za ovladavanje čitanjem i pisanjem (Berk, 2013). Osim toga djeca u ovo vrijeme temeljito mijenjaju svoj stav prema jeziku. Razvija se jezična svijest, sposobnost djeteta da o jeziku razmišlja kao o sustavu. Poboljšana sposobnost analize i razmišljanja o jeziku omogućuje djeci od osam godina da prosude gramatičku pravilnost čak i kada se radi o besmislenim rečenicama (Bialystok, 1986). Štoviše, analitičniji pristup jeziku omogućuje djeci od osam do deset godina da shvate višestruko značenje riječi, suptilne metafore, zagonetke i šale – vještine koje se nastavljaju usavršavati tijekom adolescencije (Berk, 2013). Dolazi i do napretka u komunikacijskom aspektu jezika. Djeca postaju svjesna znakova konteksta i javlja se razumijevanje da tijekom razgovora treba reći nešto što se odnosi na ono što je sugovornik upravo rekao, nešto što je

relevantno za temu razgovora i nešto što već nije rečeno. Sve više usavršavaju i sposobnost prilagođavanja potrebama slušatelja, na primjer ako je slušatelj daleko, poruka treba biti glasna; ako je slušatelj netko visokog položaja, poruka treba biti uljudna. Čini se da upotreba rutinskih postupaka poput kupanja ili odlaska u dućan kao tema za razgovor, pomaže djeci u usvajanju pravila razgovora i njegova osmišljavanja (Vasta i sur., 2005).

Odrasla dob

Mišljenja su se mijenjala o tome u kojoj je dobi razvoj jezika završen, no danas je općenito prihvaćeno kako se jezik razvija kroz čitav životni vijek. Rječnik prosječne odrasle osobe sa srednjoškolskim obrazovanjem sadrži otprilike od 60000 do 80000 riječi, dok rječnik strastvenog čitatelja može sadržavati od 120000 do 160000 riječi. Očigledno je kako nastavak obrazovanja i aktivna izloženost pisanoj riječi značajno doprinose daljnjem razvoju jezika. Nadalje, odrasli nastavljaju usavršavati svoje komunikacijske vještine i povećanu sposobnost prilagodbe govora i jezičnih karakteristika u različitim socijalno specifičnim situacijama (Wise i Sevcik, 2012). Kod starijih osoba dolazi do gubitaka povezanih s dobi. Iako je možda njihov rječnik opsežan, sve mu teže pristupaju i imaju poteškoće u dosjećanju riječi iz dugoročnog pamćenja. Također, planiranje toga što će reći i kako to reći teže je u kasnoj dobi. Stariji to kompenziraju pojednostavljujući svoje gramatičke strukture i komunicirajući bit, a ne detalje (Berk, 2014).

Zaključak

Ovim radom dan je kratak pregled jezičnog razvoja kroz životni vijek. Još uvijek znamo mnogo više o samom tijeku razvoja jezika nego o načinu na koji se to odvija. Mnoge su teorije postavljene kako bi se pokušao objasniti proces usvajanja jezika. Bihevorist B. F. Skinner smatrao je kako se jezik, kao i svako drugo ponašanje, stječe putem operantnog uvjetovanja; dok dijete uči, trudi se proizvoditi zvukove slične riječima odraslih, jer se upravo ti zvukovi nagrađuju pohvalom i odgovorom (Wise i Sevcik, 2012). No iako potkrepljenje i imitacija nedvojbeno utječu na rani jezični razvoj, oni ga ne mogu u potpunosti objasniti. Mala djeca stvaraju brojne izraze i rečenice koje nitko nije potkrepljivao i koje nikada nisu čula od drugih. Lingvist Noam Chomsky tvrdio je kako se djeca rađaju sa sredstvom za usvajanje jezika (engl. language acquisition device), urođenim sustavom koji sadrži skup pravila zajedničkih svim jezicima. Ovaj sustav omogućuje djetetu da tijekom prvih godina života postigne jezičnu kompetenciju kakva se ne može objasniti pomoću klasičnih perceptivnih procesa i načela učenja. Novije interakcionističke teorije ističu kako je čovjek predodređen za usvajanje jezika, ali na temelju iskustva s jezikom postupno oblikuje hipoteze o strukturi jezika (Berk, 2013).

Zadivljujuće jezične sposobnosti malog djeteta pokrenule su više teorijskih rasprava i istraživanja nego i jedna druga tema u razvojnoj psihologiji. Međutim, potpuno objašnjenje na pitanje kako usvajamo jezik ostaje nedostižno. Uzevši u obzir kompleksnost jezičnog sustava, ne začuđuje kako brojne fenomene koji se vežu uz usvajanje jezika nismo uspjeli obuhvatiti ovim radom. Bilingvizam, komunikacija među životinjama, nasljedni faktori, kritično razdoblje, plastičnost mozga i genetika, samo su neki od zanimljivih fenomena čije nam istraživanje može ponuditi bolje razumijevanje bioloških osnova jezika i procesa njegova usvajanja.

Literatura

Abbeduto L., Davies B. i Furman L. (1988). The development of speech act comprehension in mentally retarded individuals and nonretarded children. *Child Development*, 59, 1460-1472.

Berk L. E. (2013). *Child development*. New Jersey: Pearson Education.

Berk L. E. (2014). *Development through the lifespan*. New Jersey: Pearson Education.

Bialystok E. (1986). Factors in the growth of linguistic awareness. *Child Development*, 57, 498-510.

DeCasper A. J. i Fifer W. P. (1980). Of human bonding: Newborns prefer their mothers' voices. *Science*, 208, 1174 -1176.

Dehaene-Lambertz G., Dehaene S. i Hertz-Pannier L. (2002). Functional neuroimaging of speech perception in infants. *Science*, 298, 2013-2015.

Dunham P., i Dunham F. (1992). Lexical development during middle infancy: A mutually driven infant-caregiver process. *Developmental Psychology*, 28, 414-420.

Ganger J. i Brent M. R. (2004). Reexamining the vocabulary spurt. *Developmental Psychology*, 40, 621-632.

Gervain J. (2018). The role of prenatal experience in language development. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 21, 62-67.

Hoff-Ginsberg E. (1986). Function and structure in maternal speech: Their relation to the child's development of syntax. *Developmental Psychology*, 22, 155-163.

Moon C., Cooper R. P. i Fifer W. P. (1993). Two-days-olds prefer their native language. *Infant Behavior and Development*, 16, 495-500.

Nolen-Hoeksema S., Fredrickson B. L., Loftus G. R. i Wagenaar W. A. (2009). *Atkinson & Hilgard's introduction to psychology*. Hampshire: Cengage Learning EMEA.

Vasta R., Haith M. M. i Miller S. A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada slap.

Walker D., Greenwood C., Hart B. i Carta J. (1994). Prediction of school outcomes based on early language production and socioeconomic factors. *Child Development*, 65, 606-621.

Wise J. C. i Sevcik R. A. (2012). *Language development*. U: V. Ramachandran (ur.), *Encyclopedia of human behavior* (str. 511-516). London: Academic Press.

Inteligentno dojenje: povezanost dojenja majčinim mlijekom s kasnijim kognitivnim funkcioniranjem

Lucija Ljubić

(lljubic@ffri.hr)

Rad je nastao u sklopu kolegija Inteligencija pod vodstvom profesora dr. sc. Vladimira Takšića i profesorice dr. sc. Tamare Mohorić.

Sažetak

Većina istraživanja o ulozi dojenja u kasnijem kognitivnom funkcioniranju djeteta pokazuje malen, ali konzistentan pozitivan efekt (Kramer, 2008). Iako je teško razlučiti utjecaj majčinoga mlijeka od utjecaja drugih faktora (Michaelsen, Lauritzen i Mortensen, 2009), nekoliko meta-analiza ukazuje na to da dojenje majčinim mlijekom ima statistički značajan pozitivan učinak na izvedbu na testovima inteligencije u djetinjstvu i u adolescenciji (Anderson, Johnstone i Remley, 1999; Horta, de Mola i Victora, 2015). Prema rezultatima longitudinalnih istraživanja postoji pozitivan učinak dojenja majčinim mlijekom na izvedbu na testovima inteligencije, na akademski uspjehu, pa čak i na trajanje obrazovanja i prosječne mjesečne prihode u odrasloj dobi (Kramer, 2008; Victora, Barros, Horta i Lima, 2005; Victora, C. G. i sur. 2015). Dvije skupine teorija objašnjavaju pozitivan učinak dojenja majčinim mlijekom na kasniju inteligenciju. Jedna skupina teorija naglašava utjecaj vanjskih faktora poput socioekonomskoga statusa obitelji, kvalitetnije i učestalije interakcije dojenčeta s majkom-dojiljom (u usporedbi s majkom koja ne doji), majčin kvocijent inteligencije, te brojnih drugih okolnosti (Michaelsen i sur., 2009), dok prema drugoj skupini teorija majčino mlijeko zapravo potiče brži i bolji razvoj neuralnih osnova inteligencije, odnosno mozga i živčanog sustava (Belfort i sur., 2016; Blesa i sur., 2018; Isaacs i sur., 2010; Lucas, Morley, Cole, Lister i Leeson-Payne, 1992). Iako sama priroda fenomena koji se istražuje onemogućava donošenje kauzalnih zaključaka o utjecaju dojenja majčinim mlijekom u usporedbi s hranjenjem formulom za bebe, ili usporedbu zavisno o duljini trajanja dojenja, nekonzistentni nalazi istraživanja potiču interes za ovu temu što bi u budućnosti moglo pridonijeti boljem razumijevanju povezanost dojenja majčinim mlijekom i kasnijim kognitivnim funkcioniranjem.

Uvod

Kognitivne sposobnosti djece dojenačke dobi dugo vremena potiču interes kod psihologa. Pristupi istraživanju ove teme mijenjali su se ovisno o prevladavajućim trendovima i pristupima u psihologiji; Piaget je naglašavao različitosti u inteligenciji pojedinca u različitim životnim fazama, smatrajući kako se sama narav inteligencije mijenja s dobi, dok su se kasniji istraživači usmjeravali na kontinuiranost inteligencije kroz životni vijek pojedinca. Posebno zanimljivo bilo je pitanje dojenačkoga kvocijenta inteligencije (IQ) i predvidljivost kasnijega IQ-a kod odraslih osoba (Fagan, 2011). Dojenačka inteligencija i kognitivno funkcioniranje, odraz ranoga kognitivnog funkcioniranja na sposobnosti pojedinca u odrasloj dobi te načini na koje se može utjecati na dojenačku inteligenciju i danas okupiraju znatiželju znanstvenika.

Posebno je zanimljiva tema učinaka dojenja majčinim mlijekom na kognitivno funk-

cioniranje i inteligenciju, kako u djetinjstvu tako i u adolescenciji i u odrasloj dobi. Za sada većina istraživanja na ovu temu pokazuje malen, ali konzistentan pozitivan efekt dojenja na kognitivno funkcioniranje pojedinca (Kramer, 2008). Ipak, teško je razlučiti učinke majčinoga mlijeka od učinaka socioekonomskoga statusa obitelji u koju je dijete rođeno, razlike u ophođenju i kvaliteti interakcije majke s djetetom i drugih faktora (Michaelson, Lauritzen i Mortensen, 2009).

Dojenje i kognitivno funkcioniranje

Već 1929. godine započinje interes za moguće efekte dojenja na kognitivne funkcije; a od tada su provedena brojna istraživanja na ovu temu (Michaelson i sur., 2009). Prema nekim rezultatima istraživanja, dojenje se pretežno povezuje s višim rezultatima koje djeca i odrasli postižu na testovima inteligencije i drugim mjerama kognitivnoga razvoja u odnosu na rezultate koje postižu djeca i odrasli koje su u dojenačkom razdoblju hranili formulom za bebe (Kramer, 2008).

Anderson, Johnstone i Remley (1999) su u meta-analizi dvadeset različitih istraživanja učinaka dojenja na kognitivni razvoj pojedinaca pokazali kako je hranjenje majčinim mlijekom u usporedbi s formulom za bebe pozitivno povezano s kvocijentom inteligencije mjerenim u adolescenciji. Analizirana istraživanja ispitivala su razlike u kognitivnim sposobnostima pojedinaca između razdoblja dojenčadi i adolescencije. Dobiven je statistički značajan viši kvocijent inteligencije adolescenata dojenih majčinim mlijekom od onih koji su bili hranjeni formulom za bebe, a razlika u IQ-u, prilagođena za različite kovarijate kao što je kvocijent inteligencije majke, iznosila je 3.16 bodova. Meta-analiza koju su proveli Horta, de Mola i Victora (2015) uključivala je sedamnaest istraživanja, i dobila je vrlo slične rezultate: dojenje majčinim mlijekom imalo je statistički značajan pozitivan učinak na izvedbu na testovima inteligencije u djetinjstvu i u adolescenciji. Kada se rezultati prilagode s obzirom na kvocijent inteligencije majke, pojedinci dojeni majčinim mlijekom su imali IQ u prosjeku za 2.62 boda veći od onih pojedinaca koji su hranjeni formulom za bebe.

Longitudinalno istraživanje provedeno u Bjelorusiji o kojem izvješćuje Kramer (2008) također ukazuje na pozitivne učinke dojenja majčinim mlijekom. S ciljem ispitivanja povezanosti dojenja i viših kognitivnih sposobnosti kod djece, 17046 dojenčadi iz 31 slučajno odabranih rodilišta uključilo se u interventni program UNICEF-a i Svjetske Zdravstvene Organizacije (WHO) čija je svrha promoviranje dojenja djece u duljem trajanju i isključivo majčinim mlijekom. Šesnaest rodilišta prihvatilo je smjernice interventnoga programa i sastavljalo eksperimentalnu grupu, a kontrolna skupina sastojala se od dojenčadi iz 15 rodilišta koja nisu uključena u navedeni interventni program. Intervencija se provela upućivanjem majki u koristi dojenja djece majčinim mlijekom te je dovela do povećanja broja djece koja su dojena isključivo majčinim mlijekom. U eksperimentalnoj grupi to je povećanje iznosilo 43.3%, a u kontrolnoj grupi (kod koje nije provedena intervencija dodatnim informiranjem majki o beneficijama dojenja majčinim mlijekom) došlo je do povećanja od 6.4%. Istraživanje je trajalo 6.5 godina; a 81% dojenčadi je ponovno locirano i ispitano testovima inteligencije i kognitivnoga funkcioniranja. Rezultati djece dojene duže vremena i isključivo majčinim mlijekom na svim skalama WASI testa bili su viši u odnosu na rezultate djece iz kontrolne grupe. Međutim, nekoliko je metodoloških ograničenja ovoga istraživanja. Testove su primjenjivali liječnici pedijatrije koji su bili upućeni u to pripada li određeno dijete eksperimentalnoj ili kontrolnoj grupi što je dovelo do visokoga varijabiliteta među rezultatima WAIS testova koje su prim-

jenjivali različiti pedijatri, do statistički neznčajnih grupnih razlika na neverbalnim testovima te do nesigurnosti oko veličine efekta dojenja. Ipak, sustavno viši rezultati (u prosjeku za 4.7 boda veći verbalni IQ i za 4.0 boda veći neverbalni IQ) u korist eksperimentalne grupe na svim testovima impliciraju kako je efekt dosta robustan. Verbalna je inteligencija bila pod većim utjecajem efekta dojenja od neverbalne inteligencije, te se neočekivano pojavio efekt spola – razlike među dječacima iz kontrolne i eksperimentalne grupe bile su veće nego među djevojčicama iz eksperimentalne i kontrolne grupe. Ona djeca dovoljno stara da pohađaju školu također su uspoređena u akademskom uspjehu; djeca iz eksperimentalne grupe imala su statistički značajno više rezultate u čitanju i pisanju od djece iz kontrolne grupe.

Mogući pozitivni ishodi dojenja majčinim mlijekom

Slične rezultate u korist dojenja na kasniji akademski uspjeh adolescenata dobili su i Victora, Barros, Horta i Lima (2005) u istraživanju povezanosti akademskoga uspjeha s duljinom trajanja dojenja. Rezultati njihovoga longitudinalnog istraživanja navode kako od 2250 brazilskih adolescenata, oni dojeni majčinim mlijekom devet mjeseci ili dulje imaju statistički značajno bolje akademske rezultate od adolescenata koji su dojeni manje od mjeseca dana ili uopće nisu dojeni.

Victora i sur. (2015) ispitali su povezanost dojenja s inteligencijom, stupnjem obrazovanja i prihodima ispitanika u dobi od trideset godina. U ovom brazilskom longitudinalnom istraživanju broj ispitanika je zbog osipanja iznosio 3701 (68% od izvornoga broja) te su ispitanici bili malo vjerojatniji da budu žene srednjega socioekonomskoga statusa. Ipak, te razlike bile su malene. Dobivena je pozitivna i linearna povezanost duljine trajanja dojenja djeteta pretežno majčinim mlijekom s izvedbom na testovima inteligencije, stupnjem obrazovanja i razinom prihoda ispitanika. Ispitanici koji su kao dojenčad dojeni majčinim mlijekom dvanaest mjeseci ili duže imali su statistički značajno veći kvocijent inteligencije, dulje su se obrazovali i imali su veće mjesečne prihode od ispitanika koji su dojeni manje od mjesec dana. Razlika u IQ-u iznosila je 3.76 boda, razlika u trajanju obrazovanja 0.91 godinu, a u mjesečnim prihodima za otprilike jednu trećinu više od plaće ispitanika koji su dojeni manje od mjesec dana. Kopenhagensko Perinatalno Kohortno Istraživanje također je dobilo pozitivnu korelaciju dojenja s višim IQ-om u odrasloj dobi, kad se IQ u odrasloj dobi mjeri WAIS testom (Mortensen, Michaelsen, Sanders i Reinisch, 2002).

Unatoč relevantnim faktorima koje je teško kontrolirati, a mogu značajno utjecati na interpretaciju dobivenih rezultata (kao što su kvocijent inteligencije majke, socioekonomski status obitelji, kulturni stavovi o prikladnoj dužini trajanja dojenja djece itd.), velika većina istraživanja navodi rezultate u korist hipotezi o pozitivnom utjecaju majčina mlijeka na razvoj kognitivnih funkcija i kvocijenta inteligencije, u različitim kulturama i kroz više desetljeća istraživanja. Ipak, određena istraživanja dolaze do različitih zaključaka: meta-analiza koju su proveli Jain, Concato i Leventhal (2002) tvrdi kako, kada se kontroliraju svi mogući interferirajući faktori (npr. majčin IQ), dokazi iz kvalitetnijih istraživanja nisu dovoljno uvjerljivi da bi se ustvrdilo jednom i zauvijek kako dojenje samo po sebi dovodi do statistički značajno veće inteligencije djeteta.

Majčino mlijeko i neuralni razvoj

Međutim, pozitivne utjecaje dojenja na kognitivni i na neuralni razvoj ne može se lako odbaciti. Istraživanja na nedonoščadi pokazuju kako hranjenje djece majčinim mlijekom

u kontrastu s hranjenjem formulom za bebe dovodi do pozitivnijih ishoda na tjelesni i kognitivni razvoj; razvoj neuralnih osnova ključan je za kasniju inteligenciju (Quigley i McGuire, 2014). Majčino mlijeko u usporedbi s formulom za bebe dovodi do bržega dobivanja težine kod nedonoščadi, boljeg razvoja mozga i živčanog sustava proporcionalno dozi majčinoga mlijeka koju dijete unese (Blesa i sur., 2018), veće veličine mozga, više bijele tvari (Isaacs i sur., 2010), bolje razvijenih bazalnih ganglija i hipokampusa (Belfort i sur., 2016) i većega kvocijenta inteligencije u kasnijoj dobi, također proporcionalno povezano s količinom majčina mlijeka (Belfort i sur., 2016; Isaacs i sur., 2010; Lucas, Morley, Cole, Lister i Leeson-Payne, 1992).

Pobornici teze da majčino mlijeko samo po sebi nije razlog za povišenu inteligenciju navesti će utjecaje vanjskih faktora poput socioekonomskoga statusa obitelji, kvalitetnije i učestalije interakcije dojenčeta s majkom-dojiljom u usporedbi s majkom koja ne doji, utjecajem majčina kvocijenta inteligencije, i brojnih drugih okolnosti (Michaelsen i sur., 2009). Ove utjecaje teško je kontrolirati. Ipak, postoje istraživanja koja indiciraju da se zaista radi o efektu samoga majčinog mlijeka, a ne nekom vanjskom faktoru. Istraživanje Isaacs i sur. (2010) oslanja se na podatke o vrsti mlijeka koje je nedonošče dobivalo za vrijeme 28 dana provedenih u bolnici, gdje su nasumično podijeljeni u grupe i hranjeni majčinim mlijekom, formulom za bebe i obogaćenom formulom za bebe, bez uključivanja podataka o tomu kako su ih i koliko dojile majke kod kuće. Unatoč navedenim ograničenjima poradi nedostatka podataka o hranjenju u kasnijoj dobi, njihovi rezultati pokazuju kako se bijela tvar statistički značajno bolje razvila kod djece hranjene majčinim mlijekom u najranijoj dobi u odnosu na druge dvije grupe. Postavljaju tezu kako majčino mlijeko na povećanje kvocijenta inteligencije utječe indirektno, facilitirajući neuralni razvoj mozga, posebice bijele tvari. Ističu ulogu kolesterola u mijelinizaciji mozga dojenčeta; moguće je da jako niska količina kolesterola prisutna u formuli za bebe u odnosu na visoku količinu kolesterola prisutnu u majčinom mlijeku dovodi do kasnijih razlika u kognitivnim funkcijama. Također, uzevši u obzir i druge tvari prisutne u majčinom mlijeku koje nisu prisutne u formuli za bebe, kao što su to LCPUFA – dugi lanci polinezasićenih masnih kiselina ključni za razvoj središnjeg živčanog sustava, Helland, Smith, Saarem, Saugstad i Drevon (2003) u svom su istraživanju prehranu dojenčadi suplementirali na način da su majke-dojilje za vrijeme trudnoće i dojenja uzimale i dodatke prehrani bogate LCPUFA-ma. Pokazalo se kako veća količina LCPUFA u prehrani dojenčadi dovodi do boljeg mentalnog procesiranja kod djece u dobi od četiri godine u odnosu na djecu s manjom količinom LCPUFA u prehrani. Moguće je da su upravo LCPUFA-e prisutne u majčinom mlijeku zaslužne za utjecaj na kognitivne sposobnosti djeteta (Michaelsen i sur., 2009).

Zaključak

Inteligencija u dojenačkoj dobi tema je od velikoga interesa za znanost, a danas jedna od najzanimljivijih tema na tom području je utjecaj dojenja i majčinoga mlijeka na razvoj inteligencije kod dojenčadi i u kasnijoj dobi (Michaelsen i sur., 2009). Općenito se prihvaća kako dojenje majčinim mlijekom ima pozitivan utjecaj na razvoj kognitivnih funkcija djeteta i da utječe na viši kvocijent inteligencije u odnosu na djecu koja nisu bila dojena majčinim mlijekom (Kramer, 2008). Različita longitudinalna istraživanja i meta-analize ukazuju na značajan efekt majčina mlijeka u poboljšavanju intelektualnih sposobnosti djece, i na ne samo kratkoročne utjecaje na tjelesni razvoj (Blesa i sur., 2018) već i na dugotrajne posljedice kroz adolescenciju (Victora i sur., 2005) i odraslu dob (Victora i sur., 2015), kao što su to akademski uspjeh i razina mjesečnih prihoda. Ipak, još uvijek nije postignut potpuni konsenzus na ovu temu – neki znanstvenici i dalje drže kako dokazi za pozitivne efekte majčina mlijeka nisu dovoljno čvrsti i da maskiraju utjecaje drugih faktora, poput socioekonomskoga statusa obitelji i majčina kvocijenta inteligencije (Jain i sur., 2002). Istraživanja na nedonoščadi uka-

zuju na veliku važnost majčina mlijeka u razvoju središnjeg živčanog sustava, posebice bijele cerebralne tvari (Isaacs i sur., 2010). Osim objašnjenja na temelju vanjskih faktora, također se propituje uloga kolesterola (Isaacs i sur., 2010) i dugolančanih polinezasićenih masnih kiselina (Helland i sur., 2003) u razvoju živčanog sustava.

Sama priroda fenomena koji se istražuje onemogućava donošenje uzročno-posljedičnih zaključaka o utjecaju dojenja majčinim mlijekom u usporedbi s dojenjem formulom za bebe, ili usporedbu zavisno o duljini trajanja dojenja – savršeni eksperimentalni nacrt istraživanja iz moralnih razloga nikada neće biti moguć; zakidanje majčinoga mlijeka djeci s namjerom da se ispita imaju li snižene kognitivne funkcije i inteligenciju neetički je postupak (Kramer, 2008). Ipak, različita korelacijska istraživanja za sada snažno ukazuju na bitnu ulogu majčina mlijeka u razvoju inteligencije pojedinaca. Neslaganje istraživača o ovoj temi samo može pomoći da se još bolje razotkriju mehanizmi u podlozi razvoja inteligencije kroza cijeli život i s naglaskom na utjecaj faktora u dojenačkoj dobi.

Literatura

Anderson, J. W., Johnstone, B. M., & Remley, D. T. (1999). Breast-feeding and cognitive development: a meta-analysis. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 70(4), 525–535.

Belfort, M. B., Anderson, P. J., Nowak, V. A., Lee, K. J., Molesworth, C., Thompson, D. K., ... Inder, T. E. (2016). Breast Milk Feeding, Brain Development, and Neurocognitive Outcomes: A 7-Year Longitudinal Study in Infants Born at Less Than 30 Weeks' Gestation. *The Journal of Pediatrics*, 177, 133–139.e1.

Blesa, M., Sullivan, G., Anblagan, D., Telford, E. J., Quigley, A. J., Sparrow, S. A., ... Boardman, J. P. (2018). Early breast milk exposure modifies brain connectivity in preterm infants. *NeuroImage*.

Fagan, J.F. (2011). Sternberg, R. J., & Kaufman, S. B. (Eds.). *The Cambridge handbook of intelligence* (pp. 130-143). Cambridge University Press.

Helland, I. B., Smith, L., Saarem, K., Saugstad, O. D., & Drevon, C. A. (2003). Maternal Supplementation With Very-Long-Chain n-3 Fatty Acids During Pregnancy and Lactation Augments Children's IQ at 4 Years of Age. *PEDIATRICS*, 111 (1), e39–e44.

Horta, B. L., Loret de Mola, C., & Victora, C. G. (2015). Breastfeeding and intelligence: a systematic review and meta-analysis. *Acta Paediatrica*, 104, 14–19.

Isaacs, E. B., Fischl, B. R., Quinn, B. T., Chong, W. K., Gadian, D. G., & Lucas, A. (2010). Impact of Breast Milk on Intelligence Quotient, Brain Size, and White Matter Development. *Pediatric Research*, 67(4), 357–362.

Jain, A., Concato, J., & Leventhal, J. M. (2002). How good is the evidence linking breastfeeding and intelligence?. *PEDIATRICS-SPRINGFIELD-*, 109(6), 1044-1053.

Kramer, M. S. (2008). Breastfeeding and Child Cognitive Development. *Archives of*

General Psychiatry, 65(5), 578.

Lucas, A., Morley, R., Cole, T. J., Lister, G., & Leeson-Payne, C. (1992). Breast milk and subsequent intelligence quotient in children born preterm. *The Lancet*, 339(8788), 261–264.

Michaelson, K.F., Laurotzen, L. i Mortensen, E.L. (2009) In Goldberg, G., Prentice, A., Prentice, A., Filteau, S., & Simondon, K. (Eds.), *Breast-Feeding: Early Influences on Later Health*. *Advances in Experimental Medicine and Biology* (pp. 199-216). Springer.

Mortensen EL, Michaelsen KF, Sanders SA, Reinisch JM (2002) The association between duration of breastfeeding and adult intelligence. *JAMA* 287:2365-2371.

Quigley, M., & McGuire, W. (2014). Formula versus donor breast milk for feeding preterm or low birth weight infants. *Cochrane Database of Systematic Reviews*.

Victora, C. G., Horta, B. L., de Mola, C. L., Quevedo, L., Pinheiro, R. T., Gigante, D. P., ... Barros, F. C. (2015). Association between breastfeeding and intelligence, educational attainment, and income at 30 years of age: a prospective birth cohort study from Brazil. *The Lancet Global Health*, 3(4), e199–e205.

Victora, C., Barros, F., Horta, B., & Lima, R. (2005). Breastfeeding and school achievement in Brazilian adolescents. *Acta Paediatrica*, 94(11), 1656–1660.

Cyberloafing: determinante i posljedice

Kevin Kutnjak

(kkutnjak@ffri.hr)

Rad je nastao u sklopu kolegija Organizacijska psihologija pod vodstvom profesra dr. sc. Zorana Sušanja.

Sažetak

Ovaj rad bavi se determinantama i posljedicama cyberloafinga – korištenja internetom i tehnologijom na radnom mjestu kako bi se zadovoljile vlastite potrebe, umjesto izvršavanja radnih obaveza. Takvo ponašanje uglavnom ima negativne posljedice za organizaciju u obliku pada produktivnosti. Međutim, sagledavamo i neke moguće pozitivne posljedice kao što je veće zadovoljstvo poslom među radnicima. Brojni faktori utječu na cyberloafing, a mogu se podijeliti na organizacijske, individualne i situacijske faktore.

Uvod

Napredak u tehnologiji promijenio je i revolucionirao poslovni svijet. Posljednji nagli tehnološki napredak, a s njime i industrijska revolucija, može se pripisati nastanku i razvoju interneta. On je igrao (i još uvijek to čini) važnu ulogu u snižavanju troškova organizacije, lakšoj i efikasnijoj komunikaciji, skraćivanju životnih ciklusa produkata i efikasnijem marketingu produkata i usluga (Lim i Chen, 2014). Međutim, osim što je internet uveo revolucionarne promjene u način izvršavanja posla i načine na koje zaposlenici mogu poboljšati svoju produktivnost i efikasnost, on predstavlja i priliku za razvoj novih načina zabušavanja na poslu. Taj se fenomen naziva cyberdeviancy (Weatherbee, 2010), cyberslacking (Vitak, Crouse i LaRose, 2011), ili najčešće cyberloafing – čin u kojem radnici koriste pristup internetu koji im pruži organizacija (ili vlastiti pristup internetu putem pametnih telefona i sličnih uređaja) za zadovoljavanje osobnih potreba tijekom radnog vremena (Lim, 2002). Cyberloafing uključuje aktivnosti poput „surfanja“ različitim internetski stranicama i portalima, društvenim mrežama te komunikaciju s drugima putem e-maila. Te aktivnosti predstavljaju neproduktivno korištenje vremena predviđenog za obavljanje radnih zadataka. Brojna istraživanja unutar organizacija sugeriraju da je cyberloafing rastući problem: upitnik proveden od strane tvrtke WebSense.com (2005; prema Lim i Chen, 2014) pokazao je kako približno 61% zaposlenika u SAD-u sudjeluje u nekom od oblika cyberloafinga; 2006. godine (prema Lim i Chen, 2014) ista je tvrtka provela upitnik čiji su rezultati pokazali kako prosječni američki zaposlenik provodi čak 24% radnog vremena u aktivnostima cyberloafinga. Kako se Internet i dalje razvija i širi, može se očekivati da će ove brojke s vremenom samo rasti (Garrett i Danziger, 2008). Na drugu ruku, neki autori tvrde kako ono može biti strategija suočavanja s negativnim iskustvima na radnom mjestu (npr. stresom) te tako imati i pozitivne posljedice (Anandarajan i Simmers, 2005; Lim i Chen, 2014; Stanton, 2002). U ovom radu pokušati ćemo dati pregled literature vezane uz cyberloafing uz posebni naglasak na njegovim determinantama i posljedicama.

Posljedice cyberloafinga

Negativne posljedice

Cyberloafing je destruktivan i predstavlja oblik devijantnog ponašanja zaposlenika (Lim, 2002) ukoliko se radi o namjernom ponašanju koje krši značajne norme organizacije i

time ugrožava njezinu dobrobit, kao i dobrobit zaposlenika (Beugre i Kim, 2006). Dokazi sugeriraju da cyberloafing zaposlenika ima značajne cijene za organizacije u financijskom smislu, ali i u pogledu ljudskih resursa. On može voditi redukciji u produktivnosti zaposlenika i neefikasnom korištenju internetskih resursa, što rezultira nekompetitivnošću organizacije na tržištu (Liberman i sur., 2011). Produktivnost se smanjuje iz 2 razloga: 1.) zaposlenici „troše“ radno vrijeme na aktivnost koja nije namijenjena za obavljanje tijekom tog vremena te 2.) kroz aktivnosti cyberloafinga, zaposlenici trate svoje kognitivne resurse na procesiranje informacija nevezanih uz posao, zbog čega ne uspijevaju efikasno obavljati radne zadatke (Lim, 2014). Još neke od negativnih posljedica uključuju gubitak zaposlenika, primoranost na poduzimanje disciplinarnih mjera ili otpuštanje zaposlenika, gubitak povjerenja u organizaciju i narušenu organizacijsku reputaciju, prijestupe s obzirom na privatnost zaposlenika koji mogu voditi pravosudnim procesima i troškovima te gubitka ogromnih svota novca u produktivnosti (Weatherbee, 2012). Također može rezultirati i problemima praktičnije prirode, kao što je oštećeno funkcioniranje informacijskog i računalnog sustava organizacije, npr. „infekcijama“ sustava računalnim virusima, usporenim radom interneta zbog prekomjernog opterećenja i sl. (Ozler i Polat, 2012).

Pozitivne posljedice

Kao što smo vidjeli, cyberloafing je uglavnom prikazan kao negativno ponašanje koje vodi do gubitaka u produktivnosti i zaradi. Međutim, kratkotrajno uključivanje u aktivnosti koje nisu vezane uz posao može imati i pozitivne efekte. Oni uključuju bijeg od dosade, umora ili stresa, veće zadovoljstvo poslom i kreativnost, opuštenost te povećanja u općoj dobrobiti i općenito sretnije djelatnike (Ozler i Polat, 2012). Stanton (2002) je to potvrdio u svom istraživanju, u kojem navodi da djelatnici koji češće na poslu nedozvoljeno koriste internet jesu i zadovoljniji poslom od onih koji to ne čine ili čine rjeđe. Sve su to pozitivni ishodi za pojedinca, no što to znači za organizaciju? Kada je cyberloafing način na koji djelatnik izbjegava rutinu i anksioznost, tada on može postati produktivno ponašanje ne samo za pojedinca, već i za organizaciju (Ozler i Polat, 2012). Prema Anandarajan i Simmers (2005) cyberloafing može biti korisno sredstvo za smanjenje stresa i povećanje kreativnosti ukoliko ga organizacija zna iskoristiti. „Surfanje“ internetom u vlastite potrebe za vrijeme radnih sati može tako povećati radnu produktivnost te je stoga važno istražiti i pozitivne potencijale cyberloafinga. Ovo je područje, međutim, još uvijek vrlo slabo istraženo (Lim i Chen, 2014).

Antecedenti / determinante cyberloafinga

Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju, cyberloafing može imati i pozitivne i negativne posljedice za organizaciju. Sukladno tome, organizacijama je važna mogućnost predviđanja cyberloafinga zaposlenika kako bi ga mogli spriječiti negativne, ili bolje iskoristiti njegove pozitivne posljedice (Ozler i Polat, 2012). Faktori povezani sa cyberloafingom mogu se podijeliti u 3 veće skupine: 1.) organizacijske; 2.) individualne te 3.) situacijske. Budući da se uglavnom radi o korelacijskim istraživanjima, za većinu ovih faktora nije moguće zaključiti jesu li determinante (uzročnici) ili antecedenti (korelati) cyberloafinga (Ozler i Polat, 2012).

Organizacijski faktori

Ispitano je mnoštvo organizacijskih faktora koji su povezani sa cyberloafingom. Budući da spektar ovog rada nije toliko širok, usmjeriti ćemo se na nekoliko važnijih i bolje istraženih faktora, dok ćemo ostale samo napomenuti.

Zadovoljstvo poslom

Zbog svoje očigledne važnosti, zadovoljstvo djelatnika poslom jedna je od najbolje istraženih varijabli u organizacijskoj psihologiji uopće, a tako i vezano uz cyberloafing. Iako se radi o varijabli na individualnoj razini, zadovoljstvo se uglavnom svrstava pod organizacijske varijable. Istraživanja uglavnom pokazuju da je povezanost zadovoljstva poslom i cyberloafinga negativna, tj. kako se zadovoljstvo poslom smanjuje, tako se aktivnosti cyberloafinga povećavaju (Ozler i Polat, 2012). Objašnjenje ove povezanosti je da pojedinci kojima posao ne pruža zadovoljstvo, bilo zbog napora, dosade, stresa ili dr., zadovoljstvo traže na internetu (Lim i Chen, 2014). Nemoguće je, međutim, govoriti o uzrocima i posljedicama. Neka istraživanja pokazuju suprotne rezultate: Stanton (2002) pronalazi da su ispitanici koji više radnog vremena nedozvoljeno provode na internetu uglavnom oni koji su zadovoljniji poslom. Moguća je, dakle, i obrnuta uzročnost: pojedinci koji više radnog vremena iskorištavaju za vlastite potrebe, biti će i zadovoljniji poslom (Stanton, 2002).

Odanost poslu i organizaciji

Odanost poslu također je organizacijska varijabla na individualnoj razini, a može biti povezana sa, ili čak utjecati na cyberloafing. Pojedinci koji su emocionalno vezani uz poslovnu organizaciju smatrat će korištenje interneta u vlastite potrebe tijekom radnih sati manje kompatibilnima s poslovnim rutinama od onih koji to nisu. Za pojedinca odanog organizaciji aktivnosti nevezane uz posao smanjuju produktivnost, nekonzistentne su sa slikom sebe i mogu ugroziti poslovni status (Garret i Danziger, 2008). Korelacijska istraživanja, kao npr. Garret i Danziger (2008) potvrđuju te pretpostavke.

Organizacijska (ne)pravda

Prema Lim (2002), organizacijska pravda antecedent je cyberloafinga. Organizacijska je pravda percipirana pravednost organizacije u njezinom odnosu prema različitim djelatnicima. Razlikujemo proceduralnu (pravednost u procedurama koje organizacija primjenjuje prema radnicima) i distributivnu (pravedna raspodjela resursa, tj. plaća radnicima) pravednost. Prema Lim (2002), manje pravde znači više vremena koje djelatnici provode u aktivnostima cyberloafinga. U istraživanju Lim i Teo (2005) ispitali su ulogu varijabli organizacijske pravde u cyberloafingu djelatnika. Obje vrste pravde bile su negativno povezane sa cyberloafingom. Lim (2002) tu vezu objašnjava tako da djelatnici, kada doživljavaju neku vrstu organizacijske nepravde, koriste cyberloafing kao jedan od načina uspostavljanja ravnoteže i onoga što oni percipiraju pravednim.

Karakteristike posla

Jedan od najboljih prediktora cyberloafinga je vrijeme koje djelatnici provode na internetu za potrebe posla. Djelatnici kojima je korištenje interneta u opisu posla lakše će ga i koristiti za vlastite potrebe. Potrebno je samo nekoliko klikova mišem da bi se provjerila neka društvena mreža te je manja vjerojatnost da pri tome budu otkriveni od djelatnika kojima korištenje interneta nije u opisu posla (Ozler i Polat, 2012). Kreativnost posla također je važna karakteristika. Ljudi imaju potrebu raditi nešto kreativno kako bi se odmakli od dosade i rutine. Pokazuje se da su pojedinci koji rade rutinske poslove oni koji više vremena provode u aktivnostima cyberloafinga, dok suprotno vrijedi za one koji obavljaju kreativne poslove (Vítak i sur., 2011).

Percipirane norme

Istraživanja pokazuju da percipirane norme koje postavljaju kolege i (posebice) na-dređeni pozitivno koreliraju sa cyberloafingom (Ozler i Polat, 2012). Liberman i sur. (2011) sugeriraju da djelatnici promatraju suradnike u organizaciji kao potencijalne modele i da se ponašanja cyberloafinga uče putem oponašanja suradnika u organizacijskom okružju. Drugim riječima, ukoliko suradnici provode radno vrijeme u aktivnostima cyberloafinga bez negativnih posljedica, to osobi sugerira da je takvo ponašanje prihvatljivo. Lim i Teo (2005) pronalaze da pojedinci koriste normativnu organizacijsku klimu kao opravdanje uključivanja u ponašanja koja prakticiraju njihovi kolege. Pojedinci koji su svjesni da njihovi kolege provode vrijeme u aktivnostima cyberloafinga i sami će se više vjerojatno upustiti u takva ponašanja (Weatherbee, 2010).

Ostali faktori

Neki drugi organizacijski faktori povezani sa cyberloafingom uključuju restrikcije korištenja interneta od strane organizacije (što je ujedno i metoda suzbijanja cyberloafinga), anticipirane ishode cyberloafinga te podršku od strane managementa.

Individualni faktori

Istraživanja individualnih faktora povezanih sa cyberloafingom nisu jednoznačna te sigurno nisu istraženi svi relevantni faktori (Vitak i sur., 2011). Svedjedno, neki se individualni faktori u literaturi navode kao antecedenti cyberloafinga. Demografski faktori, stavovi prema loafingu i cyberloafingu, osobine ličnosti, navike korištenja interneta te socijalne norme i moralni „kod“ pojedinca neki su od tih faktora (Ozler i Polat, 2012).

Demografske varijable

Različite demografske varijable mogu utjecati na cyberloafing. Neke od njih su status, razina prihoda, obrazovanje, spol i dob. Generalno, korištenje interneta u osobne svrhe je aktivnost u koju se češće upuštaju muškarci, visoko educirani i oni koji rade u područjima visokog statusa, kao što su management, financije ili biznis (Garret i Danziger, 2008). Ugrin, Pearson i Odom (2007) navode da su rukovoditelji češće oni koji se upuštaju u cyberloafing od ostalih djelatnika, no Stanton (2002) te Garret i Danziger (2008) nisu našli poveznice između ove demografske varijable i cyberloafinga. Spol može utjecati na frekvenciju i trajanje cyberloafinga. Neka istraživanja nalaze da muškarci češće i duže cyberloaf-a-ju od žena (Lim i Chen, 2012; Weatherbee, 2010), dok druga istraživanja ne pronalaze spolne razlike (Stanton, 2002; Ugrin i sur., 2008). Prema Vitak (2011), muški spol i mlađa dob prediktori su cyberloafinga. Chak i Leung (2004; prema Ozler i Polat, 2012) navode da se spolne razlike nalaze u tipovima aktivnosti, a ne količini i trajanju, pri čemu muškarci više vremena provode igrajući videoigre, dok žene više komuniciraju s drugima putem interneta. Dakle, rezultati istraživanja vezani uz spolne razlike u cyberloafingu su nekonzistenti, a isto se može reći i za dob (Weatherbee, 2010).

Percepcija i stavovi prema cyberloafingu

Liberman (2011) navodi da pojedinci koji imaju pozitivnije stavove prema računalima i tehnologiji imaju i veću vjerojatnost za korištenje organizacijskih računala u vlastite svrhe. Također, postoji pozitivna veza između stavova prema cyberloafingu i aktivnosti cyberloafinga. Istraživanje Blanchard i Henle (2008; prema Ozler i Polat, 2012) pokazalo je da djelatnici koji malo vremena provode u aktivnostima cyberloafinga ne percipiraju to kao

neprimjereno ili devijantno ponašanje. Na drugu ruku, djelatnici koji u aktivnostima cyberloafinga provode puno vremena uviđaju da je to devijantno ponašanje koje nije primjereno poslu. Također, prema Vitak i sur. (2011), ljudi koji percipiraju da njihovo korištenje interneta na poslu u konačnici pozitivno djeluje na njihovu radnu izvedbu vjerojatnije će to češće i činiti.

Osobine ličnosti

Ponašanje ljudi na internetu reflektira raznolike psihološke motive (Johnson i Culpa, 2007; prema Ozler i Polat, 2012). Brojne crte povezane su s obrascima korištenja interneta, uključujući sramežljivost, usamljenost, samokontrolu, izoliranost, samopoštovanje, lokus kontrole i dr. Istraživanja sugeriraju da samokontrola ima direktan pozitivan učinak na pojedinačnu namjeru uključivanja u različita neprimjerena ponašanja, pa se isto može pretpostaviti i za cyberloafing. Pojedinci s nižom samokontrolom pokazuju veću vjerojatnost uključivanja u različita devijantna ponašanja na poslu (Restubog i sur., 2011; prema Ozler i Polat, 2012) kao i dužu povijest cyberloafinga (Ugrin i sur., 2007). Djelatnici s visokim eksternalnim lokusom kontrole (koji vjeruju da je njihova „sudbina“ u rukama drugih ljudi) i oni s niskim samopoštovanjem izjavljuju o nižoj mogućnosti samokontrole korištenja interneta, što utječe na njihovo veće korištenje interneta za vrijeme radnih sati (Vitak i sur., 2011). Ovi nalazi sugeriraju da su manje mjere cyberloafinga povezane s impulzivnošću i bihevioralnom kontrolom (Weatherbee, 2010).

Socijalne norme i moralni „kod“

Prema Vitak i sur. (2011), percipirana važnost etičkih zabrana cyberloafinga negativno je povezana s prihvatljivošću takvog ponašanja, koja je pozitivno povezana s namjerom pojedinca da se uključi u neprikladno korištenje interneta na poslu. Također, normativna moralna vjerovanja pojedinca (npr. da je cyberloafing moralno pogrešan) smanjuju namjeru pojedinca za uključivanjem u to ponašanje. Budući da je cyberloafing (kao i internet) relativno novi fenomen, moguće je da socijalne norme koje bi regulirale individualno ponašanje još uvijek nisu u potpunosti uspostavljene, ili da one variraju od organizacije do organizacije (Ugrin i sur., 2008).

Situacijski faktori

Budući da se ponašanja cyberloafinga najčešće javljaju kada pojedinac ima pristup internetu u sklopu organizacijskih resursa čini se da postoje određeni situacijski okidači cyberloafinga, ili kontekstualni efekti koji djeluju kao medijatori ili moderatori između ponašanja i ishoda (Weatherbee, 2010). Woon i Pee (2004; prema Ozler i Polat, 2012) navode da postoji pozitivna povezanost između stupnja u kojem postoje facilitirajući situacijski faktori za cyberloafing (npr. pristup računalu i internetu organizacije) i ponašanja cyberloafinga djelatnika. To je konzistentno s ranije navedenim nalazima da je korištenje interneta za poslovne svrhe jedan od najboljih prediktora cyberloafinga. Važni situacijski faktori jesu organizacijska kontrola i percipirana blizina nadređenih rukovoditelja. Čim se nadređeni percipiraju fizički bližima, time se percipira većom i organizacijska kontrola, a vjerojatnost cyberloafinga je manja (Ozler i Polat, 2012). Postojanje formalnih organizacijskih zabrana protiv cyberloafinga i sankcija za njihovo kršenje također smanjuju njegovu vjerojatnost (Liberman i sur., 2011). Kay i sur. (2009; prema Ozler i Polat) navode 8 faktora koji utječu na korištenje interneta za vlastite potrebe tijekom radnog vremena: priliku i pristup internetu, mogućnost, anonimnost, pogodnost, bijeg od stresa, dezinhibiciju, socijalnu prihvaćenost te dužinu radnog vremena.

Zaključak

Cyberloafing je relativno nov i vrlo složen organizacijski fenomen. Iako se uglavnom smatra negativnim (što u većini slučajeva i jest), cyberloafing pokazuje i određene pozitivne posljedice u obliku bijega od stresa, opuštanja i povećanja zadovoljstva poslom, te time predstavlja za sada neiskorišteni potencijal za organizacije (Ozler i Polat, 2012). Brojni faktori povezani su sa cyberloafingom, a mogu se podijeliti na organizacijske, individualne i situacijske. Budući da ih ima vrlo mnogo te da su istraživanja uglavnom korelacijskog tipa, vrlo je teško zaključivati o uzročno-posljedičnim vezama cyberloafinga (Ozler i Polat, 2012).

LITERATURA

Anandarajan, M. i Simmers, C. A. (2005). Developing human capital through personal web use in the workplace: mapping employee perceptions. *Communications of the Association for Information Systems*, 15, 776-791.

Beugre, C. D. i Kim, D. (2006). Cyberloafing: vice or virtue? U M. Khosrowpour (Ur.), *Emerging trends and challenges in information technology management* (str. 834-835). Pennsylvania, United States: IGI Global.

Garret, R. K. i Danziger, J. N. (2008). Disaffection or expected outcomes: understanding personal internet use during work. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 937-958.

Lieberman, B., Seidman G., McKenna K. Y. A. i Buffardi, L. E. (2011). Employee job attitudes and organizational characteristics as predictors of cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 27, 2192-2199.

Lim, V. K. G. (2002). The IT way of loafing on the job: cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 675-694.

Lim, V. K. G. i Chen, D. J. Q. (2014). Cyberloafing at the workplace: gain or drain on work? *Behaviour & Information Technology*, 31(4), 343-353.

Lim, V. K. G. i Teo, T. S. H. (2005). Prevalence, perceived seriousness, justification and regulation of cyberloafing in Singapore: an exploratory study. *Information and Management*, 42, 1081-1093.

Ozler, D. E. i Polat, G. (2012). Cyberloafing phenomenon in organizations: determinants and impacts. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 4(2), 1-15.

Stanton, J. M. (2002). Company profile of the frequent internet user. *Communications of the ACM*, 45(1), 55-59.

Ugrin, J. C., Pearson, J. M. i Odom, M. D. (2008). Cyber-Slacking: self-control, prior behavior and the impact of deterrence measures. *Review of Business Information Systems*, 12(1), 75-87.

Vitak, J., Crouse J. i LaRose, R. (2011). Personal internet use at work: understanding cyberslacking. *Computers in Human Behavior*, 27, 1751-1759.

Weatherbee, T. G. (2010). Counterproductive use of technology at work: information and communications technologies and cyberdeviancy. *Human Resource Management Review*, 20, 35-44.

Pristranost gledanja unatrag: Utjecaj generiranja alternativa na procjenu vjerojatnosti silovanja

Ana Bubrić

(ana.bubric@outlook.com)

Skraćeni završni rad

Sažetak

Jednom kada saznaju ishod nekog događaja, ljudi imaju tendenciju promijeniti svoju percepciju neizbježnosti takvog ishoda u smjeru veće uvjerenosti u njegovu vjerojatnost, u odnosu na procjene koje bi dali da im ishod nije poznat. Drugim riječima, lakše je uvidjeti kauzalne veze i zanemariti informacije koje se ne čine relevantnima kada ih sagledavamo u svjetlu poznatog ishoda. Ovaj fenomen je poznat kao pristranost gledanja unatrag (eng. hindsight bias), a koriste se i drugi nazivi kao što je efekt "znao sam čitavo vrijeme". Iako se smatralo kako je pristranost gledanja unatrag moguće umanjiti generiranjem brojnih alternativnih ishoda, novija su istraživanja istaknula važnost težine zadatka te moguću kontraproduktivnost ove strategije ukoliko se zadatak smišljanja drugačijih završetaka nekog događaja percipira preteškim. Osnovni cilj ovog istraživanja bio je ispitati može li se navedeni efekt težine zadatka replicirati u kontekstu priče koja uključuje tematiku silovanja, odnosno ima li težina zadatka utjecaj na procjenu vjerojatnosti alternativnih ishoda u ovom specifičnom, društveno osjetljivom kontekstu. U istraživanju su sudjelovale 163 studentice različitih studijskih razina Sveučilišta u Zadru, većinom s društvenih i humanističkih studijskih usmjerenja. Sudionice su bile podijeljene u četiri eksperimentalne i jednu kontrolnu skupinu te su čitale istu priču s različitim završecima. Konstrukt težine zadatka operacionaliziran kao broj alternativnih ishoda koje su sudionice morale generirati (2 vs 10). Rezultati nisu pokazali postojanje utjecaja težine zadatka na procjenu vjerojatnosti alternativnih ishoda. Dodatno se ovim istraživanjem željela ispitati povezanost stavova o žrtvama silovanja i procjena vjerojatnosti ishoda priče, a rezultati ukazuju na to da ova dva konstrukta nisu značajno povezana.

Uvod

Pristranost gledanja unatrag

Američki akademik Baruch Fischhoff se 70-ih godina prošlog stoljeća počeo baviti konstruktom koji je danas u psihologiji poznat pod engleskim nazivom hindsight bias te se smatra pionirom istraživanja ovog područja. Pristranost gledanja unatrag (eng. hindsight bias) ili popularno nazvan efekt "znao sam čitavo vrijeme" (Wood, 1978; Guilbault, Bryant, Brockway i Posavac, 2004) se definira kao tendencija ljudi da mijenjaju svoju percepciju neizbježnosti događaja jednom kada saznaju njegov ishod (Christensen-Szalanski i Willham, 1991). Drugim riječima, osobe koje znaju ishod određenog događaja tvrde kako bi procijenili taj ishod vjerojatnijim nego što ga to zaista procjenjuju prije saznanja o ishodu (Hawkins i Hastie, 1990).

Kognitivna i motivacijska objašnjenja

Prvih 30-ak godina istraživanja pristranosti gledanja unatrag bila su fokusirana na dvije vrste objašnjenja ovog efekta. Prvo se temelji na procesiranju informacija i njihovoj pohrani te kognitivnim determinantama efekta. Nešto recentnija objašnjenja, koja se radije koriste

kao komplementarna kognitivnim inputima ovom fenomenu, a ne njemu oprečna, temelje se na motivaciji i individualnim razlikama (Musch i Wagner, 2007). Hawkins i Hastie (1990) pak navode kako postoji i svojevrsna hibridizacija kognitivnih i motivacijskih faktora.

Meta-analiza koju su proveli Guilbault, Bryant, Brockway i Posavac (2004) dala je zanimljive rezultate koji nude novo viđenje kognitivnih i motivacijskih objašnjenja pristranosti gledanja unatrag. One studije koje su uključivale događaje s neutralnim ishodima su utvrdile veći efekt pristranosti gledanja unatrag, nego studije koje su koristile pozitivne ili negativne ishode. Autori pretpostavljaju kako su pozitivni i negativni događaji bili salijentniji sudionicima zbog mogućeg emocionalnog ili afektivnog naboja te su se upustili u dublje kognitivno procesiranje tih događaja. Ova je interpretacija efekta pristranosti ovisnog o afektivnom naboju događaja konzistentna s kognitivnim objašnjenjima pristranosti gledanja unatrag.

Međutim, autori su utvrdili i učinkovitost eksperimentalnih manipulacija kojima je cilj bio povećati pristranost gledanja unatrag, dok se manipulacije osmišljene za umanjivanje efekta pristranosti unatrag nisu pokazale učinkovitima. Ono što je važno u ovoj interpretaciji jest činjenica da su studije s nacrtima koji su trebali smanjiti pristranost uglavnom koristile iznenađujući ishod. Budući da su ljudi motivirani održati uvjerenje o predvidljivoj i uređenom svijetu (Walster, 1967), njihova reakcija na nenadani završetak reflektira se kroz uvećanje procjena prvotnih vjerojatnosti ishoda događaja. No, Sanna i Schwarz (2006) navode kako samo nizak i umjeren stupanj iznenađenja izazivaju efekt pristranosti, dok visok stupanj iznenađenja umanjuje pristranost zbog činjenice da su ljudi svjesni neočekivanosti takvog ishoda što onda smanjuje njihovo uvjerenje o neizbježnosti. Ovakvi rezultati svakako navode na zaključak o postojanju temeljnih motivacijskih procesa pristranosti gledanja unatrag.

Uloga metakognitivnih iskustava

U skladu s teorijama prosuđivanja i odlučivanja, slučajevi pristranosti gledanja unatrag se obično fokusiraju na deklarativnim informacijama, odnosno na onome o čemu ljudi razmišljaju (Sanna i Schwarz, 2007). Ove teorije počivaju na pretpostavci da se pristranost gledanja unatrag javlja pri razmišljanju o poznatim ishodima, a smanjuje se razmišljanjem o alternativama poznatom ishodu (Christensen-Szalanski i Willham, 1991; Guilbault, Bryant, Brockway i Posavac, 2004; Hawkins i Hastie, 1990; Hoffrage i Pohl, 2003). Sanna i Schwarz (2007) navode kako fokus na sadržaj mišljenja odvraća od jedne bitne činjenice – ljudsko rezoniranje je pod utjecajem različitih subjektivnih iskustava, uključujući emocije i metakognitivna iskustva kao što su lakoća dosjećanja informacija i generiranja misli o događaju te fluentnost procesiranja informacija.

Metakognitivna iskustva su važan, ali većinom zanemaren pojam u starijim istraživanjima pristranosti gledanja unatrag. Suprotno dotadašnjoj paradigmi, istraživanja su pokazala da generiranje više misli koje su sukladne poznatom ishodu smanjuje pristranost gledanja unatrag, dok generiranje više misli koje su sukladne alternativnim ishodima povećava pristranost (Sanna, Schwarz i Stocker, 2002). Dakle, iako su dotadašnje teorije bile temeljene na činjenici da razmišljanje o poznatim ishodima potiče pristranost gledanja unatrag, a razmišljanje o alternativnim ishodima je umanjuje, pokazalo se kako to vrijedi samo ukoliko su misli prizvane s lakoćom. Kada postane teško generirati misli, ljudi alternativne ishode proglašavaju manje vjerojatnim. Ovi nalazi podupiru tezu o iskustvenoj perspektivi i proturječe fokusu na sadržaj misli.

Individualne razlike

Iz dosadašnjeg pregleda nalaza iz područja istraživanja pristranosti gledanja unatrag, jasno je kako se krećemo ka individualnim razlikama kao logičnom sljedećem kor-

aku pri razjašnjavanju ovog fenomena. Još su 1983 godine Campell i Tesser pretpostavili da će individualne razlike, preciznije potreba za predvidljivosti i motiv samoprezentiranja, biti pozitivno povezane s individualnim razlikama u veličini pristranosti gledanja unatrag, a njihovim stopama krenuli su i Verplanken i Pieters (1988) koji su utvrdili kako osobe s visokom potrebom za kognicijom pokazuju manju pristranost gledanja unatrag. Od tada su se istraživanja individualnih razlika u kontekstu pristranosti gledanja unatrag nizala te su obuhvatila inteligenciju (Musch i Wagner, 2007), osobine ličnosti (Musch, 2003; Campbell i Tesser, 1983), kapacitet pamćenja (Calvillo, 2014) i druge konstrukte.

Posljedice pristranosti

Kako se može zaključiti iz dosada opisanih studija, uvjerenje ljudi da mogu predviđeti ishod nekog događaja u većoj mjeri nego što to zapravo mogu, posreduje našoj sposobnosti učenja iz prethodnih iskustava na negativan način, stvarajući lažno pouzdanje u točnost naših implicitnih teorija o svijetu (Fischhoff, 1982; Sanna, Schwarz i Stoker, 2002). Istraživanja pristranosti gledanja unatrag imaju značajne praktične implikacije, budući da u brojnim važnim situacijama vrijednost druge prosudbe ovisi o svojoj neovisnosti o prvotnoj prosudbi. No, ljude je teško odvojiti od njihove prvotne prosudbe, a očito je da osoba koja donosi odluke vrlo vjerojatno nije svjesna utjecaja koji na tu odluku imaju prijašnja mišljenja, stoga ni ne mogu razviti vještine odupiranja takvom utjecaju (Hawking i Hastie, 1990).

Mehanizmi umanjivanja pristranosti

U području istraživanja pristranosti gledanja unatrag sve je više studija koje nastoje otkriti najbolje mehanizme umanjivanja pristranosti (Sanna i Schwarz, 2003; Sanna, Schwarz i Stocker, 2002). Strategija koja se najčešće koristi pri pokušaju umanjivanja pristranosti jest razmišljanje o alternativama (Sanna i Schwarz, 2006). No, ova je strategija učinkovita samo ukoliko su ishodi nisko iznenađujući, a informacije se lako mogu procesuirati, prizvati u pamćenje ili generirati.

Kada je alternative ishoda teško procesuirati, dosjetiti ih se ili ih generirati, metakognitivna iskustva mogu povećati pristranost gledanja unatrag, umjesto da je umanje što se u literaturi naziva "backfire effect" (Sanna i Schwarz, 2006). Kako možemo pretpostaviti iz navedenog, ukoliko želimo umanjiti pristranost gledanja unatrag generiranjem alternativa ishodu, taj zadatak mora biti lagan i ograničen na generiranje dva ili tri alternativna završetka (Roese i Vohs, 2012).

Pristranost gledanja unatrag u kontekstu istraživanja stavova o silovanju

Ljudi nisu dobri prosuđivači stvarnosti pa tako, češće nego što bismo voljeli i češće nego što mislimo, radimo pogreške u prosuđivanju, donošenju odluka, atribucijama koje radimo te stavovima i vjerovanjima koje imamo o svijetu. Podložnost iskrivljenim vjerovanjima je osobito relevantna kada je riječ o društveno važnim i osjetljivim temama. Jedna od takvih važnih tema jest seksualno nasilje i njegovi razni oblici. Svjetska zdravstvena organizacija (2002) seksualno nasilje definira kao bilo koji seksualni čin, ili njegov pokušaj, komentar ili prijedlog usmjeren protiv seksualnosti osobe i nje same. Oblici seksualnog nasilja su brojni i traumatični, a u daljnjem tekstu će kratko biti predstavljen jedan od najtežih oblika seksualnog nasilja – silovanje, mitovi koji obavijaju taj oblik seksualnog nasilja u društvu te stavovi koje ljudi imaju prema silovanju i žrtvama silovanja, budući da je potonji konstrukt korišten unutar zadatka pristranosti gledanja unatrag u ovom istraživanju.

Istraživanja stavova o silovanju

Još je 1978. godine Field razvio prvi inventar stavova prema silovanju s namjerom da identificira kognitivne komponente stavova povezanih sa silovanjem, a uskoro nakon toga, Burt (1980) je željela identificirati i sintetizirati netočna vjerovanja koja ljudi imaju o silovanju, počiniteljima i njihovim žrtvama koja umanjuju ozbiljnost silovanja kao zločina i doprinose okrivljavanju žrtava te je razvila Skalu prihvaćanja mitova o silovanju.

Anderson, Cooper i Okamura (1997) navode kako društvene znanosti imaju obvezu educirati javnost o činjenicama i podacima koji prate slučajeve silovanja, njihove žrtve i počinitelje. Prvi korak k tomu jest identificiranje individualnih razlika koje su povezane sa stavovima o silovanju. Određene demografske karakteristike, kao što su spol, dob, razina obrazovanja, socioekonomski status (SES), profesionalni status, prihodi i etničko porijeklo, povezane sa stavovima o silovanju. Primjerice, viši SES te obrazovni i profesionalni status, povezani su s manjim prihvaćanjem mitova o silovanju (Burt, 1980). Nadalje, generalno veći udio muškaraca, nego žena, prihvaća mitove o silovanju te ima manje negativne stavove prema silovanju (Suarez i Gadalla, 2010; Lonsway i Fitzgerald, 1994; Burt, 1980; Field, 1978). Lonsway i Fitzgerald (1995) navode kako prihvaćanje mitova i stavovi prema silovanju ne funkcionira na jednak način kod muškaraca i žena. Muškarci koji više prihvaćaju silovanje, koriste te stavove kako bi opravdali seksualno nasilje nad ženama, dok žene, s druge strane, u mitove o silovanju vjerojatno vjeruju kako bi se ogradile od vlastite ranjivosti i odgovornosti.

Za stavove prema silovanju i žrtvama silovanja te za ponašanje prema njima, važne su i karakteristike žrtve. Rašireno je vjerovanje kako silovane žene spadaju pod određeni tip te da su uglavnom mlade, naivne, ranjive, submisivne ili seksualno promiskuitetne što je daleko od istine, budući da sve žene, neovisno o navedenim faktorima, mogu postati i svakodnevno bivaju žrtvama silovanja (Ward, 1995; Mamula, 2007).

Polazište istraživanja

Kako je već spomenuto, u ovom istraživanju je jedan od alternativnih ishoda priče koja je korištena, uključivao silovanje mlade djevojke. Kako bismo ispitali teorijske principe pristranosti gledanja unatrag, odnosno učinkovitost mehanizama umanjivanja iste te moguće javljanje kontraproduktivnosti ove strategije, odlučili smo osmisliti novi narativ koji bi sadržavao relevantniji i aktualniji društveni motiv, u odnosu na narative korištene u prethodnim istraživanjima ove vrste (primjerice Sanna, Schwarz i Stocker, 2002; Sanna i Schwarz, 2003). Dosadašnja istraživanja su većinom koristila neutralne narative u kojima je često varirana razina u kojoj sudionici priču smatraju poznatom, a ishod iznenađujućim. Budući da, nažalost, još uvijek nisu iskorijenjeni mitovi i pogrešna uvjerenja koja ljudi imaju o silovanju, kao ni negativni stavovi prema žrtvama silovanja ili sklonost opravdavanju počinitelja, odlučili smo da će upravo stavovi prema žrtvama silovanja biti dijelom ovog istraživanja. Namjera je bila istražiti neke karakteristike pristranosti gledanja unatrag, preciznije strategiju smišljanja alternativnih ishoda pročitanoog teksta koji uključuje socijalno osjetljivu temu kao što je silovanje. S obzirom na ranije spomenute razlike među muškarcima i ženama u prihvaćanju mitova i stavova o silovanju, odlučeno je ograničiti se na žensku populaciju, odnosno korištenje uzorka homogeniziranog po spolu, a s obzirom na sadržaj same priče ograničili smo se na populaciju studentica.

Ciljevi istraživanja, problemi i hipoteze

Primarni cilj ovog istraživanja bio je provjeriti da li se efekt težine zadatka, koji je dobiven u prethodnim istraživanjima pristranosti gledanja unatrag u drugim kontekstima (npr. bitka između Britanaca i Ghurka, prema Sanna, Schwarz i Stocker, 2002), može replicirati u kontekstu osmišljene priče koja uključuje tematiku silovanja, odnosno stavova o silovanju.

Preciznije, zanimalo nas je da li težina zadatka (operacionalizirana kao broj alternativa originalnom ishodu pročitane priče koji ispitanici trebaju generirati; 2 vs. 10 alternativnih ishoda) ima efekt na procjenu vjerojatnosti alternativnih završetaka priče.

1. Problem: Ispitati utječe li težina zadatka na procjene vjerojatnosti alternativnih završetaka priče

Hipoteza: S obzirom na dosadašnje rezultate iz literature, očekivalo se kako će skupine koje su za zadatak imale smisliti 10 alternativa, zbog percipirane težine zadatka, davati manje procjene vjerojatnosti alternativnim ishodima, odnosno bit će uvjereniji u neizbježnost originalnog ishoda, u usporedbi sa sudionicima koji su trebali osmisliti samo dva alternativna završetka.

Dodatno, s obzirom da je osmišljena priča uključivala socijalno osjetljivu temu silovanja, ovim se istraživanjem htjela provjeriti povezanost stavova o žrtvama silovanja s procjenama vjerojatnosti ishoda priče. U tu svrhu formuliran je Problem 2.

2. Problem: Ispitati postoji li povezanost između rezultata na Skali stavova o žrtvama silovanja i procjene vjerojatnosti silovanja kao ishoda.

Hipoteza: Pretpostavljalo se da će osobe koje imaju negativnije stavove prema žrtvama silovanja u zadanoj priči biti fokusiranije na moguće antecedente silovanja (kao što je neopreznost djevojke i alkoholizirano stanje) te će kod njih i procjene vjerojatnosti ishoda koji uključuje silovanje biti veće.

Metoda

Sudionici

U istraživanju su sudjelovale ukupno 163 studentice preddiplomske i diplomske razine studija, s različitih odjela Sveučilišta u Zadru. Raspon dobi sudionica se kretao između 18 i 27 godina ($M = 20.56$, $SD = 1.78$). Sudionice su bile studentice s ukupno 17 različitih društveno-humanističkih usmjerenja.

Sudionice su raspoređivanjem po slučaju bile podijeljene u pet različitih skupina - četiri eksperimentalne (A2, A10, B2 i B10) i jednu kontrolnu (K). Skupine A i B razlikovale su se po zadanom završetku iste priče koju su čitali. Priča koju su čitale sudionice iz podskupina A2 i A10, završavala je silovanjem mlade djevojke, dok priča zadana podskupinama B2 i B10 kao ishod nije imala slučaj silovanja, već djevočin siguran dolazak kući. Nakon čitanja priče, podskupine sudionica (A2 i B2 te A10 i B10) su trebale osmisliti određen broj (2 ili 10) alternativnih završetaka. Kontrolna skupina je također čitala istu priču, ali bez završetka. Broj sudionica unutar svake od 5 skupina bio je približno jednak pa su tako po 32 sudionice bile dijelom skupine A2, A10 i B2, dok je u skupini B10 sudjelovalo 34 studentice. Kontrolna skupina brojila je 33 sudionice.

Mjerni instrumenti

U prvom dijelu, koji je bio jednak za svaku od pet skupina, navedena je svrha istraživanja, dobrovoljnost sudjelovanja u istraživanju, zagarantirana je anonimnost odgovora te je navedeno kako će rezultati biti interpretirani na razini skupine. Zatim su prikupljeni sociodemografski podaci sudionica: spol, dob i studijsko usmjerenje.

Drugi se dio sastojao od priče koja je osmišljena za ovo istraživanje te je opisivala isti

događaj s dva različita završetka. Korištenje zadatka ovakve prirode napravljeno je po uzoru na Sanna, Schwarz i Stocker (2002), koji su u svom istraživanju kao nezavisnu varijablu koristili alternativne završetke priče o bitci između Britanaca i Gurka. Za potrebe ovog istraživanja, tematika je izmijenjena te u jednom završetku, koji je dobila skupina A, djevojka iz priče biva silovanom, dok u završetku koji je čitala skupina B, djevojka sigurno stiže kući. Kontrolna skupina čitala je identičnu priču, ali bez danog završetka.

Sljedeći zadatak se sastojao od procjene vjerojatnosti. Kontrolna skupina je odmah nakon čitanja nedovršene priče zatražena da procijeni koliko je vjerojatno da će djevojka iz priče biti silovana, a koliko vjerojatnim procjenjuju njezin siguran dolazak kući. Sudionice unutar eksperimentalnih skupina su, nakon čitanja priče, prvo trebale generirati 2 ili 10 alternativnih ishoda priče, ovisno u kojoj skupini su se nalazile. Zatim su također davale procjene vjerojatnosti, no one su se odnosile na opću procjenu da se priča koju su čitale mogla završiti drugačije od originalnog, pročitano g ishoda. Sve četiri eksperimentalne podskupine, A2, A10, B2 i B10 su dobile isti zadatak koji je glasio: Molimo Vas da na rasponu od 0 do 100% odredite koliko je vjerojatno da se priča koju ste pročitali mogla završiti na neki drugačiji način.

Sudionice kontrolne skupine su dodatno ispunjavale Skalu stavova o žrtvama silovanja (Kamenov, Ljubin i Vurnek, 2004), koja je modifikacija Fieldove skale stavova prema silovanju. Skala se sastoji od 16 čestica kao što su primjerice: "Žena je sama odgovorna za sprečavanje silovanja", "Žena koja je silovana je manje poželjna". Sudionice su procjenjivale slaganje sa česticama na skali od 1 do 5, pri čemu brojevi znače: 1 = uopće se ne slažem, 2 = uglavnom se ne slažem, 3 = niti se slažem niti se ne slažem, 4 = uglavnom se slažem, 5 = u potpunosti se slažem. Sve čestice skale imaju isti smjer te veći ukupan rezultat na skali označava negativniji stav prema žrtvama silovanja. Pouzdanost korištene skale je visoka te Cronbachov alpha koeficijent iznosi 0.87. Korelacije pojedinih čestice skale s ukupnim rezultatom nalaze se u rasponu od 0.45 do 0.77.

Postupak

Podaci su prikupljeni metodom papir-olovka od 18. ožujka do 1. travnja 2019. godine. Uz odobrenje i suradnju profesora s različitih odjela Sveučilišta u Zadru, njihove su studentice prije ili nakon predavanja zatražene da sudjeluju u istraživanju. Sudjelovanje je u potpunosti bilo dobrovoljno i anonimno te su sudionicama ponuđene dodatne informacije o istraživanju nakon odrađivanja zadataka. Prosječno rješavanje zadataka trajalo je 10 minuta.

Rezultati

Izračunati su deskriptivni parametri vezani za broj generiranih alternativa završetaka priče i procjene vjerojatnosti alternativa za eksperimentalne skupine te procjene vjerojatnosti alternativnih završetaka koje su dale sudionice kontrolne skupine koji će u nastavku biti tekstualno opisani:

Sudionice iz svih eksperimentalnih skupina su davale slične procjene vjerojatnosti alternativnog završetka, neovisno o priči koju su čitale te su njihove procjene nešto više u korist veće vjerojatnosti alternativnih, u odnosu na originalne završetke priče. Što se tiče kontrolne skupine, dvije su trećine sudionica procijenile da je vjerojatnije kako će djevojka sigurno stići kući (62.66 %), dok je jedna trećina procijenila da će djevojka vjerojatnije biti silovana (36.88 %).

U svrhu odgovora na prvi problem, korištena su dva t-testa; jedan unutar skupine

A, koja je čitala priču u kojoj djevojka biva silovanom, a jedan unutar skupine B, čija je priča završila djevočinim sigurnim dolaskom kući (Tablica 3).

Tablica 1: Rezultati *t*-testova za procjene vjerojatnosti alternativnih završetaka između situacija s generiranjem 2 i 10 alternativa, unutar skupina s različitim završecima (A i B)

Usporedbe	t	df	p
A2 vs A10	.05	62	.95
B2 vs B10	-.06	64	.96

Rezultati ukazuju da ne postoji značajna razlika u procjenama vjerojatnosti alternativnih završetaka između podskupina koje su generirale 2, i podskupina koje su generirale 10 završetaka. Razlike nisu značajne ni za A, ni za B skupinu.

Prije obrade podataka vezanih za drugi istraživački problem, izračunati su deskriptivni parametri rezultata na Skali stavova o žrtvama silovanja koji pokazuju kako sudionice imaju jako pozitivne stavove prema žrtvama silovanja na ovoj skali; Općenito su prosječni rezultati na skali pomaknuti prema nižim vrijednostima.

Uzevši u obzir parametre odstupanja od normalne distribucije i niske prosječne vrijednosti, procijenjeno je kako bi za daljnju obradu podataka validan izbor bila neparametrijska statistika. U svrhu odgovora na drugi problem, korištena je Spearmanova rang korelacija unutar kontrolne skupina koja je čitala priču bez zadanog završetka (Tablica 6).

Tablica 2: Spearmanova rang korelacija između rezultata na Skali stavova o žrtvama silovanja i procjena vjerojatnosti silovanja kao završetka priče ($n=33$)

r	df	p
.085	31	>0.05

Rezultati pokazuju da ne postoji značajna povezanosti između stavova o žrtvama silovanja i procjena vjerojatnosti silovanja kao ishoda.

Rasprava

Ljudsko prosuđivanje nije savršeno te svakodnevno radimo pogreške kada donosimo odluke ili prosudbe što nas nekada štiti od neugodnih iskustava i štedi vrijeme, no nekad može imati i negativan utjecaj na naše živote. Jedna od pogrešaka koje činimo jest pristranost gledanja unatrag koja se očituje u ljudskoj uvjerenosti da su ishod nekog događaja mogli anticipirati u većoj mjeri, nego što su to zaista mogli i napraviti. Brojna su se istraživanja bavila pronalaskom najefikasnijeg načina smanjivanja pristranosti gledanja unatrag, pri čemu su nenadano dokazali kako jedan od najboljih načina umanjivanja pristranosti može, u određenim uvjetima, postati kontraproduktivan (Sanna i Schwarz, 2003; Sanna, Schwarz i

Stocker, 2002; Sanna i Schwarz, 2006). Taj način jest razmišljanje o alternativnim ishodima, a uvjeti u kojima ova strategija ne funkcionira uključuju percipiranu težinu zadatka smišljanja alternativa.

Stoga, primarni cilj ovog istraživanja bio je ispitati javlja li se efekt kontraproduktivnosti strategije umanjivanja pristranosti gledanja unatrag na uzorku naših sudionica koje su čitale priču koja jest ili nije uključivala silovanje. Odnosno, ispitalo se kako težina zadatka generiranja alternativa utječe na procjene vjerojatnosti tih alternativnih ishoda. S obzirom na dosadašnja saznanja u ovom području, pretpostavljalo se da će skupine koje su trebale generirati 10 alternativnih ishoda davati niže procjene vjerojatnosti tim alternativnim ishodima, odnosno da će biti uvjereniji u neizbježnost originalnog ishoda, dok će u usporedbi s njima, skupine koje su trebale generirati 2 alternativna završetka, davati veće procjene vjerojatnosti alternativnim ishodima. Obradom podataka (Tablica 1), nije utvrđena razlika u danim procjenama vjerojatnosti alternativnih ishoda između skupina te je prva hipoteza u potpunosti odbačena. Rezultati ovog istraživanja nisu u skladu s dosadašnjim saznanjima u ovom području (Nestler i von Collani, 2008; Sanna, Schwarz i Stocker, 2002; Sanna i Schwarz, 2006).

Pretpostavka ovog, i drugih sličnih navedenih istraživanja, o mogućnosti kontraproduktivnosti strategije umanjivanja pristranosti gledanja unatrag, temelji se na metakognitivnim preduvjetima. U studijama se navodi kako se "backfire effect" javlja zbog percipirane težine zadatka u situacijama kada je od sudionika traženo da smisle veći broj alternativnih ishoda pročitanoj priči (Roese i Vohs, 2012). Budući da je u svrhu ovog istraživanja korištena priča o mladoj studentici koja proživljava čestu situaciju u životima djevojaka, moguće je da su naše sudionice percipirale oba zadatka (generiranje 2 ili 10 završetaka) relativno laganima. Sudionice se možda nisu međusobno razlikovale prema percipiranoj težini zadatka što je u konačnici moglo ujednačiti njihove procjene vjerojatnosti alternativnih ishoda i anulirati utjecaj traženog broja generiranih alternativa.

S druge strane, postoje metodološki propusti koji su mogli perpetuirati ovakve rezultate. Studije koje su se bavile ovom tematikom obično izostavljaju jedan korak u procesu istraživanja – utvrđivanje početne veličine efekta pristranosti gledanja unatrag zbog njegove pretpostavljene pervazivnosti. Kako Sanna, Schwarz i Stocker (2002) navode, pristranost gledanja unatrag se javlja u mnogim domenama razmišljanja što potvrđuju različita i brojna istraživanja u ovom području (Christensen-Szalanski i Willham, 1991; Hawkins i Hastie, 1990). No, takve studije obično koriste priču s neutralnim završecima koja je relativno nepoznata sudionicima (npr. bitka između Britanaca i Ghurka; prema Sanna, Schwarz i Stocker, 2002). Kako je spomenuto, poznatost priče i osjećaj iznenađenja ishodom su subjektivna iskustva koja utječu na veličinu pristranosti gledanja unatrag (Sanna i Schwarz, 2007), pri čemu se veća pristranost javlja kada ishod priče potiče nisku ili srednju razinu iznenađenja. Zbog specifičnosti radnje ovdje korištene priče, moguće je da su se naše sudionice početno razlikovale u tome koliko im je priča poznata i koliko iznenađujućim smatraju ishod. Primjerice, sudionice kojima priča i njezin kraj djeluju poznato, prema dosadašnjim nalazima bi trebale imati veću pristranost gledanja prema natrag, dok bi sudionice kojima je priča više iznenađujuća, trebale imati manju pristranost. No, kada se od prvih traži da generiraju 2 alternativna završetka, a od drugih da generiraju 10, uz pretpostavku da se ipak razlikuju u percipiranoj težini tih zadataka, tada bi se njihove konačne procjene vjerojatnosti alternativnih završetaka mogle izjednačiti.

Drugi problem ovog istraživanja bio je ispitati povezanost rezultata na Skali stavova prema žrtvama silovanja i procjena vjerojatnosti silovanja kao ishoda priče u skupini od 33 studentice. Očekivalo se kako će osobe s pozitivnijim stavovima prema žrtvama silovanja

manje pažnje pridati mogućim antecedentima silovanja tijekom čitanja priče, kao što je pripisnost djevojke, neoprezno ponašanje i sjedanje u auto s nekim koga ne poznaje, te da će iz tog razloga davati i niže procjene vjerojatnosti ishodu koji uključuje silovanje. Obradom podataka (Tablica 2) nije utvrđena značajna povezanost između stavova prema žrtvama silovanja i procjene vjerojatnosti silovanja kao ishoda događaja te se istraživačka hipoteza odbacuje.

Najproblematičniji dio ove analize jest činjenica da svi sudionice imaju generalno pozitivan stav prema žrtvama silovanja, odnosno njihovi se rezultati na skali održavaju oko najnižih razina. Iako su ovi rezultati socijalno ohrabrujući, snižen raspon rezultata na skali je mogao umanjiti korelaciju, stoga ne znamo bi li se povezanost utvrdila na većem i nešto različitijem uzorku ili korištenjem neke osjetljivije skale. Kako je već spomenuto, spol i obrazovni status utječu na stavove o silovanju i žrtvama silovanja (Burt, 1980; Lonsway i Fitzgerald, 1994), a budući da su naše sudionice studentice ženskog spola, to je vjerojatno doprinjelo sličnosti u njihovim stavovima, odnosno malom variranju rezultata na skali. Također, osim obrazovnog statusa i samo usmjerenje (humanističko ili prirodno, pomagачko ili nepomagачko) ima svoj utjecaj na uvjerenja osobe. Budući da su sudionice ovog istraživanja izjednačene ne samo prema dobi, spolu i obrazovnom statusu, već i većina njih studira društveno, humanističko ili kombinaciju ta dva usmjerenja, navedeno doprinosi unificiranosti stajališta koje su na skali pokazale prema žrtvama silovanja.

Na kraju se valja osvrnuti na nedostatke i propuste ovog istraživanja te na prijedloge za poboljšanje i buduća istraživanja. Za početak, bilo bi poželjno ispitati veličinu pristranosti gledanja unatrag kako bi mogli što sigurnije govoriti o efektima strategija umanjivanja te pristranosti i njezinoj potencijalnoj kontraproduktivnosti. Isto tako, kako bi usporedbe s kontrolnom skupinom bile što valjanije, potrebno bi bilo osigurati da u istim točkama ispitivanja, primjerice nakon što pročitaju priču bez krajnjeg ishoda i nakon što saznaju ishod, svi sudionici odgovaraju na jednako formulirano pitanje o procjeni vjerojatnosti ishoda. Nadalje, kada se koriste skale kao što je Skala stavova prema žrtvama silovanja, potrebno je u obzir uzeti sve faktore i individualne karakteristike koji utječu na rezultate na skali kako bi se zadržao zadovoljavajuće velik raspon rezultata. Dakle, u buduću bi se trebala koristiti neka osjetljivija skala i/ili bi bilo potrebno u istraživanje uključiti studente različitih usmjerenja i spola, ukoliko je studentska populacija ciljana.

U ovom istraživanju nisu uspješno replicirani rezultati dosadašnjih, sličnih studija što može biti uzrokovano metodološkim propustima istraživanja i homogeniziranim uzorkom. No, također valja istaknuti kako je uvođenje narativa koji nije neutralan za sudionike te spada u kategoriju socijalno osjetljivih tema, nov i neistražen pristup koji bi mogao imati određeni utjecaj na javljanje pristranosti gledanja unatrag ili na efekte strategije umanjivanja pristranosti. Stoga, buduća istraživanja bi se trebala fokusirati na manipulaciju sadržajem priče, primjerice korištenjem nekih drugih socijalno osjetljivih tema.

Zaljučak

1. Ne postoji razlika u procjenama vjerojatnosti alternativnih ishoda između onih koji su generirali dva i onih koji su generirali 10 alternativnih završetaka priče. Utjecaj težine zadatka na procjenu vjerojatnosti alternativnih završetaka nije utvrđen.

2. Ne postoji povezanost između rezultata na Skali stavova prema žrtvama silovanja i procjene vjerojatnosti silovanja kao ishoda. Stavovi prema žrtvama silovanja koje osoba ima nisu prediktivni za njezine prosudbe ishoda koje uključuju silovanje.

Literatura

Anderson, K. B., Cooper, H. i Okamura, L. (1997). Individual Differences and Attitudes Toward Rape: A Meta-Analytic Review. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(3), 295-315.

Burt, M. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 217-230.

Calvillo, D. P. (2014). Individual Differences in Susceptibility to Misinformation Effects and Hindsight Bias. *The Journal of General Psychology*, 141(4), 393-407.

Campbell, J. D. i Tesser, A. (1983). Motivational interpretations of hindsight bias: An individual difference analysis. *Journal of Personality*, 51(4), 605-620.

Check, J. V. (1988). Hostility toward women: Some theoretical considerations.

Christensen-Szalanski, J. J. i Willham, C. F. (1991). The hindsight bias: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 48(1), 147-168.

Dawes, R. M. (1993). Prediction of the future versus an understanding of the past: A basic asymmetry. *The American Journal of Psychology*, 106, 1-24.

Field, H.S. (1978.) Attitudes toward rape: A comparative analysis of police, rapists, crisis counselors, and citizens. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 156-179.

Fischhoff, B. (1995). Ranking risks. *Risk*, 6, 191.

Fischhoff, B. (2007). An early history of hindsight research. *Social cognition*, 25(1), 10-13.

Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American psychologist*, 34(10), 906.

George, D. i Mallery, P. (2010). SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference (10. Baski).

Guilbault, R. L., Bryant, F. B., Brockway, J. H. i Posavac, E. J. (2004). A Meta-Analysis of Research on Hindsight Bias. *Basic and Applied Social Psychology*, 26(2-3), 103-117.

Hawkins, S. A. i Hastie, R. (1990). Hindsight: Biased judgments of past events after the outcomes are known. *Psychological Bulletin*, 107(3), 311.

Hoffrage, U. i Pohl, R. (2003). Research on hindsight bias: A rich past, a productive present, and a challenging future. *Memory*, 11(4-5), 329-335.

Kamenov, Ž., Ljubin, T. i Vurnek, M. (2004). Mjerenje stavova prema žrtvama silovanja: Modifikacija Fieldove skale stavova prema silovanju. *Ljetopis socijalnog rada*, 11(2), 271-288.

Lonsway, K. A. i Fitzgerald, L. F. (1994). Rape myths: In review. *Psychology of women quarterly*, 18(2), 133-164.

Lonsway, K. A. i Fitzgerald, L. F. (1995). Attitudinal antecedents of rape myth accep-

tance: A theoretical and empirical reexamination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 704.

Ljubin, T. (2004). Utjecaj spola na formiranje impresije o žrtvi silovanja. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 12(1), 13-18.

Mamula M. (2007). Seksualno nasilje: Situacija u Hrvatskoj u 2007. Izvještaji o seksualnom nasilju - Ženska soba. <http://zenskasoba.hr/podrucja-rada/seksualno-nasilje/izvjestaji-o-seksualnom-nasilju-u-hrvatskoj/>

Musch, J. (2003). Personality differences in hindsight bias. *Memory*, 11(4-5), 473-489.

Musch, J. i Wagner, T. (2007). Did everybody know it all along? A review of individual differences in hindsight bias. *Social Cognition*, 25(1), 64-82.

Nestler, S. i von Collani, G. (2008). Hindsight bias and the activation of counterfactual mind-sets. *Experimental Psychology*, 55, 3423-49.

Rada, R. T. (Ed.). (1978). *Clinical aspects of the rapist*. New York: Grune & Stratton.

Roose, N. J. i Vohs, K. D. (2012). Hindsight bias. *Perspectives on psychological science*, 7(5), 411-426.

Sanna, L. J. i Schwarz, N. (2003). Debiasing the hindsight bias: The role of accessibility experiences and (mis)attributions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39(3), 287-295.

Sanna, L. J. i Schwarz, N. (2006). Metacognitive Experiences and Human Judgment. *Current Directions in Psychological Science*, 15(4), 172-176.

Sanna, L. J. i Schwarz, N. (2007). Metacognitive Experiences and Hindsight Bias: It's Not Just the Thought (Content) That Counts! *Social Cognition*, 25(1), 185-202.

Sanna, L. J., Schwarz, N. i Stocker, S. L. (2002). When debiasing backfires: Accessible content and accessibility experiences in debiasing hindsight. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 28(3), 497-502.

Schwarz, S. i Stahlberg, D. (2003). Strength of hindsight bias as a consequence of meta-cognitions. *Memory*, 11(4-5), 395-410.

Smuts, B. (1992). Male aggression against women. *Human Nature*, 3(1), 1-44.

Stahlberg, D. i Schwarz, S. (1999). Would i have known it all along if i would hate to know it? The hindsight bias in situations of high and low self esteem relevance (No. 99-34). Sonderforschungsbereich 504, Universität Mannheim & Sonderforschungsbereich 504, University of Mannheim.

Suarez, E. i Gadalla, T. M. (2010). Stop Blaming the Victim: A Meta-Analysis on Rape Myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11), 2010-2035.

Verplanken, B. i Pieters, R. G. (1988). Individual differences in reverse hindsight bias:

I never thought something like Chernobyl would happen. Did I?. *Journal of Behavioral Decision Making*, 1(3), 131-147.

Walster, E. (1967). "Second guessing" important events. *Human Relations*, 20, 239-249.

Ward, C. (1988). The Attitudes toward Rape Victims Scale: Construction, validation and cross-cultural applicability. *Psychology of Women Quarterly*, 12, 127-146.

Wood, G. (1978). The knew-it-all-along effect. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 4(2), 345.

Transseksualnost iz perspektive filma *Ma Vie En Rose*

Tiziana Srdoč

(tsrdoc@ffri.hr)

Rad je nastao u sklopu kolegija Biološka psihologija pod vodstvom profesorice dr. sc. Mladenke Tkalčić

Sažetak

U ovom radu problematici transseksualnosti i spolnog identiteta pristupamo na neo-bičan način, oslanjajući se u našoj raspravi na film *Ma Vie En Rose*. Film je svojevrsna studija slučaja, čiji je predmet proučavanja sedmogodišnji dječak koji se osjeća i želi živjeti kao djevojčica. Kroz film sagledavamo sve važnije aspekte spolnog identiteta, analizirajući transseksualnog pojedinca, njegovu obitelj, lokalnu zajednicu i čitavu kulturu u kojoj žive. Djetinjstvo u modernom svijetu nedvojbeno je teško razdoblje za svu spolno nekonformnu djecu i njihove obitelji. Česta je miskoncepcija da je spolni identitet u velikoj mjeri posljedica odgoja, stoga ovim radom podcrtavamo i neke od najnovijih znanstvenih spoznaja u razumijevanju bioloških osnova transseksualnosti. U završnom dijelu nastojimo ukazati na potrebu za obrazovanjem nastavnika i socijalnih radnika o ovoj temi, budući da za spolno nekonformnu djecu ili mladež nema socijalne potpore ni u jednoj od naših obrazovnih ustanova, ni unutar sustava socijalne skrbi.

Film o različitosti

Film *Ma Vie En Rose* (Berliner, 1997) je priča o iskrenosti djetinjstva ispričana kroz iskustva sedmogodišnjeg dječaka, Ludovica, koji sanja o tome da bude djevojčica. Ono što Ludovic osjeća čini mu se potpuno prirodno, ali nailazi na veliki otpor kod odraslih. Odrasli gledaju na svijet kroz naočale socijalnih normi, pravila i ideja o tome što je normalno, a što nije. Za odrasle, plava boja je uvijek za dječaka, a ružičasta uvijek za djevojčicu. *Ma Vie En Rose* je priča o majci i ocu koji ne znaju kako se nositi sa snagom i ustrajnošću dječjeg uvjerenja, te iako se trude postupati najbolje što znaju, povrijeđeni su i uplašeni zbog neodobravanja koje nose lica njihovih susjeda. *Ma Vie En Rose* je priča i o mirnom susjedstvu koje otkriva različitost, priča o strahu od nepoznatog, nerazumijevanju i odbacivanju. Film pristupa problematici transseksualnosti i spolnog identiteta kao komičnom materijalu. Okolina koja odlučuje o sudbini maloga dječaka prikazana je na satiričan način te u prvi plan padaju njihove slabosti, uski pogledi na svijet i neznanje. Cijeli film potpuno prožima ružičasta boja, što pridonosi satiričnom doživljaju i podsjeća nas na to da svi mi nosimo naočale obojene predrasudama i stereotipima.

Kad Ludovic kaže "Sad sam dječak, ali jednog dana ću biti djevojčica," njemu se to čini sasvim logičan rasplet događaja. Ludovic živi u svijetu beskrajnih mogućnosti, u svijetu kojim se nametnuta socijalna očekivanja i ograničenja još nisu uspjela proširiti, gdje granica između snova i stvarnosti jedva da postoji. Iako je Ludovic samo dijete, u većem je skladu sa svojim potrebama i željama nego njegovi roditelji. Kad god može on nosi haljine, stavlja ogrlice, igra se s lutkama, a posebno mu je dragocjena njegova duga kosa. Roditelji, Hanna i Pierre, iako zbog njegovog inzistiranja toleriraju Ludovicovo spolno nekomforno ponašanje, istovremeno su posramljeni. Njegova braća, iako vole svog "brata" kod kuće, umorni su od toga da ga uvijek moraju braniti u školi kad ga ostali učenici ismijavaju ili zlostavljaju. Iako mu okolina postepeno pruža sve veći otpor, Ludovic srlja dalje, nadajući se nekom čudu koje će ga pret-

voriti u djevojčicu. Nevinost i snaga uvjerenja ovog malog djeteta, omogućava nam da na trenutak zaboravimo naša vlastita ograničenja i da uživamo s njime u trenucima kad mu se dopusti da bude ono što uistinu jest.

Spolni identitet i transseksualnost

Spol je temeljni ljudski atribut i ima značajan utjecaj na osobnu dobrobit pojedinca. Društvene implikacije o spolu osobe započinju i prije njenog rođenja. Još dok je dijete u maternici uobičajeno je roditeljima postaviti pitanje "Je li dječak ili djevojčica?". Odgovor na ovo pitanje vodi u brojne pretpostavke o budućim životnim iskustvima djeteta, budući da je naše shvaćanje spola kulturalno povezano s pripadajućim biološkim osobinama i tipičnim skupom ponašanja. Spolno tipična ponašanja proizlaze iz složene mreže interakcija između introspekcije, odgoja, životnih iskustva, socijalnih očekivanja, genetike i hormona. Ova ponašanja su također povezana sa spolnim identitetom – našom percepcijom svog vlastitog spola (Bear, Connors i Paradiso, 2016). Spolni identitet većine ljudi je u skladu s njihovim biološkim karakteristikama, međutim kod transseksualnih osoba kao što je Ludovic spolni identitet koji si osoba pripisuje razlikuje se od njenog biološkog spola. Prevalencija transseksualnosti je 1:10 000 za transseksualne žene (engl. male-to-female, MtF) i 1:30 000 za transseksualne muškarce (engl. female-to-male, FtM) (Swaab, 2007).

Naš spolni identitet, spolne uloge i seksualna orijentacija programirani su u našim moždanim strukturama dok smo još u maternici (Swaab, 2007). Da je spolni identitet urođen i da se ne može mijenjati pod utjecajem postnatalnih procesa govori nam potresan slučaj Davida Reimera. U šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog stoljeća, u kontekstu biheviorizma, pretpostavljeno je da se dijete rađa kao tabula rasa i da je nakon toga društvenim konvencijama potican razvoj u muškom ili ženskom smjeru. Ova pretpostavka prethodila je odluci da se šestomjesečni dječak, kojem su tijekom manje operacije pogreškom odstranili genitalije, odgoji kao djevojčica. Kako bi se potaknuo proces feminizacije, djetetu su odstranili i testise. Nastavili su ga oblačiti kao djevojčicu, redovito je posjećivao psihologa, a kroz pubertet je primao ženske spolne hormone. Suprotno očekivanjima, David se kasnije u životu odlučio izjašnjavati kao muškarac, ali je zbog problematičnog života i depresivnog poremećaja na posljetku počinio samoubojstvo (Swaab i Garcia-Falgueras, 2009).

Isto tako u filmu pratimo kako Hanna i Pierre, uslijed sve većeg pritiska društva, sve manje toleriraju Ludovicovo spolno nekonformno ponašanje. Ludovic kreće na terapije kod psihologa, biva prisiljen ponovno nositi odjeću tipičnu za dječake, majka ga protiv njegove volje ošiša na kratko, potiče ga se da igra nogomet i da bude više nalik svojoj braći. Roditelji se trude na sve načine ispraviti Ludovicovo "neprimjereno" ponašanje, učiniti ga više nalik dječaku, učiniti da se uklapa, kad je potrebno čak i silom. Naravno, takvi pokušaji uvijek završavaju bezuspješno.

Transseksualnost i mozak

Za sad nema dokaza da postnatalni procesi mogu utjecati na razvoj spolnog identiteta. Većina suvremenih hipoteza o mogućim uzrocima transseksualnosti pretpostavlja kombinaciju genetičkih faktora i utjecaja hormona na razvoj mozga tijekom kritičnih prenatalnih razdoblja (Fernández i sur., 2014; Swaab i Garcia-Falgueras, 2009). Neurobiološka teorija transseksualnosti temelji se na činjenici da se diferencijacija spolnih organa odvija tijekom prva dva mjeseca trudnoće, odnosno prije nego što započne spolna diferencijacija mozga, koja se odvija u drugoj polovici trudnoće i postaje očita tek u odrasloj dobi. Budući da se ta dva procesa odvijaju u različitim razdobljima, moguće je pretpostaviti da se na jedan proces može utjecati neovisno o drugom, rezultirajući osobom s muškim spolnim organima koja se

osjeća kao žensko i vice versa (Swaab, 2007). U tom slučaju očekujemo da ćemo kod transseksualnih osoba s muškim spolnim organima pronaći ženske osobine mozga i vice versa.

Takva je zamjena pronađena u intersticijskoj jezgri strije terminalis (dalje BNST) te u intersticijskoj jezgri anteriornog hipotalamusa (dalje INAH3), moždanim strukturama koje su uključene u mnoge aspekte seksualnog ponašanja (Swaab i Garcia-Falgueras, 2009). Kod muškaraca je BNST dvostruko veća nego kod žena i sadrži dvostruko više neurona. Kod MtF transseksualnih osoba pronađena je feminizirana BNST, dok je kod FtM transseksualnih osoba pronađena BNST s muškim osobinama. Veličina BNST i broj neurona slaže se sa spolom koji si transseksualne osobe pripisuju, a ne s njihovim biološkim spolom, spolom na rodnom listu ili putovnici (Swaab, 2007). Post mortem istraživanjem koje su proveli Garcia-Falgueras i Swaab (2008) potvrđeno je da postoji jasna razlika u strukturi INAH3 između muškaraca i žena: volumen INAH3 je dvostruko veći kod muškaraca i sadrži dvostruko više neurona. Sukladno očekivanjima pronađeno je i da MtF transseksualne osobe imaju INAH3 sa ženskim osobinama, te da je kod FtM transseksualnih osoba volumen i broj neurona INAH3 unutar muškog raspona.

Moguće je pretpostaviti da BNST i INAH3 pripadaju složenoj mreži koja je anatomske i funkcionalno povezana sa spolnim identitetom te da su modifikacije u navedenim strukturama osnova problema spolnog identiteta kod transseksualnih osoba. Nažalost, nađene anatomske razlike ne omogućuju rano postavljanje dijagnoze transseksualnosti, budući da one postaju vidljive tek u odrasloj dobi.

Socijalni izazovi transseksualnih osoba

Svaka osoba koja prekoračuje društvene spolne uloge, pravila i stereotipe, svakodnevno se susreće s predrasudama, neprihvatanjem i diskriminacijom. Transseksualne osobe nailaze na brojne izazove u svakodnevnom životu, počevši od odbacivanja u vlastitoj obitelji pa do društvene izolacije i uskraćivanja osnovnih ljudskih prava. Društvena ideologija u pogledu binarnog razumijevanja roda, potiče marginalizaciju transseksualnosti i služi definiranju onoga što se smatra "normalno" (Capous-Desyllay i Barron, 2017).

U filmu je poseban naglasak stavljen upravo na socijalne izazove koje nosi dječakova različitost te način na koji se Ludovic i njegova obitelj nose s tim problemima. U početku su svi uvjereni da je ponašanje koje Ludovic iskazuje normalno za svu djecu u tim godinama te da je to samo faza koju će dječak uskoro prerasti. No s obzirom da to da Ludovic ustraje u svojoj želji da bude djevojčica, nastavlja nositi haljine, nakit i igrati se s lutkama, susjedstvom se postupno širi strah i nerazumijevanje. Obitelj Fabre uskoro biva izolirana iz društva: više ih se ne poziva na zabave, a zatim ni ne pozdravlja na ulici. Djeca u školi svakodnevno ismijavaju Ludovica, a nerijetko mu ostali dječaci fizički prijetu. Kada se sazna da je Ludovic zaljubljen u Jérômea, dječaka čiji je otac šef Pierree, strah i mržnja ostalih roditelja rastu. Uslijed njihovog pritiska, ravnatelj je naposljetku prisiljen Ludovica poslati u drugu školu.

Da su škole posebno nesigurne za transseksualnu djecu pokazala je jedna studija u kojoj je čak 75% transseksualne djece izjavilo da se, zbog javne ekspresije svog spolnog identiteta, u školi osjeća nesigurno, u usporedbi s 32% spolno konformnih dječaka i 23% spolno konformnih djevojčica (Day, Perez-Brumer i Russell, 2017). Transseksualna djeca također prijavljuju da se osjećaju nesigurno na mnogim mjestima unutar škole, kao što su školski zahod, svlačionice te na satu tjelesne kulture (Kosciw i sur., 2016). Istraživanja dosljedno pokazuju da u usporedbi s njihovim spolno konformnim vršnjacima, postoji veća vjerojatnost da će transseksualna djeca izostajati iz škole, doživjeti viktimizaciju i vršnjačko zlostavljanje, te općenito imati negativnu percepciju školske klime (Day, Perez-Brumer i Russell, 2017; Kosciw i sur., 2016). Diskriminacija i viktimizacija u školama povezane su s visokom stopom depresije, samoozljeđivanja i

suicidalnih misli kod transseksualne djece (Almeida i sur., 2009; Mallon i DeCrescenzo, 2006). Veliku ulogu igra i potpora koju dijete dobiva od obitelji. Mallon i DeCrescenzo (2006) našli su da transseksualna djeca odgađana u obitelji koja ih ne podupire često reagiraju sa simptomima depresije, anksioznosti, straha, ljutnje, niskog samopouzdanja, samoozljeđivanjem te suicidalnim mislima. Nažalost, često se ne uzima u obzir da su ovakva rizična ponašanja normalan odgovor na neuspješan pokušaj asimilacije s neprijateljskom sredinom, već se smatraju dodatnim dokazom da s djetetom nešto nije uredu.

Nakon što je Pierre dobio otkaz na poslu zato što njegov šef nije mogao podnijeti da je Ludovic zaljubljen u njegovog sina Jérômea, Hanna i Pierre počinju sve više kriviti Ludovica i njegovo spolno nekonformno ponašanje za neprilike koje snalaze obitelj. Njihovo razumijevanje postupno skroz izbljedi, a ponašanje koje je jednom bilo tolerirano, postaje potpuno neprihvatljivo. Izopćen od svojih školskih vršnjaka, suočen s nerazumijevanjem svoje obitelji i naposljetku istjeran iz škole i naselja, Ludovic prihvaća da ne može biti dječak kakvog njegova obitelj želi. Nakon očajničkog pokušaja oduzimanja života, njegova obitelj konačno shvaća da bez obzira na to što društvo misli, Ludovic mora biti prihvaćen kakav uistinu jest. Posljednje riječi u filmu, "Što god se dogodilo, ti ćeš uvijek biti naše dijete", riječi su koje svako dijete želi čuti od svojih roditelja.

Zaključak

Djetinjstvo u modernom svijetu nedvojbeno je teško razdoblje za svu lezbijsku, gej, biseksualnu, transseksualnu i queer (LGBTQ) djecu i njihove obitelji, no unatoč tomu za spolno nekonformnu djecu ili mladež praktički nema socijalne potpore ni u jednoj od naših obrazovnih ustanova, ni unutar sustava socijalne skrbi. Iako je film *Ma Vie En Rose* snimljen 1997., prije više od 20 godina, istraživanja pokazuju da su LGBTQ djeca i dalje svakodnevno izložena diskriminaciji i viktimizaciji. Škole su posebno nesigurno mjesto za LGBTQ djecu, što ukazuje na potrebu za podizanjem svijesti o ovom problemu među nastavnicima i učenicima. Suzbijanje nasilja i stvaranje sigurnije klime za svu djecu trebali bi biti primarni ciljevi svake obrazovne ustanove. Uloga nastavnika, socijalnih radnika i psihologa iznimno je velika, svojom intervencijom oni mogu olakšati proces socijalne tranzicije LGBTQ djece te pomoći roditeljima u razumijevanju kroz što njihovo dijete prolazi i naučiti ih da djecu treba voljeti i cijeniti bezuvjetno.

Literatura

Almeida, J., Johnson, R. M., Corliss, H. L., Molnar, B. E., & Azrael, D. (2009). Emotional distress among LGBT youth: The influence of perceived discrimination based on sexual orientation. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 1001–1014.

Bear, M. F., Connors, B. W., & Paradiso, M. A. (2016). *Neuroscience: Exploring the brain*. Philadelphia: Wolters Kluwer.

Capous-Desyllas M. i Barron C. (2017). Identifying and navigating social and institutional challenges of transgender children and families. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 34, 527–542.

Day, J. K., Perez-Brumer, A. i Russell S. T. (2017). Safe schools? Transgender youth's school experiences and perceptions of school climate. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 1731–1742.

Fernández, R., Esteva I., Gómez-Gil E., Rumbo T., Almaraz M. C., Roda E. i sur. (2014). The genetics of transsexualism. U: B. L. Miller (ur.), *Gender Identity* (str. 121-130). Hauppauge, NY: Nova Science Publishers.

García-Falgueras, A. i Swaab, D. F. (2008). A sex difference in the hypothalamic uncinate nucleus: relationship to gender identity. *Brain*, 131, 3132-3146.

Kosciw, J. G., Greytak, E. A., Giga, N. M., Villenas, C., i Danischewski, D. J. (2016). *The 2015 National School Climate Survey: The experiences of lesbian, gay, bisexual, transgender, and queer youth in our nation's schools*. New York: GLSEN.

Mallon, G. P., & DeCrescenzo, T. (2006). Transgender children and youth: A child welfare practice perspective. *Child Welfare League of America*, 2, 215-241.

Swaab, D. F. (2007). Sexual differentiation of the brain and behavior. *Best Practice & Research Clinical Endocrinology & Metabolism*, 21, 431-44.

Swaab, D. F. i García-Falgueras, A. (2009). Sexual differentiation of the human brain in relation to gender identity and sexual orientation. *Functional Neurology*, 24, 17-28.

Motivacija za volontiranjem

Iva Barbarić, Mila Podgornjak, Marija Magdalena Šamal, Tea Tončić

(ibarbaric@ffri.hr ; mpodgornjak@ffri.hr ; mgshamal@ffri.hr ; ttoncic@ffri.hr)

Rad je nastao u sklopu kolegija Motivacija pod vodstvom profesora dr. sc. Domagoja Švegara.

Sažetak

U provedenom je istraživanju cilj bio ispitati motive za volontiranjem. Specifično, cilj je za svaki pojedini motiv volontiranja bio identificirati značajne prediktore iz skupa varijabli koji obuhvaća osobine ličnosti, dob, trajanje prethodnog i trenutnog iskustva volontiranja te status trenutnog obrazovanja na području Republike Hrvatske. U istraživanju su sudjelovale 222 volonterke u dobnom rasponu od 15 do 66 godina. Podaci o crtama ličnosti i motivima volontiranja prikupljeni su Upitnikom volontiranja i HEXACO-PI-R upitnikom ličnosti. Provedbom hijerarhijske regresijske analize ustanovljen je negativan prediktivan doprinos dobi motivima karijere, vrijednosti i učenja. Prethodno volontersko iskustvo pokazalo se pozitivnim prediktorom za motiv karijere, ali negativnim prediktorom za motiv vrijednosti. Nadalje, trajanje trenutnog volonterskog iskustva pokazalo se pozitivnim prediktorom motiva društva. Altruizam se pokazao kao pozitivan prediktor motiva vrijednosti, učenja i samorazvoja, dok je crta poštenja-poniznosti također pozitivan prediktor motiva vrijednosti i učenja. Međutim, crta poštenja-poniznosti pokazala se i kao negativan prediktor motiva samorazvoja, dok za motiv samozaštite nije ustanovljen prediktivni doprinos niti jedne crte ličnosti. Nedostatak razumijevanja motivacijskih faktora uključenih u volontiranje ključna je prepreka za povećanje broja volontera, a s obzirom na stalnu potrebu za njima, daljnja istraživanja i više su nego nužna. Promoviranje volontiranja rano u životu moglo bi biti kritična komponenta za povećanje i održavanje volonterskog angažmana pojedinaca.

Uvod

Godišnje, milijuni ljudi posvećuju značajne količine svog vremena i energije pomaganju drugima (Clary i sur., 1998). Jedna važna manifestacija ljudskog pomaganja drugima je volontiranje, koje se može definirati kao dugotrajno, planirano, prosocijalno ponašanje kojim se pruža dobrobit strancima te se odvija u organiziranim uvjetima (Penner, 2002). U praksi ono uključuje mnoge različite usluge, poput podučavanja nepismenih, pružanja društva usamljenima, savjetovanja potrebitih, zdravstvene pomoći bolesnima i slično (Clary i sur., 1998). Volontiranje ima koristi za primatelja usluge i širu zajednicu: kao takvo, volontiranje je jedan od načina pomaganja drugima te simultano olakšavanja nekih društvenih problema. Ono također intrinzično nagrađuje volontere promoviranjem duha zajednice, pružajući dokaze o ljudskoj dobroti i obavezi koju imamo prema drugima, povećavajući osjećaj korisnosti i samovrijednosti, dajući prilike za razvijanje i vježbanje vlastitih vještina poboljšavajući čak i fizičko zdravlje (Andrews, 1990; prema Snyder i Omoto, 2009). Prema podacima Ministarstva demografije, obitelji, mladih i socijalne politike (2019) 2018. godine ukupan je broj registriranih volontera u Hrvatskoj bio 62 699, što je u porastu u usporedbi s ranijim godinama. S obzirom na mnoge navedene prednosti volontiranja, ali i stalne potrebe za volonterima, važno je saznati o faktorima koji usmjeravaju ljude k volontiranju i ustrajanju u istom na duže vrijeme (Penner i Finkelstein, 1998; Pološki Vokić, Marić i Horvat, 2014; Snyder i Omoto, 2009). U objašnjavanju iniciranja i održavanja te efektivnosti volonterske usluge, korisnim se pokazao model istraživača Omoto i Snyder (1995; prema Snyder i Omoto, 2009) koji

volontiranje konceptualiziraju kao proces koji se razvija tijekom vremena. Specifično, model određuje psihološka i bihevioralna svojstva koja se povezuju s tri sekvencijalne, interaktivne faze. Faza antecedentata identificira osobnost, motivacijske i situacijske karakteristike ljudi kao prediktore volontiranja te efektivnosti i zadovoljstva procesom. U fazi iskustva, proučavani su aspekti interpersonalnih odnosa koji se razvijaju između volontera i primatelja usluge, posebice oni koji facilitiraju kontinuiranu uslugu volontera i koristi primatelja usluge. U fazi posljedica, model se fokusira na utjecaj volonterske usluge na stavove, znanja i ponašanja volontera, primatelja usluge i članove njihovih socijalnih mreža. U našem će istraživanju fokus biti na antecedentima koji se usmjeravaju na volontiranje i objašnjavaju dugotrajnost volonterske aktivnosti. Kao što je i navedeno, motivacija je važan faktor te je prema najšire prihvaćenoj višedimenzionalnoj teoriji Claryja i sur. (1998) kod volontera moguće razlikovati šest motiva volontiranja: vrijednosti (pojedinaac volontira zbog osobnih vrijednosti humanitarizma, odnosno, iz suosjećanja i želje za pomaganjem onima kojima je pomoć potrebna), karijera (volonter prikuplja iskustva važna za razvoj karijere), društvo (volontiranje omogućava pojedincu da osnaži svoje društvene veze), učenje (volonter nastoji naučiti više o svijetu i trenirati vještine koje često ne koristi), samorazvoj (pojedinaac putem volontiranja raste i razvija se psihološki) te samozaštita (pojedinaac koristi volontiranje kako bi smanjio negativne osjećaje, kao što je osjećaj krivnje, ili kako bi se suočio s osobnim problemima). Važno je napomenuti da je volontiranje višedimenzionalni fenomen, odnosno da motivi za volontiranje nisu međusobno isključivi, nego su povezani i nadopunjuju se (Zrinščak i sur., 2012; prema Pološki Vokić i sur., 2014).

U obzir treba uzeti i dob: dobiveno je kako su osobe mlađe odrasle dobi imale izraženije motive karijere i učenja, dok su sudionici starije odrasle dobi imali izraženiji socijalni motiv te motiv vrijednosti (Dávila i Díaz-Morales, 2009). Općenito, sklonost volontiranju povezuje se s dobi posredno, odnosno, faze životnog ciklusa pojedinca razlikuju se s obzirom na životno i volontersko iskustvo osobe (uključujući potrebu za doprinosom društvu), raspoloživo vrijeme (ovisno o količini privatnih i poslovnih obaveza) te zdravstveno stanje. Stoga se naglašava da volonterski angažman, upravo zbog navedenih čimbenika, kulminira u srednjoj životnoj dobi (Kulik, 2010; prema Pološki Vokić i sur., 2014), kada pojedinci imaju dostatno životno iskustvo, više vremena zbog smanjenja privatnih obaveza (djeca odrastaju), još uvijek dovoljno životne energije i izraženiju potrebu za doprinos društvu.

S obzirom na to da je volontiranje prosocijalno ponašanje koje je dugoročno, pretpostavka je da se u podlozi takvog ponašanja nalaze i dimenzije ličnosti (Snyder i Omoto, 2009). Većina istraživanja pokazuje povezanosti između nekih od osobina ličnosti (Penner, 2002; Penner i Finkelstein, 1998) i volontiranja, ili čak specifičnih motiva volontiranja (Juzbašić i Vukasović Hlupić, 2015; Pološki Vokić i sur., 2013). Istraživanje Juzbašić i Vukasović Hlupić (2015) pokazalo je kako su volonteri u Hrvatskoj najčešće osobe koje su ugodne, savjesne, altruistične, pouzdane i moralne te osobe širokih umjetničkih interesa, čiji su dominantni motivi za volontiranje razumijevanje i vrijednosti. U ovom, kao i mnogim drugim istraživanjima, korišten je uobičajeni način ispitivanja ličnosti u okviru Big Five (Costa i McCrae, 1992; prema Ashton i Lee, 2007) modela ličnosti. Međutim, revidirana analiza leksičkih istraživanja ličnosti Ashтона i Leeja (2007) pokazala je kako se ličnost može bolje opisati pomoću šest dimenzija. Tako je nastao HEXACO, šestofaktorski model ličnosti koji uključuje dimenzije poštenje-poniznost, emocionalnost, ekstraverziju, ugodnost, savjesnost i otvorenost iskustvu, a upitnik je validiran i na hrvatskom uzorku (Babarović i Šverko, 2013). Model se uvelike poklapa s petofaktorskim modelom, ali postoje neke razlike: ekstraverzija, savjesnost i otvorenost iskustvu veoma su slične Big Five dimenzijama; ugodnost i emocionalnost nešto se više razlikuju od Big Five konceptualizacija istih, dok je poštenje-poniznost novi i originalni faktor te time veliki odmak od prethodnih modela ličnosti. Dimenzija poštenja-poniznosti definirana je iskrenošću, poštenjem, skromnošću nasuprot lukavosti, pohlepe, pretencioznosti, licemjernosti

i hvalisavosti. Emocionalnost je definirana tjeskobom, strahom, sentimentalnošću, ovisnošću o drugima, hiperosjetljivošću, ranjivošću nasuprot samopouzdanja, žilavosti, stabilnosti, neovisnosti i hrabrosti. Ekstraverzija je povezana s pričljivošću, društvenošću, vedrinom, aktivnosti nasuprot sramežljivosti, pasivnosti, introvertiranosti i tišini. Ugodnost uključuje lagodnu prirodu, toleranciju i ljubaznost nasuprot razdražljivosti, kritičnosti i argumentiranosti. Savjesnost je definirana naporim radom, organizacijom, pažljivošću, disciplinom i temeljitošću nasuprot nesprenosti, ljenosti, neodgovornosti i nemarnosti. Otvorenost prema iskustvu uključuje maštu, originalnost, kreativnost, nekonvencionalnost, inovativnost nasuprot plitkosti, nemaštovitosti i konvencionalnosti. U HEXACO-PI verziji upitnika se uz ove faktore navodi i skala altruizma, koja procjenjuje sklonost pomaganja drugima i izbjegavanja nanošenja štete (nasuprot antagonizmu) (Ashton i Lee, 2007). S obzirom na prosocijalnu prirodu osobina poštenja-poniznosti i altruizma te nešto različite konceptualizacije ostalih osobina ličnosti i manjka istraživanja povezanosti istih s volontiranjem, u ovom će istraživanju ličnost biti ispitivana HEXACO-PI upitnikom.

Cilj ovog istraživanja bio je za svaki pojedini motiv volontiranja, koje navode Clary i suradnici (1998), identificirati značajne prediktore iz skupa varijabli koji obuhvaća osobine ličnosti, dob, trajanje prethodnog i trenutnog iskustva volontiranja te status trenutnog obrazovanja (u tijeku ili završeno) na području Republike Hrvatske.

Hipoteze:

Očekuje se da će crte ličnosti biti prediktori različitih motiva za volontiranje. Specifično, očekuje se da će savjesnost biti pozitivan prediktor, a poštenje-poniznost i ugodnost negativni prediktori motiva karijere; da će ekstraverzija, ugodnost i otvorenost biti pozitivni prediktori motiva društva; da će savjesnost i ugodnost biti pozitivni prediktori motiva vrijednosti; da će savjesnost, emocionalnost, ugodnost, ekstraverzija i otvorenost biti pozitivni prediktori motiva učenja; da će emocionalnost, ugodnost i savjesnost biti pozitivni prediktori motiva samorazvoja te da će emocionalnost biti pozitivan prediktor motiva samozaštite.

Očekuje se da će altruizam biti pozitivan prediktor svih šest motiva volontiranja.

Očekuje se da će dob biti značajan prediktor motiva za volontiranje, odnosno da će osobe mlađe odrasle dobi imati izraženije motive karijere i učenja, dok će osobe starije životne dobi imati izraženije motive društva i vrijednosti.

Očekuje se da će dulje trajanje prethodnog i sadašnjeg iskustva biti pozitivan prediktor motiva vrijednosti.

Očekuje se da će trenutni status obrazovanja biti pozitivan prediktor motiva za volontiranje, odnosno da će osobe koje se obrazuju imati izraženije motive karijere i učenja.

Metoda

Ispitanici

U istraživanju su sudjelovale 222 volonterke iz Republike Hrvatske, u dobnom rasponu od 15 do 66 godina ($M=27.05$, $SD=9.06$).

Pribor

U istraživanju su korišteni Upitnik općih podataka, Upitnik volontiranja (eng. Volunteerism questionnaire, Clary i Snyder, 1999) i HEXACO-PI-R upitnik ličnosti (Lee i Ashton,

2008).

Upitnikom općih podataka na početku su istraživanja prikupljene informacije o spolu i dobi ispitanika, zatim o prethodnom volonterskom iskustvu (imaju li ga te trajanje tog iskustva u danima ili mjesecima), podatak o trenutnom volonterskom iskustvu (volontiraju li trenutno te trajanje tog iskustva u danima ili mjesecima), zatim su prikupljene informacije o statusu ispitanika (srednjoškolac/student/zaposlen/nezaposlen/umirovljenik) te je na kraju postavljeno pitanje za studente i one koji su završili fakultet (na kojem fakultetu studiraju / koji su fakultet završili).

Upitnik volontiranja (Clary i Snyder, 1999) mjeri šest funkcijskih motiva za volontiranjem: 1) funkciju karijere kojom se mjeri stupanj u kojem je osobi volontiranje važno kako bi stekla iskustvo vezano za karijeru (primjer čestice: Volontiranje mi može pomoći da se kasnije zaposlim tamo gdje bih volio raditi); 2) društvenu funkciju kojom se mjeri stupanj u kojem je osobi volontiranje važno jer joj omogućava ojačavanje vlastitih društvenih veza (primjer čestice: Moji prijatelji volontiraju); 3) funkciju vrijednosti kojom se mjeri stupanj u kojem je osobi volontiranje važno kako bi izrazila ili djelovala u skladu s osobno važnim vrijednostima, kao što su humanost i pomaganje manje sretnima (primjer čestice: Brinem zbog onih koji su manje sretni nego ja); 4) funkciju učenja kojom se mjeri stupanj u kojem je osobi volontiranje važno zbog dodatnog učenja o svijetu i/ili vježbanja vještina koje nisu često korištene (primjer čestice: Mogu više naučiti o problemima ljudi i situaciji zbog koje volontiram); 5) funkciju samorazvoja kojom se mjeri stupanj u kojem je osobi volontiranje važno za osobni psihološki rast i razvoj (primjer čestice: Volontiranje mi povećava samopoštovanje) i 6) funkciju samozaštite kojom se mjeri stupanj u kojem je osobi volontiranje važno jer joj omogućava smanjenje negativnih osjećaja kao što je krivnja ili rješavanje osobnih problema (primjer čestice: Volontiranje mi pomaže da proradim neke osobne probleme).

Korištena je verzija upitnika prilagođena za hrvatski jezik (Miljković i Rijavec, 2009). Osim prvih 30 čestica kojima se mjere motivi za volontiranjem, Upitnik volontiranja pomoću 12 tvrdnji mjeri stupanj zadovoljenja tih motiva, odnosno stupanj zadovoljenosti u konkretnom volonterskom poslu te pomoću 5 tvrdnji mjeri zadovoljstvo volonterskim radom, odnosno zadovoljstvo volontiranjem u konkretnoj organizaciji. Međutim, u ovom istraživanju korištena je skraćena verzija upitnika koja se sastoji od prvih 30 tvrdnji. Zadatak ispitanika bio je procijeniti koliko im je važan svaki od navedenih mogućih razloga za volontiranje na skali od 1 do 7, pri čemu 1 označava „uopće mi nije važno“, a 7 označava „izuzetno mi je važno“.

Koeficijenti pouzdanosti (Cronbach α) za motiv karijere ($\alpha=0.89$), za društveni motiv ($\alpha=0.83$) za motiv učenja ($\alpha=0.82$), za motiv samorazvoja ($\alpha=0.78$) i motiv samozaštite ($\alpha=0.78$) su visoki i zadovoljavajući, dok je koeficijent pouzdanosti za motiv vrijednosti nizak ($\alpha=0.67$).

HEXACO-PI-R upitnik ličnosti (Lee i Ashton, 2008) mjeri šest osobina ličnosti HEXACO teorije: 1) poštenje-poniznost koja uključuje iskrenost, pravednost, izbjegavanje pohlepe i skromnost osobe (primjer čestice: Ako mi nešto treba od osobe koja mi se ne sviđa, bit ću veoma pristojan prema njoj kako bih to dobio); 2) emocionalnost koja uključuje strah, tjeskobu, ovisnost i

sentimentalnost osobe (primjer čestice: Ponekad se ne mogu suzdržati od brige o sitnicama); 3) ekstraverziju koja uključuje ekspresivnost, društvenu odvažnost, društvenost i živahnost osobe (primjer čestice: Kad sam s nekim u društvu, obično prvi započinjem razgovor); 4) ugodnost koja uključuje sklonost oprastanju, blagost, fleksibilnost i strpljenje osobe (primjer čestice: Uglavnom se ne ljutim na ljude, čak ni na one koji su me jako povrijedili); 5) savjesnost koja

uključuje organiziranost, marljivost, perfekcionizam i razboritost osobe (primjer čestice: Planiram unaprijed i organiziram se kako bih izbjegao završiti nešto u posljednjem trenutku) i 6) otvorenost koja uključuje uvažavanje estetike, radoznalost, kreativnost i nekonvencionalnost osobe (primjer čestice: Posjeta umjetničkoj galeriji bila bi mi dosadna); te dimenziju altruizma koja uključuje suosjećajnost i velikodušnost osobe (primjer čestice: Suosjećam s ljudima koji imaju manje sreće nego ja).

Korištena je srpska verzija upitnika (Međedović, Čolović, Dinić i Smederevac, 2019) koja je prilagođena na hrvatski jezik i sadržava 100 tvrdnji od kojih 96 mjeri osobine ličnosti, a 4 dimenziju altruizma. Zadatak ispitanika bio je procijeniti stupanj slaganja sa svakom tvrdnjom na skali od 1 do 5, pri čemu je 1 označava „u potpunosti se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“.

Koeficijenti pouzdanosti za ekstraverziju ($\alpha=0.88$), savjesnost ($\alpha=0.83$), poštenje-poniznost ($\alpha=0.81$), otvorenost ($\alpha=0.81$), ugodnost ($\alpha=0.79$) i emocionalnost ($\alpha=0.71$) su visoki i zadovoljavajući. Koeficijent pouzdanosti za facetu altruizma je nizak ($\alpha=0.66$).

Postupak istraživanja

Upitnik volontiranja i HEXACO-PI-R upitnik ličnosti prebačeni su u računalnu formu, odnosno izrađena je online verzija upitnika koji sadržava obje skale, na internetskoj stranici Google obrasci. Ispitanicima je prije početka objašnjen cilj istraživanja te je naglašena povjerljivost podataka. Ispunili su podatke o spolu, dobi, prethodnom volonterskom iskustvu (i njegovom trajanju), trenutnom volonterskom iskustvu (i njegovom trajanju), radnom statusu te su, ako studiraju ili su završili fakultet, naveli na kojem fakultetu. Kako je za provedbu istraživanja bilo potrebno prikupiti specifično ispitanike koji su volontirali i/ili volontiraju, putem e-maila i službenih Facebook stranica, na petnaest centara i udruga koji okupljaju upravo taj dio populacije upućena je molba za sudjelovanje i dijeljenje upitnika svojim članovima.

Rezultati

S ciljem ispitivanja motivacije za volontiranjem, najprije su izračunati deskriptivni podaci za 6 motiva i crta ličnosti te ostalih varijabli korištenih u istraživanju. Normalnost distribucija zadovoljile su sve varijable osim dobi, koja je shodno tome normalizirana prirodnim logaritmom. Kriterij za određivanje normalnosti bili su indeksi simetričnosti i spljoštenosti s vrijednostima u rasponu od -2 do 2 (Tabachnik i Fidell, 1996). Nadalje, za provjeru pouzdanosti svake od subskala Upitnika volontiranja i Hexaco upitnika ličnosti izračunat je Cronbach α , a sve vrijednosti osim crte altruizma i motiva vrijednosti zadovoljile su kriterij od .70 i više (Shultz i Whitney, 2005). Navedeni se podaci nalaze u Tablici 1.

Kako bi se utvrdilo postojanje statistički značajne povezanosti između ispitivanih varijabli, izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacije, navedeni u Tablici 2. Prema matrici korelacija, između varijabli nema kolinearnosti koje bi predstavljale kontraindikaciju za regresijsku analizu.

Tablica 1. *Aritmetička sredina, standardna devijacija, minimum, maksimum, indeks simetričnosti, indeks spljoštenosti i Cronbach α varijabla korištenih u istraživanju (N=222)*

	M	SD	min	max	IS	IK	Cronbach α
dob*	27,05	9	15	66	1,81	3,85	-
normalizirana dob	3,25	0,29	2,71	4,19	0,97	0,72	-
prethodno iskustvo**	2,65	1,13	1	4	-0,16	-1,37	-
trenutno iskustvo	2,47	1,26	1	4	0	-1,66	-
status***	1,47	0,50	1	2	0,11	-2,00	-
poštenje-poniznost	60,71	10,04	27	78	-0,74	0,59	0,81
emocionalnost	55,02	8,90	24	76	-0,39	0,33	0,78
ekstraverzija	54,67	11,18	23	78	-0,53	-0,04	0,88
ugodnost	47,82	9,14	24	76	-0,09	-0,16	0,79
savjesnost	57,78	9,90	29	80	-0,34	-0,25	0,83
otvorenost	60,65	9,87	30	80	-0,61	0,34	0,81
altruizam	16,61	2,57	6	20	-0,99	1,33	0,66
karijera	24,22	7,94	5	35	-0,60	-0,52	0,89
društvo	16,76	6,62	5	33	0,10	-0,80	0,83
vrijednosti	29,74	3,90	13	35	-0,96	1,39	0,67
učenje	30,10	4,44	8	35	-1,33	3,17	0,82
samorazvoj	25,23	5,82	9	35	-0,47	-0,27	0,78
samozaštita	19,50	6,73	5	35	0,13	-0,58	0,78

*Kurtoza varijable dob prelazi graničnu vrijednost pa su prikazane vrijednosti medijan i interkvartilno raspršenje.

**Prethodno i trenutno volontersko iskustvo kategorizirani su u 4 skupine prema kvartilima. Kvartili za prethodno iskustvo: 0,46 mj. (25.), 7 mj. (50.) i 24 mj. (75.). Kvartili za trenutno iskustvo: 0 mj. (25.), 2 mj. (50.) i 11 mj. (75.).

***Trenutni status kategoriziran je u dvije skupine: 1 (srednja škola i studenti) i 2 (nezaposleni, zaposleni i umirovljenici)

Tablica 2. Interkorelacije između prediktorskih varijabli i njihove korelacije sa šest motiva volontiranja (karijera, društvo, vrijednosti, učenje, samorazvoj, samozaštita)

	karijera			društvo			vrijednosti			učenje			samorazvoj			samozaštita		
	β	sr	β	β	sr	β	β	sr	β	β	sr	β	β	sr	β	β	sr	β
1. korak																		
dob	-0,25*	-0,17	-0,04	-0,02	-0,15	-0,10	-0,17	-0,11	-0,08	-0,05	-0,15	-0,10	-0,08	-0,05	-0,15	-0,10	-0,10	-0,10
prethodno iskus.	0,20**	0,19	0,05	0,04	-0,12	-0,12	0,06	0,06	-0,04	-0,04	-0,04	-0,04	-0,04	-0,04	-0,04	-0,03	-0,03	-0,03
trenutno iskus.	-0,03	-0,03	0,22**	0,21	0,20**	0,20	0,04	0,04	0,09	0,08	0,04	0,03	0,09	0,08	0,04	0,03	0,03	0,03
status	-0,15	-0,10	-0,07	-0,04	0,19	0,12	-0,01	-0,01	0,04	0,02	0,002	0,002	0,04	0,02	0,002	0,002	0,002	0,002
	$R^2=0,14$; $F=8,59^{***}$			$R^2=0,06$; $F=3,61^{***}$			$R^2=0,05$; $F=2,84^*$			$R^2=0,03$; $F=1,86$			$R^2=0,01$; $F=0,61$			$R^2=0,03$; $F=1,42$		
2. korak																		
dob	-0,19*	-0,13	-0,02	-0,01	-0,19*	-0,16	-0,22*	-0,15	-0,03	-0,02	-0,13	-0,09	-0,03	-0,02	-0,13	-0,09	-0,09	-0,09
prethodno	0,18*	0,18	0,03	0,03	-0,16**	-0,19	0,02	0,02	-0,04	-0,04	0,01	0,01	-0,04	-0,04	0,01	0,01	0,01	0,01
trenutno	-0,01	-0,01	0,19*	0,18	0,04	0,04	-0,05	-0,05	0,09	0,08	0,03	0,03	0,09	0,08	0,03	0,03	0,03	0,03
status	-0,13	-0,09	-0,05	-0,03	0,16	0,13	-0,02	-0,02	0,05	0,03	-0,03	-0,02	0,05	0,03	-0,03	-0,02	-0,02	-0,02
poštenje-poniz.	-0,26**	-0,25	-0,07	-0,06	0,18**	0,21	0,15*	0,14	-0,24**	-0,22	-0,08	-0,07	-0,24**	-0,22	-0,08	-0,07	-0,07	-0,07
emocionalnost	0,06	0,06	0,08	0,08	0,04	0,05	0,06	0,06	0,04	0,04	0,02	0,02	0,04	0,04	0,02	0,02	0,02	0,02
ekstraverzija	0,03	0,03	0,10	0,09	0,08	0,09	0,15*	0,15	-0,02	-0,02	-0,16*	-0,14	-0,02	-0,02	-0,16*	-0,14	-0,14	-0,14
ugodnost	0,01	0,01	0,05	0,04	0,04	0,04	0,02	0,02	-0,02	-0,02	-0,08	-0,07	-0,02	-0,02	-0,08	-0,07	-0,07	-0,07
savjesnost	0,09	0,10	-0,02	-0,02	0,06	0,07	0,08	0,09	0,03	0,03	-0,06	-0,05	0,03	0,03	-0,06	-0,05	-0,05	-0,05
otvorenost	-0,07	-0,07	-0,06	-0,06	-0,02	-0,03	0,07	0,08	-0,06	-0,06	0,08	0,08	-0,06	-0,06	0,08	0,08	0,08	0,08
altruizam	0,08	0,07	0,11	0,10	0,51**	0,49	0,21**	0,20	0,22**	0,20	0,18*	0,16	0,22**	0,20	0,18*	0,16	0,16	0,16
	$R^2=0,21$; $F=5,07^{***}$			$R^2=0,10$; $F=2,09^{**}$			$R^2=0,43$; $F=14,61^{***}$			$R^2=0,19$; $F=4,39^{**}$			$R^2=0,09$; $F=1,88^*$			$R^2=0,07$; $F=1,53$		
	$\Delta R^2=0,07$; $F=2,77^{**}$			$\Delta R^2=0,04$; $F=1,20$			$\Delta R^2=0,38$; $F=20,33^{***}$			$\Delta R^2=0,15$; $F=5,68^{**}$			$\Delta R^2=0,08$; $F=2,59^*$			$\Delta R^2=0,05$; $F=1,58$		

Napomena: sr – semi-parcijalna korelacija, * $p<0,05$, ** $p<0,01$

S ciljem ispitivanja ukupnog i zasebnih doprinosa dobi, prethodnog volonterskog iskustva, trenutnog volonterskog iskustva, radnog statusa i osobina ličnosti u objašnjenju šest motiva za volontiranjem provedeno je šest hijerarhijskih regresijskih analiza za svaki od šest motiva volontiranja: motiv karijere, društva, vrijednosti, učenja, samorazvoja te motiv samozaštite. Kako bi se kontrolirali efekti dobi, prethodnog volonterskog iskustva, trenutnog volonterskog iskustva i radnog statusa ti su prediktori uvršteni u prvom koraku. U drugom koraku dodan je prediktor osobina ličnosti kako bi se provjerilo objašnjavaju li one dodatnu varijancu nakon kontrole prethodno navedenih prediktora. Navedeni rezultati prikazani su u Tablici 3. Dobiveno je da se navedenim prediktorskim varijablama može objasniti 21% ukupne varijance motiva karijere, 9,8% ukupne varijance motiva društva, 43,4% ukupne varijance motiva vrijednosti, 18,7% ukupne varijance motiva učenja, 9% ukupne varijance motiva samorazvoja te 7,4% ukupne varijance motiva samozaštite prilikom volontiranja.

Tablica 3. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza s obzirom na motive volontiranja (karijera, društvo, vrijednosti, učenje, samorazvoj i samozaštita)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.
1. dob	-																
2. prethodno iskustvo	0,24**	-															
3. trenutno iskustvo	0,03	0,30**	-														
4. status	0,76**	0,28**	-0,01	-													
5. poštenje-pozitivnost	0,24**	0,13	0,21**	0,22**	-												
6. emocionalnost	-0,16*	-0,10	0,05	-0,11	0,00	-											
7. ekstraverzija	0,08	0,16*	0,09	0,01	-0,04	-0,18**	-										
8. uglednost	-0,09	0,14*	0,22**	-0,06	0,24**	-0,18**	0,11	-									
9. savjestnost	0,05	0,19**	0,08	0,07	0,09	0,05	0,23**	-0,10	-								
10. otvorenost	0,16*	0,05	0,01	0,16*	0,11	-0,03	0,19**	0,25	0,08	-							
11. altruizam	0,08	0,12	0,23**	0,07	0,35**	0,17*	0,25**	0,31**	0,19**	0,12	-						
12. karijera	-0,31**	0,09	0,02	-0,28**	-0,28**	0,09	0,08	0,01	0,10	-0,11	0,02	-					
13. društvo	-0,07	0,09	0,23**	-0,08	0,00	0,09	0,13	0,11	0,03	-0,04	0,18**	0,37**	-				
14. vrijednosti	-0,03	-0,05	0,16*	0,04	0,35**	0,14*	0,17*	0,23**	0,16*	0,06	0,61**	0,12	0,24**	-			
15. učenje	-0,16*	0,04	0,06	-0,12	0,17*	0,10	0,21**	0,13	0,17*	0,11	0,31**	0,46**	0,25**	0,54**	-		
16. samorazvoj	-0,06	-0,02	0,07	-0,04	-0,16*	0,10	0,03	-0,01	0,05	-0,06	0,15*	0,40**	0,41**	0,31**	0,44**	-	
17. samozaštita	-0,15*	-0,06	0,02	-0,12	-0,05	0,11	-0,12	-0,03	-0,06	0,03	0,09	0,30**	0,45**	0,30**	0,39**	0,67**	-

Razina značajnosti: *p<0,05; **p<0,01

U prvom koraku prve hijerarhijske regresijske analize dob, prethodno volontersko iskustvo, trenutno volontersko iskustvo i radni status objašnjavaju 13,7% ukupne varijance motiva karijere, a uvođenjem osobina ličnosti ukupna se objašnjena varijanca kriterija povećala za 7,3% te na kraju iznosi 21%. Nakon drugog koraka, značajni pozitivni prediktor jest prethodno volontersko iskustvo, a značajni negativni prediktori su dob i osobina ličnosti poštenje-poniznost.

Dob, prethodno volontersko iskustvo, trenutno volontersko iskustvo i radni status u prvom su koraku druge hijerarhijske regresijske analize objasnili 6,2% ukupne varijance motiva društva, a uvođenjem osobina ličnosti u drugom koraku objašnjena kriterijska varijanca povećala se za 3,6%, na ukupnih 9,8%. Jedini značajan pozitivan prediktor nakon drugog koraka jest trajanje trenutnog volonterskog iskustva.

U prvom koraku treće hijerarhijske regresijske analize dob, prethodno volontersko iskustvo, trenutno volontersko iskustvo i radni status objašnjavaju 5% ukupne varijance motiva vrijednosti, a uvođenjem osobina ličnosti ukupna se objašnjena varijanca kriterija statistički značajno povećala za 38,4% te konačno iznosi 43,4%. Nakon uvođenja osobina ličnosti, značajni pozitivni prediktori su osobine poštenje-poniznost i altruizam, značajni negativni prediktori su dob i prethodno volontersko iskustvo, dok trenutno volontersko iskustvo gubi na značajnosti.

Dob, prethodno volontersko iskustvo, trenutno volontersko iskustvo i radni status u prvom koraku četvrte hijerarhijske regresijske analize nisu značajni prediktori varijance motiva učenja prilikom volontiranja ($R^2=0,03$; $F=1,86$; $p>0,05$). Uvođenjem osobina ličnosti u drugom koraku objašnjena kriterijska varijanca povećala se značajno za 15,4% na ukupnih 18,7%. Nakon uvođenja osobina ličnosti značajni pozitivni prediktori su poštenje-poniznost, ekstraverzija i altruizam, dok je dob jedini značajan negativan prediktor.

U prvom koraku pete hijerarhijske regresijske analize dob, prethodno volontersko iskustvo, trenutno volontersko iskustvo i radni status također nisu bili značajni prediktori varijance motiva samorazvoja ($R^2=0,01$; $F=0,61$; $p>0,05$). Nakon uvođenja osobina ličnosti u drugom koraku objašnjena kriterijska varijanca značajno se povećala za 7,9%, što čini ukupnih 9%. Značajan pozitivan prediktor u drugom je koraku bio altruizam, a značajan negativan osobina poštenje-poniznost.

Dob, prethodno volontersko iskustvo, trenutno volontersko iskustvo i radni status nisu bili značajni prediktori varijance motiva samozaštite u prvom koraku posljednje hijerarhijske regresijske analize ($R^2=0,03$; $F=1,42$; $p>0,05$). Uvođenjem osobina ličnosti u drugom koraku objašnjena kriterijska varijanca povećala se za 4,9% te u konačnici iznosi 7,4%. Međutim, niti nakon uvođenja osobina ličnosti u drugom koraku niti jedna varijabla nije bila značajan pozitivan ili negativan prediktor ($R^2=0,07$; $F=1,53$; $p>0,05$).

Rasprava

S obzirom na mnoge prednosti volontiranja, ali i stalne potrebe za volonterima, važno je saznati o faktorima koji usmjeravaju ljude k volontiranju i ustrajanju u istom na duže periode vremena (Penner i Finkelstein, 1998; Pološki Vokić i sur., 2014; Snyder i Omoto, 2009). Shodno tome, cilj ovog istraživanja bio je za svaki pojedini motiv volontiranja identificirati značajne prediktore iz skupa varijabli koji obuhvaća osobine ličnosti, dob, trajanje prethodnog i trenutnog iskustva volontiranja te status trenutnog obrazovanja (u tijeku ili završeno) na području Republike Hrvatske. Da su žene sklonije volontiranju od muškaraca (Perry i sur., 2008; prema Pološki Vokić i sur., 2014) potvrđuje i činjenica da je u uzorak ovog istraživanja

bilo uključeno 7 muškaraca uz 222 žene, zbog čega su prilikom analize u obzir uzimani jedino podaci žena. U nastavku rasprave, stoga, dobivene rezultate treba interpretirati sukladno s tim ograničenjem.

Dob

Volontersko iskustvo kulminira u srednjoj životnoj dobi (Menchik i Weisbrid, 1987; prema Wilson, 2000), kada pojedinci imaju više vremena zbog smanjenja privatnih obaveza, još uvijek dovoljno životne energije i izraženiju potrebu za doprinos društvu. U skladu s time, dobiveno je kako su starije volonterke imale i više prethodnog volonterskog iskustva od mlađih, otvorenije su te im je izraženija crta poštenja-poniznosti. Nadalje, dob je u ovom istraživanju bila značajan negativan prediktor motiva karijere, učenja i vrijednosti, što je djelomična potkrepa dosadašnjim istraživanjima. Naime, Okun i Shultz (2003; prema Juzbašić i Vukasović Hlupić, 2015) također navode kako s povećanjem dobi pojedinci gube motiv karijere i učenja; za pretpostaviti je da su u starijoj dobi karijera, znanje o svijetu i određene vještine već dovoljno razvijene te više nisu primaran razlog uključivanja u volonterske aktivnosti. Dávila i Díaz-Morales (2009) navode kako osobe starije životne dobi imaju izraženiji društveni te motiv vrijednosti, međutim, naši su podaci suprotni. Mogući razlog opadanja suosjećanja i želje za pomaganjem onima kojima je pomoć potrebna jest generalno niže izražena crta emocionalnosti kod starijih u odnosu na mlađe volonterke ovog istraživanja. Yamashita, Keene, Lu i Carr (2019) navode kako je motiv samozaštite negativno povezan s dobi, moguće zato što su stariji odrasli od početka volontiranja izvještavali o boljoj subjektivnoj dobrobiti. Iako dob nije bila značajan prediktor za motiv samozaštite u ovom istraživanju, dobivena je jednaka (negativna) povezanost.

Trajanje prethodnog i trenutnog volonterskog iskustva te radni status

Istraživanja o prethodnom i trenutnom volonterskom iskustvu nisu brojna, no može se zaključiti da će biti usko povezana s dobi – što je osoba starija, to će imati više prethodnog i trenutnog volonterskog iskustva (ako je stalno uključena u volonterske aktivnosti), kao i u našem istraživanju. Ispitanice s duljim prethodnim volonterskim iskustvom trenutno volontiraju dulje, a isto navode i Niebuur, van Lente, Liefbroer, Steverink i Smidt (2018). Nadalje, trenutno volontersko iskustvo u našem je istraživanju bilo značajan pozitivan prediktor motivu društva – što su ispitanice dulje volontirale, to im je motiv za osnaživanje društvenih veza bio veći. Tome u prilog idu i pozitivne korelacije trenutnog volonterskog iskustva s crtama poštenja-poniznosti, ugodnosti i altruizma.

Prethodno volontersko iskustvo bilo je značajan pozitivan prediktor motivu karijere. Tom je odnosu mogla posredovati savjesnost kao crtačnosti, budući da je dobivena i njezna značajna pozitivna povezanost s trajanjem prethodnog volonterskog iskustva, odnosno – savjesnije volonterke možda su više usmjerene na razvoj karijere te su samim time svjesne da im dulje volontersko iskustvo može pomoći u tome. Suprotno nalazu Penner i Finkelstein (1998), koji navode da je trajanje volonterskog iskustva značajno pozitivno povezano s motivom vrijednosti, u našem je istraživanju prethodno volontersko iskustvo bilo značajan negativan prediktor. Drugim riječima, što su volonterke imale više prethodnog volonterskog iskustva, to im je želja za pomaganjem bila manja. Moguće je da je s vremenom njihov motiv za volontiranjem iz vrijednosti prešao u karijeru, međutim, potrebno je dalje istražiti navedene kako bi se sa sigurnošću dalo prikladnije objašnjenje.

Radni status nije se pokazao kao značajni prediktor ni za jedan od motiva volontiranja, međutim, pojedinci koji se više ne obrazuju imaju izraženiju crtu poštenja-poniznosti, otvoreniji su te imaju manji motiv za karijerom od onih koji se još školuju. Navedeni podaci u

skladu su s već spomenutim izraženijim motivom za karijerom kod mlađih pojedinaca.

Crte ličnosti i motivi za volontiranjem

Prethodno navedene prediktorske varijable, zajedno s crtama ličnosti objasnile su 21% ukupne varijance motiva karijere. Osim prethodnog volonterskog iskustva (kao pozitivnog prediktora), kao značajan negativni prediktor uočena je crta ličnosti poštenje-poniznost. S obzirom na to da je dimenzija poštenja-poniznosti definirana iskrenošću, poštenjem, skromnošću i nedostatkom pohlepe, ovi rezultati nisu iznenađujući; za pretpostaviti je da će takvi pojedinci imati više intrinzične, iskrenije motive za volontiranjem. U prilog tome idu i pozitivne korelacije poštenja-poniznosti s ugodnošću, altruizmom te motivima vrijednosti i učenja.

Ukupna objašnjena varijanca motiva društva jest 9,8%, pri čemu je jedino duljina trenutnog volonterskog iskustva bila pozitivan značajan prediktor, što je objašnjeno ranije. Iako statistički neznačajan i izrazito nizak ($r=0,07$), trend rezultata ide u smjeru opadanja motiva društva u funkciji dobi, što je u skladu s dosadašnjim nalazima (Juzbašić i Vukasović Hlupić, 2015; Yamashita i sur., 2019).

Juzbašić i Vukasović Hlupić (2015) navode kako savjesnije osobe imaju izraženiji motiv vrijednosti, dok Carlo i sur. (2005; prema Juzbašić i Vukasović Hlupić, 2015) navode da su ugodnost i spol značajni prediktori tog kriterija. Međutim, naši rezultati ne idu u prilog ovim nalazima – savjesnost i ugodnost nisu se pokazali značajnim prediktorima, već su to poštenje-poniznost i altruizam te prethodno volontersko iskustvo (negativan) koji su objasnili čak 43,4% ukupne varijance kriterija. S obzirom na to da je altruizam, koji je karakteriziran samonagrađujućim i ispunjavajućim pomaganjem ljudima u potrebi, najizraženija faceta ličnosti na uzorku volontera (Juzbašić i Vukasović Hlupić, 2015), dobiveni nalazi nisu začuđujući. Kako navode Miljković i Jurčec (2015), već je istraživanje Anderson i Moore (1978) dalo empirijsku potvrdu funkciji vrijednosti: više od 70% ispitanika navelo je istu kao glavni razlog volontiranja.

Ukupna objašnjena varijanca motiva učenja iznosi 18,7%, a značajni pozitivni prediktori jesu crte poštenje-poniznost, altruizam, ekstraverzija te dob (negativan). S obzirom na to da motiv učenja spada pod intrinzične motive (Miljković i Jurčec, 2015), razumno je zaključiti da će poštenje-poniznost i altruizam biti povezani s istim. Nadalje, ekstravertirane volonterke u ovom su istraživanju bile i savjesnije i otvorenije, čime se djelomično može objasniti njihova želja za učenjem o svijetu i treniranjem vještina koje ne koriste često. Juzbašić i Vukasović Hlupić (2015) kao prediktore ovog kriterija navode neuroticizam i savjesnost, međutim, osim slabe povezanosti savjesnosti i motiva učenja, nisu dobiveni rezultati koji bi išli u prilog.

Crte altruizma i poštenje-poniznost zajedno su objasnile 9% ukupne varijance motiva samorazvoja. Altruizam se kao prediktor javio kod gotovo svakog motiva volontiranja (osim samozaštite i karijere), što se može objasniti već navedenom činjenicom da su volonteri kao skupina sami po sebi visoko altruistični. Iako je prema Miljković i Jurčec (2015) samorazvoj jedan od intrinzičnih motiva, a poštenje-poniznost crta vezana uz intrinzične i iskrenije motive, u ovom se slučaju javlja kao negativan prediktor. Moguće je da te osobe zapravo volontiraju isključivo zbog motiva vrijednosti, odnosno da bi pomogli drugima, a ne da bi sami rasli i psihološki se razvijali. Juzbašić i Vukasović Hlupić (2015) osobinama petofaktorskog modela ličnosti objasnili su 12% varijance motiva samorazvoja, pri čemu se dimenzija neuroticizma pokazala kao značajan prediktor – osobe koje su više na dimenziji neuroticizma više su usmjerene na vlastito poboljšavanje

samopoštovanja putem tog motiva. Međutim, u našem istraživanju nije dobivena takva povezanost.

Pološki Vokić i sur. (2014) navode da se najveći broj ispitanika odlučio za volontiranje iz altruističnog razloga zbog uvjerenja da je potrebno pomagati potrebitima, dok su egoistični razlozi manje prisutni. Također, nalazi Zrinščaka i sur. (2012; prema Pološki Vokić i sur., 2014) navode kako studenti u Hrvatskoj najviše vrednuju intrinzične altruističke motive, koje slijede instrumentalni motivi povezani s volontiranjem radi osobnih probitaka. S obzirom na to da su volonteri u Hrvatskoj najčešće osobe koje su ugodne, savjesne, altruistične, pouzdane i moralne (Juzbašić i Vukasović Hlupić, 2015), navedeni bi nalazi generalno išli u prilog rezultatima motiva vrijednosti, učenja i samorazvoja u ovom istraživanju.

Posljednji motiv jest motiv samozaštite, čija ukupna objašnjena varijanca iznosi 7,4%, međutim, niti jedan od prediktora nije se pokazao značajnim. Kako navode Niebuur i sur. (2018), podaci o povezanosti mentalnog zdravlja s volontiranjem nisu jednoznačni, stoga je vrlo teško zaključivati o motivu samozaštite. Juzbašić i Vukasović Hlupić (2015) u svojem istraživanju kao značajan prediktor ovog kriterija navode neuroticizam, uz objašnjenje da osobe koje su emocionalno nestabilnije ponekad bježe od vlastitih problema kroz uključivanje u volonterske aktivnosti. Iako neznčajna, u našem je istraživanju također dobivena pozitivna povezanost neuroticizma (emocionalnosti; $r=0,11$) i motiva samozaštite, pri čemu bi objašnjenje iste išlo u jednakom smjeru.

Iako prilično sveobuhvatno, provedeno istraživanje sadrži nekoliko nedostataka. Za početak, korišteni upitnik nije sadržavao skalu socijalno poželjnih odgovora, čime nije bilo kontrole iskrenosti ispitanika. S obzirom na to da je riječ o temi u kojoj bi takvi odgovori mogli biti česti, u budućim bi istraživanjima trebalo koristiti i nju. Nadalje, dobiveni rezultati proizašli su iz odgovora samo ženskih ispitanica, čime se ne dobiva podatak o stvarnoj slici u npr. volonterskim centrima, niti podaci koji bi koristili usporedbi među spolovima. S obzirom na to da je altruizam kao crta objašnjavao gotovo svaki motiv volontiranja, bilo bi zanimljivo vidjeti rezultate u usporedbi s ne-volonterima, za koje je pretpostavka da su niži na toj crti.

Budući da su tri ključne zapreke za volontiranje nedostatak vremena, nedostatak interesa i loše zdravlje (Pološki Vokić i sur., 2014), u budućim bi istraživanjima trebalo uključiti i slobodno vrijeme ispitanika te njihov zdravstveni status. Također bi bilo zanimljivo vidjeti je li socioekonomski status faktor koji utječe na angažman u volonterskim aktivnostima, pod pretpostavkom da će pojedinci nižeg socioekonomskog statusa ipak odabirati one aktivnosti za koje su plaćeni.

Na umu treba imati da, iako broj volontera u Hrvatskoj raste, još uvijek ne postoji socijalna norma volontiranja kao što je slučaj u nekim drugim zemljama. Ključna prepreka u još većem širenju volonterskog uključivanja jest nedostatak razumijevanja motivacijskih faktora uključenih u volontiranje, kako se oni odražavaju na pojedinceve istinske interese za volontiranjem te variraju li ti odnosi kroz različita životna razdoblja (Yamashita i sur., 2019), stoga su istraživanja poput ovog i više nego nužna.

Zaključak

Rezultati dobiveni istraživanjem pokazuju da osobine ličnosti, altruizam, dob te prethodno i trenutno volontersko iskustvo mogu značajno predvidjeti motive volontiranja. Specifične nekonzistentnosti ispitivanja ovih povezanosti ukazuju na potrebu i važnost

budućih istraživanja jer boljim razumijevanjem motivacijskih faktora uključenih u volontiranje organizacije mogu povećati potencijal intervencija kojima žele privući volontere te uskladiti aktivnosti i usavršavanje volontera sukladno specifičnim motivima koje iskazuju, ličnosti, dobi i iskustvu. Osim toga, ove spoznaje mogu olakšati povećanje prosocijalnog ponašanja od najranije dobi te bi promoviranje volontiranja rano u životu moglo bi biti kritična komponenta za povećanje i održavanje volonterskog angažmana pojedinaca. Naposljetku, bitan doprinos je bolje razumijevanje volontera i njihovog ponašanja, ali i same vrijednosti volontiranja za naše društvo.

Literatura

Ashton, M. C. i Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150-166. doi:10.1177/1088868306294907

Babarović, T. i Šverko I. (2013). The HEXACO personality domains in the Croatian sample. *Društvena istraživanja*, 22(3), 397-411.

Clary, E.G. i Snyder, M. (1999). The Motivations to Volunteer: Theoretical and Practical Considerations. *Current Directions in Psychological Science*, 8, 156 -159. doi:10.1111/1467-8721.00037

Clary, E. G., Snyder, M., Ridge, R. D., Copeland, J., Stukas, A. A., Haugen, J. I. i Meine, P. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1516-1530. doi:10.1037/00223514.74.6.1516

Dávila, M. C. i Díaz-Morales, J. F. (2009). Age and motives for volunteering: Further evidence. *Europe's Journal of Psychology*, 5(2), 82. doi:10.5964/ejop.v5i2.268

Juzbašić, M. i Vukasović Hlupić, T. (2015). Osobine ličnosti i motivi za volontiranje. *Psihologijske teme*, 24(2), 279-304. doi:159.923.3.072-057.54

Međedović, J., Čolović, P., Dinić, B. M. i Smederevac, S. (2019). The HEXACO Personality Inventory: Validation and psychometric properties in the Serbian language. *Journal of personality assessment*, 101(1), 25-31. doi:10.1080/00223891.2017.1370426

Miljković, D. i Jurčec, L. (2015). Povezanost pristupa sreći, motiva za volontiranje i subjektivne dobrobiti volontera. *Napredak: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 156(1-2), 115-129.

Miljković, D. i Rijavec, M. (2009). Pristupi ostvarenju sreće, motivi za volontiranjem i psihološka dobrobit volontera. U: I. Jerković (Ur.), *Current trends in psychology* (str. 16-18). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju.

Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku (2019). *Komparativna statistika volontiranja 2017 - 2018. godine*. Preuzeto 08. lipnja 2019., s <https://mdomsp.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti2019/KOMPARATIVNA%20STATISTIKA%20VOLONTIRANJA%202017.%20-%202018..pdf>

Niebuur, J., van Lente, L., Liefbroer, A. C., Steverink, N., i Smidt, N. (2018). Determinants of participation in voluntary work: a systematic review and meta-analysis of

longitudinal cohort studies. *BMC public health*, 18(1), 1213. doi:10.1186/s12889-018-6077-2

Penner, L. A. (2002). Dispositional and organizational influences on sustained volunteerism: An interactionist perspective. *Journal of social issues*, 58(3), 447-467. doi:10.1111/1540-4560.00270

Penner, L. A. i Finkelstein, M. A. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of personality and social psychology*, 74(2), 525. doi:10.1037/0022-3514.74.2.525

Pološki Vokić, N., Marić, I., i Horvat, G. (2014). Motivacija za volontiranje-jesu li motivi za volontiranje povezani sa spolom, ličnosti i područjem studiranja?. *Revija za socijalnu politiku*, 20(3), 225-252. doi:10.3935/rsp.v20i3.1130

Shultz, K. S. i Whitney, D. J. (2005). *Measurement theory in action*. London: SAGE Publications.

Snyder, M. i Omoto, A. M. (2009). Who gets involved and why? The psychology of volunteerism. *Youth empowerment and volunteerism: Principles, policies and practices*, 3-26.

Tabachnik, B. G. i Fidell, L. S. (1996). *Using multivariate statistics* (3rd ed.). New York: HarperCollins College Publishers.

Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 215-240. doi: 10.1146/annurev.soc.26.1.215

Yamashita, T., Keene, J. R., Lu, C. J., i Carr D. C. (2019). Underlying motivations of volunteering across life stages: A study of volunteers in nonprofit organizations in Nevada. *Journal of Applied Gerontology*, 38(2), 207-231. doi:10.1177/0733464817701202

Napomene

Svi objavljeni radovi su nastali tijekom preddiplomskog ili diplomskog studija psihologije na Filozofskom fakultetu u Rijeci i Odjela za psihologiju u Zadru, te su intelektualno vlasništvo Filozofskog fakulteta u Rijeci i Odjela za psihologiju u Zadru.

Svi radovi prošli su peer review od strane uredništva.

Radovi objavljeni uz napomenu kolegija su odobreni za objavu od strane voditelja kolegija ili mentora završnog rada.

Zahvale

Želimo se zahvaliti svim studentima koji su nam poslali svoje radove, profesorima-mentorima na korisnim savjetima, Odsjeku za psihologiju i Filozofskom fakultetu u Rijeci na podršci.

UDRUGA STUDENATA PSIHOLOGIJE
PSIRIUS

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

